

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİMİ MODERNLEŞTİRME
ÇABALARI: BURSA'DA İNŞA EDİLEN MESLEKİ VE TEKNİK
OKULLAR ÜZERİNE TARİHSEL VE MİMARİ BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Furkan ARAZ

Kentsel Tasarım Anabilim Dalı

Kentsel Tasarım Tezli Yüksek Lisans Programı

TEMMUZ 2025

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİMİ MODERNLEŞTİRME
ÇABALARI: BURSA'DA İNŞA EDİLEN MESLEKİ VE TEKNİK
OKULLAR ÜZERİNE TARİHSEL VE MİMARİ BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Furkan ARAZ

(21435001013)

ORCID: 0009-0006-0531-7949

**Kentsel Tasarım Anabilim Dalı
Kentsel Tasarım Tezli Yüksek Lisans Programı**

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Alper GÖNÜL

ORCID: 0000-0002-8257-3026

İkinci Danışman: Doç. Dr. Mehmet ŞENER

ORCID: 0000-0001-8137-8547

TEMMUZ 2025

BTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 21435001013 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Muhammed Furkan ARAZ, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİMİ MODERNLEŞTİRME ÇABALARI: BURSA’DA İNŞA EDİLEN MESLEKİ VE TEKNİK OKULLAR ÜZERİNE TARİHSEL VE MİMARİ BİR İNCELEME” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Dr. Öğr. Üyesi Alper GÖNÜL**
Bursa Teknik Üniversitesi

İkinci Danışman : **Doç. Dr. Mehmet ŞENER**
Kocaeli Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Selen DURAK**
Uludağ Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nazlı TARAZ VARIŞLIASLAN.....
Bursa Teknik Üniversitesi

Savunma Tarihi : 28 Temmuz 2025
Teslim Tarihi : / / 2025

20.04.2016 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9/2 ve 22/2 maddeleri gereğince; Bu Lisansüstü teze, Bursa Teknik Üniversitesi’nin abonesi olduğu intihal yazılım programı kullanılarak Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlemiş olduğu ölçütlere uygun rapor alınmıştır.

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Öğrencinin Adı SOYADI: Muhammed Furkan ARAZ

İmzası:

[Handwritten signature of Muhammed Furkan ARAZ]

Babama,

ÖNSÖZ

Tez konusunun ilk biçimlenme sürecinde değerli katkılarda bulunan ve akademik desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Mehmet ŞENER'e teşekkür ederim.

Tezin ilerleyen aşamalarında danışmanlığımı üstlenen, titiz değerlendirmeleri ve yönlendirici yaklaşımı ile tez çalışmamın tamamlanmasında önemli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Alper GÖNÜL'e teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde manevi desteğini ve samimi arkadaşlığını her zaman yanımda hissettiğim kıymetli dostum Mahmut ÇELİKER'e teşekkür ederim.

Hayatım boyunca karşılaştığım tüm zorluklarda beni daima destekleyen ve eğitimi hayatımızın merkezine koyarak bugünlere gelmemi sağlayan sevgili anneme ve babama teşekkür ederim.

Her zaman yanımda duran, sabrı, anlayışı ve desteğiyle bana güç veren sevgili eşim Tuğba ARAZ'a ise gönülden müteşekkirim.

Temmuz 2025

Muhammed Furkan ARAZ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xii
ÖZET.....	xv
SUMMARY	xvii
1. GİRİŞ	1
2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEM'İNDE EĞİTİM POLİTİKASI.....	14
2.1 Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Eğitim Politikaları	15
2.1.1 Tanzimat Fermanı'nın kayıp halkası: eğitim	15
2.1.2 Eğitim'de milat: Maârifî Umûmiye Nizamnâmesi	20
2.1.3 II. Abdülhamid Dönemi'nde Eğitim Faaliyetleri	22
2.1.4 II. Abdülhamid Dönemi'nde Vilâyetlerdeki Eğitim Teşkilatlanması.....	25
2.2 Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Mimari Anlayış.....	28
2.2.1. Abdülhamid Dönemimi mimarlığının başkent İstanbul'da bulunan mimarlık anlayışının eğitim yapıları üzerinden değerlendirilmesi	29
2.2.1 II. Abdülhamid Dönemi'nde kamuya ait eğitim yapılarının mimari özellikleri.....	31
3. OSMANLI KENTİ BURSA'NIN KENTSEL-MİMARİ GELİŞİMİ VE KAMU YAPILARININ İNŞASI	34
3.1 Osmanlı'nın Fethinden Tanzimat'a Kentsel ve Mimari Özellikleriyle Bursa	34
3.2 Tanzimat Sonrası Dönem Modernleşen Kent Bursa	39
3.3 Tanzimat Etkileri, Batılılaşma ve Kentleşme.....	40
3.3.1 Klasik Osmanlı kentinden modern kente: Bursa	44
3.4 II. Abdülhamid Dönemi'nde Kamu Yapıları: Bursa	53
3.4.1 II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim yapıları	54
4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BURSA'DA AÇILAN MODERN MESLEKÎ-TEKNİK OKULLAR	56
4.1 Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi (Hamidiye Tarım Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi).....	56
4.2 Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu).....	71
4.3 Harir Dârüttâlîm (İpekçilik Okulu)	84
4.4 Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülki (Bursa Erkek Lisesi)	96
4.5 Bursa Islâhhânesi ve Hamîdiye Sanayi Mektebi (Tophane Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi)	108
4.6 Bursa'da Öğretmen Okulları	119
4.6.1 Bursa Darülmua'llimîni	119
4.6.2 Hamîdiye Medrese-i Muallimini (Çelebi Mehmet Anadolu Lisesi).....	121

5. DEĞERLENDİRME: YAPILARIN KİMLİK, MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE EĞİTİM YAPILARI BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI	128
5.1 Okulların Künye ve Tarihçeleri:.....	128
5.2 Kentsel Konum ve Yer Seçimi Bağlamında Mesleki-Teknik Okullar.....	130
5.3 Mimari Özellikleri: Plan Yerleşimi, Yapım Tekniği ve Malzemeleri, Cephe Düzeni ve Mimari Üslup	136
5.3.1 Kat planları ve vaziyet planı	136
5.3.2 Yapım tekniği ve malzemeleri:.....	145
5.3.3 Cephe düzeni ve mimari üslûp	151
6. SONUÇ	163
KAYNAKLAR	168
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR

Akt	: Aktaran
Ark	: Arkadaşları
BBB	: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi
BBBK	: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kent Belleği Arşivi
Cl	: Cilt
COA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
Ed	: Editör
H	: Hicri
HVS	: Hüdavendigar Vilayet Salnamesi
�NK	: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Nr	: Numara
Sy	: Sayfa
Vd	: Ve devamı
YBA	: Yıldırım Belediyesi Arşivi
IAMYO	: Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Y�kseko

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 5.1: Abdülhamid Dönemi'ndeki inşa edilen meslekî- teknik okulların şehirdeki konumlarının karşılaştırılması.	134
Çizelge 5.2: II. Abdülhamid Dönemi'nde inşa edilen meslekî- teknik okulların plan ve yükseklik özelliklerinin karşılaştırılması.	142
Çizelge 5.3: II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da inşa edilen mesleki-teknik eğitim yapılarının mimari özelliklerinin karşılaştırmalı analiz tablosu	159

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Sanayi-i Nefise Mektebi.....	31
Şekil 3.1: Bursa Büyük Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin vaziyet planı.....	37
Şekil 3.2: 19. yüzyıl sonlarında Bursa kent görünümü.....	44
Şekil 3.3: Ahmed Vefik Paşa uygulamaları ile Bursa	46
Şekil 3.4: Izgara sistemde ve dik açılı sokaklardan oluşmuş mahalleler, solda Setbaşı Mahallesi	47
Şekil 3.5: Abdülaziz döneminde yapılan Tophane Saat Kulesi (1861-1876) (sol fotoğraf)-1904-1905 yıllarında yapılan Tophane Saat Kulesi (Sağ Fotoğraflar)	49
Şekil 3.6: Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu	50
Şekil 3.7: Müze-i Humayun Bursa şubesi'nin fotoğrafı	52
Şekil 4.1: Hüdavendigar Hamidiye Ziraat Mektebi	59
Şekil 4.2: Ziraat Mektebi'inde bir sınıf	61
Şekil 4.3: Ziraat Mektebi'nin yerleşim planı	62
Şekil 4.4: Ziraat Mektebi binalarının zemin kat planları	63
Şekil 4.5: Ziraat Mektebi'nin 1 nolu binasının zemin kat planı	64
Şekil 4.6: Ziraat Mektebi'nin 1 nolu binasının 1. kat planı	64
Şekil 4.7: Ziraat Mektebi'nin 1 nolu binasının 2. kat planı	65
Şekil 4.8: Ziraat Mektebi'nin 2 nolu binasının zemin kat planı	65
Şekil 4.9: Ziraat Mektebi'nin 3 nolu binasının zemin kat planı	66
Şekil 4.10: Ziraat Mektebi'nin 3 nolu binasının 1. kat planı	67
Şekil 4.11: Ziraat Mektebi'nin 4-5 nolu binalarından olan ahılar ve samanlığın ilk hali	67
Şekil 4.12: Ziraat Mektebi'nin 4 ve 5 nolu binalarının yıkılarak yerine yapılan derslik binası (sol fotoğraf). 4 nolu binanın yıkılarak yerine öğrenci yatakhane olan bina (sağ fotoğraf).	68
Şekil 4.13: Ziraat Mektebi'nin ahılar ve böcekhaneye binaları	68
Şekil 4.14: Ziraat Mektebi'nin ana binasının ön cepheleri - sol fotoğraf (günümüzdeki hali), sağ fotoğraf (ilk hali)	69
Şekil 4.15: Ziraat Mektebi'nin giriş bölümü (sol fotoğraf) ve Ana bina'nın arka görünümü (sağ fotoğraf).	69
Şekil 4.16: Ziraat Mektebi'nin 3 nolu binasının ön cephesi - sol fotoğraf (günümüzdeki hali)-sağ fotoğraf ilk inşa edildiği hali	71
Şekil 4.17: 1907 Haritası tarihli şehir haritasında Mekteb-i Fünun-u İdadi'sinin konumu.....	74
Şekil 4.18: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin genel görünümü	74
Şekil 4.19: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin havuz ve okulun girişi	75
Şekil 4.20: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana bina ön cephe	76
Şekil 4.21: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binasının ön cephe görünümü.	76
Şekil 4.22: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binanın iç avlu görünümü.	77
Şekil 4.23: Zemin kat planı (sol fotoğraf) ve 1. kat planı (sağ fotoğraf).....	78
Şekil 4.24: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin 2 nolu ek binanın ön cephesi.	79
Şekil 4.25: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin 2 nolu ek binasının koridor ve bir sınıfı.	79

Şekil 4.26: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin hamam yapısı genel görünümü.	80
Şekil 4.27: Okulun ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinin çatısı	80
Şekil 4.28: Kurnalar, göbek taşı ve çiniler.	81
Şekil 4.29: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana bina girişi	82
Şekil 4.30: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binasının arka görünümü.	83
Şekil 4.31: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binası arka görünümü.	83
Şekil 4.32: Bursa İpekçilik Mektebi'nin genel görünümü	87
Şekil 4.33: 1907 Haritası tarihli şehir haritasında İpekçilik Okulu'nun konumu.	88
Şekil 4.34: Bursa İpekçilik Mektebi'nin arka bahçesi.	89
Şekil 4.35: Bursa İpekçilik Mektebi'nin havuzu	89
Şekil 4.36: Bursa İpekçilik Mektebi'nin girişi.	89
Şekil 4.37: Bursa İpekçilik Mektebi'nin arka ve yan görünüm	89
Şekil 4.38: Bursa İpekçilik Mektebi'nin ön görünüşü(sol) ve yan görünüşü(sağ).	90
Şekil 4.39: Bursa İpekçilik Mektebi'nin zemin kat planı	91
Şekil 4.40: Bursa İpekçilik Mektebi'nin bodrum kat planı	91
Şekil 4.41: Bursa İpekçilik Mektebi'nin toplantı salonu.	91
Şekil 4.42: Bursa İpekçilik Mektebi'nin sınıf.	91
Şekil 4.43: Bursa İpekçilik Mektebi'nin 2. kat planı	92
Şekil 4.44: Bursa İpekçilik Mektebi'nin 1. kat planı	92
Şekil 4.45: Bursa İpekçilik Mektebi'nin ana merdiveni	92
Şekil 4.46: Bursa İpekçilik Mektebi'nin kütüphanesi.	93
Şekil 4.47: Bursa İpekçilik Mektebi'nin hususi(özel) müzesi	93
Şekil 4.48: Bursa İpekçilik Mektebi'nin arka görünümü	93
Şekil 4.49: Bursa İpekçilik Mektebi'nin ön Cephe	94
Şekil 4.50: Bursa İpekçilik Mektebi'nin genel görünüm.	94
Şekil 4.51: Bursa İpekçilik Mektebi'nde kullanılan ateş tuğlası	95
Şekil 4.52: Bursa İpekçilik Mektebi'nin yapının çatısında kullanılan marsilya kiremidi	95
Şekil 4.53: Bursa İpekçilik Mektebi'nin tavan süslemeleri ilk hali.	95
Şekil 4.54: Bursa Erkek Lisesi	98
Şekil 4.55: 1907 tarihli şehir haritasında Erkek Lisesi'nin konumu	99
Şekil 4.56: Bursa Erkek Lisesi'nin ön bahçesi, giriş kapısı ve iç avlusu.	99
Şekil 4.57: Bursa Erkek Lisesi'nin zemin kat planı	100
Şekil 4.58: Ahşap merdiven ve giriş sofası.	101
Şekil 4.59: Bursa Erkek Lisesi'nin 1. Kat Planı	102
Şekil 4.60: Bursa Erkek Lisesi'nin iç avlusu ve koridoru.	102
Şekil 4.61: Bursa Erkek Lisesi 1. kat koridor ve giriş holü(sofa).	103
Şekil 4.62: Bursa Erkek Lisesi'nin ön cephe (kuzey)(sol fotoğraf)- Erkek Lisesi'nin yan cephesi (doğu)(sağ fotoğraf)	104
Şekil 4.63: Bursa Erkek Lisesi ön cephesi (kuzey) görünüşü	105
Şekil 4.64: Bursa Erkek Lisesi'nin yan cephesi (doğu).	105
Şekil 4.65: Müze-i Humayun fotoğrafı.	106
Şekil 4.66: 1906 Bursa Mamulat ve Mahsulat sergisinde Bursa Erkek Lisesi'nin gravürü.	107
Şekil 4.67: Sanayi Mektebi-genel görünüm	110
Şekil 4.68: Sanayi Mektebi önünde okul bandosu.	111
Şekil 4.69: 1907 tarihli şehir haritasında Hamîdiye Sanayi Mektebi'nin konumu	112

Şekil 4.70: Sanayi Mektebi-Yerleşim Planı.....	113
Şekil 4.71: Sanayi Mektebi-cadde üzerinden görünüm	114
Şekil 4.72: Sanayi Mektebi'nin idari binası (1907 yılı)	114
Şekil 4.73: Sanayi Mektebi-Marangozhane.....	115
Şekil 4.74: Sanayi Mektebi-Mutfak ve Kiler Yapısı	115
Şekil 4.75: Derslik ve yatakhane birimleri	116
Şekil 4.76: Hamîdiye Medrese-i Muallimîn 'nin resmi açılış töreni.....	122
Şekil 4.77: 1907 tarihli şehir haritasında Hamîdiye Medrese-i Muallimin'in konumu.....	124
Şekil 4.78: Hamîdiye Medrese-i Muallimin	125
Şekil 4.79: Hamîdiye Medrese-i Muallimin-Güney-Doğu Cephesi.....	125
Şekil 5.1: 1907 tarihli şehir haritasında Mekteb-i Fünun-u İdadi'sinin konumu	132
Şekil 5.2: 1907 tarihli şehir haritasında İpekçilik Okulu'nun konumu	132
Şekil 5.3: 1907 tarihli şehir haritasında Erkek Lisesi'nin konumu	133
Şekil 5.4: 1907 tarihli şehir haritasında Hamîdiye Sanayi Mektebi'nin konumu ..	134
Şekil 5.5: 1907 tarihli şehir haritasında Bursa'da Tanzimat Sonrası Açılan Önemli Okullar	135
Şekil 5.6: Bursa Ziraat Mektebi Yerleşim Planı.....	138
Şekil 5.7: Işıklar Okulu birinci kat planı	139
Şekil 5.8: Işıklar Okulu zemin kat planı	139
Şekil 5.9: İpekçilik Mektebi'nin 1. kat planı	140
Şekil 5.10: İpekçilik Mektebi'nin zemin kat planı	140
Şekil 5.11: Bursa Erkek Lisesi'nin zemin kat planı	141
Şekil 5.12: Bursa Erkek Lisesi'nin 1. kat planı	142
Şekil 5.13: Sanayi Mektebi-yerleşim planı.....	143
Şekil 5.14: Hamîdiye Medrese-i Muallimin	144
Şekil 5.15: Ziraat Mektebi	146
Şekil 5.16: Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi	147
Şekil 5.17: İpekçilik Mektebi'nin genel görünüm	148
Şekil 5.18: Bursa İpekçilik Mektebi'nin yapısında kullanılan kara tuğla	149
Şekil 5.19: Bursa İpekçilik Mektebi'nin çatısında kullanılan marsilya kiremidi ..	149
Şekil 5.20: Bursa İpekçilik Mektebi'nin tavan süslemelerinin ilk hali	149
Şekil 5.21: Bursa Erkek Lisesi	149
Şekil 5.22: Sanayi Mektebi'nin genel görünümü	150
Şekil 5.23: Ziraat Mektebi'nin genel görünümü	153
Şekil 5.24: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binasının ön cephe görünümü.	154
Şekil 5.25: İpekçilik Mektebi'nin genel görünümü.....	155
Şekil 5.26: Bursa Erkek Lisesi'nin ön cephe (kuzey) görünüşü.....	156
Şekil 5.27: Sanayi Mektebi'nin cadde üzerinden görünümü.....	157
Şekil 5.28: Sanayi Mektebi'nin genel görünümü	157
Şekil 5.29: Sanayi Mektebi'nin mutfak ve kiler yapısı	158
Şekil 5.30: Sanayi Mektebi'nin mutfak ve kiler yapısı	158
Şekil 5.31: Derslik ve yatakhane birimleri	158
Şekil 5.32: Hamîdiye Medrese-i Muallimin'in genel görünümü.....	159

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİMİ MODERNLEŞTİRME ÇABALARI: BURSA'DA İNŞA EDİLEN MESLEKİ VE TEKNİK OKULLAR ÜZERİNE TARİHSEL VE MİMARİ BİR İNCELEME

ÖZET

Bu çalışma, II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) eğitim sisteminin modernleşme çabalarını, Bursa kentinde inşa edilen meslekî-teknik eğitim kurumları üzerinden tarihsel, mimari ve kentsel ölçekte çok boyutlu olarak ele almaktadır. Çalışmanın temel sorunsalı, Geç Osmanlı Dönemi'nde gerçekleştirilen modernleşme hamlelerinin yalnızca idarî ve pedagojik düzeydeki reformlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda mimari üretim ve kent mekânı aracılığıyla da nasıl görünür kılındığını; bu süreçte Bursa gibi taşra kentlerinde modernleşmenin hangi özgün biçimlerde tezahür ettiğini ortaya koymaktır. Böylelikle araştırma, imparatorluk merkezinden taşraya yayılan modernleşme politikalarının fiziksel izdüşümlerini inceleyerek Osmanlı modernleşmesine mekân üzerinden yeni bir okuma önerisinde bulunmaktadır.

Bu kapsamda Bursa'da kurulan Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi, Mekteb-i Fünun-u İdadi, Harîr Dârü't-Talimi (İpekçilik Mektebi), Bursa Mekteb-i İdadi-i Mülki, Hamîdiye Sanayi Mektebi ve Bursa Hamidiye Medrese-i Muallimîn gibi eğitim yapıları, dönemin eğitim politikalarının taşra kent mekânında somutlaştığı başlıca yapılar olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada söz konusu okullar yalnızca eğitimi örgütleyen yapılar olarak değil, aynı zamanda modernleşen Osmanlı Devleti'nin ideolojik söyleminin mekânsal ve görsel temsil araçları olarak ele alınmıştır. Bu yapılar kentin topoğrafyası üzerindeki konumlanışları, yeni açılan yollar ve dönüşen mahalle dokusu ile kurdukları ilişkiler üzerinden incelenmiş; böylece modernleşme sürecinin nizamnameler ve pedagojik programlarla sınırlı kalmadığı, kentlerin morfolojisini ve toplumsal belleğini yeniden şekillendirecek kadar kapsamlı bir dönüşüme işaret ettiği ortaya konmuştur.

Araştırmada yöntem olarak; arşiv belgeleri, salnameler, eski haritalar, dönem fotoğrafları ve yapı planları titizlikle incelenmiştir. Literatür taraması ile dönemin mimari anlayışı ve eğitim politikaları teorik düzeyde çerçevelenmiş; yerinde gerçekleştirilen gözlemler ve karşılaştırmalı mekân analizleriyle okulların plan tipolojileri, cephe kurguları, malzeme tercihleri gibi özellikleri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Bu çok katmanlı inceleme ile yapıların ortak ve farklı yönleri belirlenmiştir.

Bu çalışma, özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde devlet otoritesinin ve modernleşme ideolojisinin mekân aracılığıyla taşra üzerinde nasıl bir etki yarattığını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Kentin yeniden düzenlenen ulaşım aksları, açılan geniş caddeler ve bu caddelere cephe veren anıtsal okul binaları, modernleşmenin fiziksel izdüşümleri olarak öne çıkmakta; böylece taşranın geleneksel dokusu içinde modern devletin simgesel gücünü görünür kılmaktadır.

Bu tez, söz konusu eğitim kurumlarını yalnızca mimarlık tarihi açısından incelenen yapılar olmaktan çıkararak, Osmanlı modernleşmesinin Bursa ölçeğinde mekâna yansıyan ideolojik ve kültürel araçları olarak yorumlamaktadır. Böylece çalışma, döneme ilişkin katmanlı bir perspektif ortaya koyarken Osmanlı kent tarihi, eğitim mimarisi ve modernleşme literatürü açısından daha derinlikli bir okuma geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: II. Abdülhamid Dönemi, Osmanlı Modernleşmesi, Eğitim Yapıları, Bursa

EFFORTS TO MODERNIZE EDUCATION DURING THE REIGN OF ABDULHAMID II: A HISTORICAL AND ARCHITECTURAL STUDY ON THE VOCATIONAL AND TECHNICAL SCHOOLS BUILT IN BURSA

SUMMARY

This study examines the modernization efforts in the educational system during the reign of Sultan Abdulhamid II (1876-1909) in a multidimensional manner at historical, architectural and urban scales, focusing on the vocational and technical education institutions constructed in the province of Bursa. The research aims to demonstrate that the modernization initiatives of the Late Ottoman period were not confined to administrative and pedagogical reforms alone, but also became visible through architectural production and the transformation of urban space. It further aims to reveal how modernization manifested itself in unique ways in provincial cities such as Bursa during this process. In doing so, the research proposes a new spatial perspective on the Ottoman modernization process by examining the physical imprints of reform policies that spread from the imperial center to the provinces.

Within this framework, educational institutions established in Bursa, such as the Hudâvendigâr Hamîdiye School of Agricultural Practices, the Mekteb-i Fünun-u İdadî, the Harîr Dârü't-Talîmî (Silk School), the Bursa Mekteb-i İdadî-i Mülkî, Hamîdiye Industrial School and the Bursa Hamîdiye Teacher's Seminary are evaluated as primary structures where the educational policies of the era are embodied within the provincial urban setting. These schools are considered not only as institutions organizing education, but also as spatial and visual representations of the ideological discourse of modernizing Ottoman Empire. The buildings are analyzed regarding their positioning within the city's topography, their connections with newly opened roads, and their integration into the neighborhood's evolving fabric. Therefore, the study demonstrates that the modernization process extended beyond regulations and pedagogical programs, indicating a comprehensive transformation that changed urban morphology and social memory.

Methodologically, the thesis provides a meticulous examination of archival documents, yearbooks, old maps, photographs from the period and the construction plans. The literature review contextualizes the architectural approaches and educational policies of the era within a theoretical framework. Observations on the ground and comparative spatial analyses offer a profound evaluation of the schools' plan typologies, façade compositions, and material preferences. This multilayered analysis unveils both the commonalities and distinctive features of the buildings.

This research is particularly significant in revealing how state authority and modernization ideology during the reign of Abdulhamid II impacted on provinces through space. The redesigned transportation axes of the city, the newly opened boulevards, and the monumental school buildings, aligned along these routes, stand

out as physical manifestations of modernization. These developments highlight the symbolic power of the modern state within the traditional fabric of the province.

This thesis interprets these educational institutions not merely as buildings studied within the history of architecture, but as ideological and cultural instruments through which Ottoman modernization was spatially articulated in Bursa. Thus, it offers a layered perspective on the period while aiming to contribute a deeper reading to the literature on Ottoman urban history, educational architecture, and modernization literature.

Keywords: Abdulhamid II period, Ottoman modernization, Educational buildings, Bursa Province

1. GİRİŞ

“Sizin gibi insanlarla ancak iki şey yapılabilir.

Biri, kanun ve nizamın gerekliliğini görmeyi
sağlamak üzere sizi eğitecek okullar (...) diğeri de sopa.

Şimdi okulların benim istediğim gibi adam yetiştirmesi
on beş yıl alacak; sopa ise yalnızca beş dakikada işinizi bitirir.”¹

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıl, önemli reformist dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen modernleşme girişimleri, yürütülmekte olan bir devlet politikası çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Başlangıçta Payitaht’ta başlayan bu girişimler, Tanzimat’la birlikte merkez dışındaki şehirlerde de hissedilmeye başlamıştır. ‘İmparatorluğun en uzun yüzyılı’ (Ortaylı, 2005) olarak tabir edilen bu yüzyıl bu anlamda; devlet ve hukuk sisteminden ekonomik işleyişe, eğitim ve şehirleşmeden mimariye kadar birçok alanda çeşitli değişim ve yeniliklerin hayata geçirildiği bir dönem hüviyeti kazanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde modernliğin/modernleşmenin önemli bir sembolü olan eğitim, siyasal reformlarla paralel olarak ele alınmış ve devlet tarafından atılan adımların pekiştirilmesi için bir araç olarak görülmüştür. Eğitim konusunda kapsayıcı bir politika izlenmiştir. Osmanlı’da modernleşme politikalarının en önde gelen bileşeni olan eğitim; devletin bütünleştirici, güçlü ve modern bir katalizörü olarak kabul edilmiştir.

¹ Köylerine jandarma karakol yapılmasını istemeyen köylülere hitaben bir Osmanlı yöneticisinin ifadesi olduğunu S. Deringil aktarmaktadır. (John Presland, Deedes Bey. A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923, Londra, 1942. s. 87. Deedes, Osmanlı jandarmanında bir subaydı. Türklerin eğitim konusundaki tutumunda pek değişiklik yoktur ve “öğretmenin vurduğu yerde gül biter” düsturu bugün hâlâ Türk öğretmenleri tarafından gerçek anlamıyla uygulanır. (akt. Deringil, 2012) Bu diyalogtan da anlaşılacağı üzere aslında eğitim modern devletin “vatandaş” ını eğitmek amacıyla kullandığı adeta bir kızılöp sopasıdır. Osmanlı gibi birçok farklı meşrebi, grubu, dini veya etnik farklılıkları bulunan halkı, devletin resmi söylemini sahiplenen “vatandaş” kılabilmek için “eğitim” mutlak surette gereklidir. Bu diyalog da bu açıdan önemlidir.

Osmanlı'da eğitimin devletin birincil gündemine yerleşmesi ve siyasal bir proje haline gelmesinde değişen dünya koşulları etkili olmuştur. Bununla bağlantılı olarak içerisinde bulunduğu toplumsal düzenin ideolojik meşruiyetini yeni bir kimlik üzerinden tanımlama gereği duyulmuştur. Bu kimlik, etnik ve kültürel faktörlerin üzerinde modern üst bir kimliğe işaret etmektedir. Bunun da ancak tebaanın eğitime vasıtasıyla endoktrinasyonu ile mümkün olabileceği düşünülmüştür. (Deringil, 2012) Bu bağlamda Benjamin C. Fortna (2015) da Osmanlı'da modern eğitimi kimlik üzerinden şu şekilde tanımlamıştır:

“Eğitsel değişimin merkezinde kimlik meselesi bulunur. Osmanlı projesi, devletin genç nüfusunun kimlik formasyonunu etkileme gayretine dair olağanüstü bilgileri beraberinde getirmektedir. Osmanlı eğitim projesinde bize kalan belgeler, devletin eğitim vasıtasıyla başarmak istediklerine dair spesifik bilgiler arz eder. Bunların bazıları tahminlerimiz çerçevesindedir: filizlenen devlet bürokrasisinde görevi üstelenebilecek sadık mektepliler ‘yetiştirme’.”

Tanzimat sonrasındaki eğitim politikalarını, ideolojik bir araç olarak ortak bir kimlik inşa etme girişimi şeklinde yorumlayan İlhan Tekeli, bu dönemin yalnızca Batı'ya açılma niteliğiyle açıklanamayacağını, asıl belirleyici unsurun ‘Osmanlılık’ ideolojisini barındırması ya da onu yeniden tanımlaması olduğunu belirtir. Tekeli'ye göre, Tanzimat öncesinde daha çok Müslümanların üstün konumunu ifade eden ‘Osmanlılık’ kavramı, Tanzimat'la birlikte çok daha kapsayıcı bir anlam kazanmış; milletler arası eşitliği temel alarak imparatorluğun bütünlüğünü savunan bir ideolojik içerikle donatılmıştır. Bu bağlamda devlet, Tanzimat'tan sonra toplumsal birlikteliği tesis etmenin en etkili yollarından biri olarak eğitimi görmüş ve eğitim kurumlarını bu amaç doğrultusunda bir araç haline getirmiştir (Tekeli, 1985). Bu güçlenme Islahat Ferman'ı² sonrasında yurt içindeki azınlık okulları sayısındaki artışla ilgilidir. Çünkü yabancı devletlerin ülke içindeki eğitim kurumları aracılığıyla Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne yönelik tehdit oluşturmaya başlamaları, eğitimde kimlik ve millilik olgularına yönelik eğilimleri arttırmıştır.

² Islahat Ferman'ıyla birlikte gayrimüslimlere tanınan okullaşma hakkıyla birlikte modern eğitim veren okul sayısı ciddi oranda artmıştır.

Bu anlayışla Osmanlı'nın “modern eğitim”e yönelik düşünceleri somutlaşmaya başlamıştır.

Modern eğitime yönelik atılan önemli adımlardan biri yeni müfredat oluşturulması ve eğitimin merkezileşmesi olmuştur. Bu çerçevede modern eğitimin temeli sayılan, merkezi ve sistematik bir eğitim sistemini hedefleyen Maârifî Umumiye Nizamnâmesi 1869 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca bu nizamnâme³ ile başkentte kurulan ve taşrada kurulması planlanan okullar tek bir kanun dairesinde toplanmıştır. Nizamnâme, aynı zamanda taşra maârif meclislerinin kurulmasını da öngörmüştür. (Somel, 2010) Fakat nizamnâmeyle birlikte gerçekleşmesi beklenen birçok köklü değişim dönemin siyasal ve ekonomik şartları nedeniyle mümkün olamamıştır. Ayrıca nizamnâmenin başkent İstanbul dışında uygulanması ve yaygınlaşması ancak II. Abdülhamid Dönemi'nde mümkün olmuştur. 19. yüzyılda ideolojik olarak ortaya konulan siyasal ve eğitim reform düşünceleri II. Abdülhamit tarafından hayata geçirilmiştir (Fortna, 2005).

II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitimde yapılan reformlar, Tanzimat sonrası belirlenen ve fakat yeterince uygulama sahası bulamayan esaslar üzerine bina edilmiştir. Bu anlamda II. Abdülhamid Dönemi eğitimdeki modernizasyon sürecinin devamı niteliğindedir. Fakat diğer dönemlerden farklı olarak yeni esaslar baz alınmıştır. Genel hatlarıyla bu esaslar şunlardır: (1) gelenek ile modernlik arasında bir köprü kurarak imparatorluğun tarihsel yörüngesini yeniden tanımlamak, (2) Batılı ve yerel eksen arasındaki sınırları —özellikle Osmanlı ile İslâm arasındaki ayrımı— yeniden çizmek, (3) devletin toplumdaki rolünü yeniden tanımlayarak otorite ile tebaa arasındaki ilişki biçimini dönüştürmek ve böylece 20. yüzyıl ulus devletinin üstünlüğü bağlamında giderek önem kazanan bir düzeni ön plana çıkarmak. (Fortna, 2005).

Bu esaslar doğrultusunda taşrada okulların gelişmesi sağlanmış ve Müslüman tebaanın okulları sahiplenmesi amaçlanmıştır. Özellikle merkezden taşraya doğru yönelen devlet yönetimi, birçok vilayet merkezinde okulların açılmasını sağlamıştır. Dönemin Maârif merkez teşkilatı bünyesinde yapılan bu ve benzeri düzenlemelerle taşraya daha fazla erişebilme imkânı sağlanmıştır. Maârif nezâreti

³ Bu nizamnamenin yayınlanmasında Fransız Eğitim Bakanı'nın ciddi etkisinin olduğu bilinmektedir. (Somel, 2010:118-119)

bünyesinde birçok kademede okul müdürlükleri tesis edilmiştir. Bu teşkilât sayesinde taşraya eğitim müesseseleri ve öğretmen okulları kurulmuştur. Böylece Tanzimatçıların yalnızca İstanbul'u hedef alan Maârifçiliği son bulmuştur. (Kodaman,1991) Bu konuda Başvekil Said Paşa'nın etkili olduğu bilinmektedir. Said Paşa, 1880 yılında hazırladığı raporda devletin çöküş sürecinde bulunduğunu, bu gidişattan ancak Maârif reformu ile çıkılabileceğini belirtmiş ve söz konusu reformu dönemin en önemli ve belirleyici adımı olarak sunmuştur (Çevik, 2009). II. Abdülhamid Dönemi'nde başlayan okullaşma ile birlikte önemli miktarda öğretmen açığı doğmuştur. 1848'de, İstanbul'da açılan "Dârülmuallimîn"den (Demirel, 2012) sonra 1872'de taşra vilayet merkezlerinde Maârif meclisleri açılmasına karar verilmiştir. (Öztürk, 1991).

II. Abdülhamid Dönemi'nde, eğitim alanındaki teşkilatlanma ve kurumsallaşma süreci, devletin taşrada varlığını sürdürme ve iç birliği sağlama amacına yönelik bir strateji olarak ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda, II. Abdülhamid Dönemi, ülkenin çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Bursa'da da önemli eğitim hamlelerine sahne olmuştur. Bursa, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında başkentlik yapmış ve II. Abdülhamid Dönemi'nde Hüdavendigâr Vilayeti'nin merkezi olarak, büyük bir nüfusa, gelişmiş bir sosyo-ekonomik yapıya ve başkente yakın konumu nedeniyle sahip olduğu stratejik önemle öne çıkan bir şehir olmuştur. Bu sebepten ötürü Bursa, dönemin eğitim faaliyetleri açısından diğer vilayetlere oranla daha öne çıkan bir odak olmuştur (Vurgun, 2018).

II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan eğitim kurumlarından bir kısmı da Anadolu'da açılan mesleki-teknik okullar olmuştur. 1890'lı yıllardan sonra, mesleki-teknik okullar ve sanayi mektepleri İstanbul dışında yaygınlaştırmaya başlanmıştır. (Tekeli, 1983). Bu okullar modernleşmenin en öncül gayelerinden olan 'kalkınma' nın sembolü olarak görülmüştür. Abdülhamid döneminde bu okullarının aldıkları ödenekler artırılmış, ders içerikleri değiştirilmiştir. İstanbul dışında inşa edilen bu okullar, Anadolu'nun önemli şehir merkezlerinde yer bulmuştur. Okulların inşa edilmediği bazı şehirlerde mevcut okulların dönüşümü ile bu açık giderilmeye çalışılmıştır⁴ (Özdemir, 2015). Ziraat mekteplerinin açılmasıyla tarıma modern

⁴ II. Abdülhamid Devri'nden önce kimsesiz çocuklar için Islahhane olarak açılan yatılı mektepler bu dönemdeki değişimle hem müfredat değişimi yaşamış hem de sanayi mekteplerine dönüşmüştür.

yöntemlerin kazandırılması ve geleneksel sanayinin daha verimli hale getirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, sanayiye yönelik okullar açılması da şehrin üretim kapasitesinin artırılmasına yöneliktir.

Sonuç olarak, II. Abdülhamid Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ideolojik olarak daha belirgin bir biçimde kendini göstermeye başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönem, devletin yatırımları, yalnızca İstanbul merkezinde yoğunlaşmakla kalmayıp taşra bölgelerine kadar uzanan bir kamusal yatırım sürecini de ifade etmektedir. Tanzimat yönetiminin devletle ilgili tasarımlarından farklı olarak, II. Abdülhamid, devletin varlık ve egemenliğini halkın gözünde pekiştirmek amacıyla okulların inşasına büyük önem vermiştir. Bu okullar, birer eğitim kurumu olmanın ötesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğünü ve gücünü yansıtan, devleti simgeleyen yapılar olarak konumlandırılmıştır (Parmaksız, 2008). Osmanlı modernleşme sürecinin önemli bir kilometre taşı olarak görülen eğitim reformu, II. Abdülhamid Dönemi'nde belirgin bir ivme kazanmıştır. Bu dönemin ayırt edici özelliği, eğitim politikalarının yalnızca İstanbul'la sınırlı kalmaması ve imparatorluğun taşrasına kadar yaygınlaştırılmasıdır. Halefleri, modernleşme çabalarını büyük ölçüde merkezde yoğunlaştırırken, II. Abdülhamid reformları taşraya taşıyarak, eğitim sürecini daha geniş bir coğrafyada etkili kılmayı hedeflemiştir. Dönemin bir diğer dikkat çekici yönü ise, mesleki ve teknik eğitim kurumlarının belirli şehirlerde planlı ve sistematik olarak açılmasıdır.

Bu vilayetler arasında merkezin modernleşme süreçlerini yakından takip ettiği Hüdavendigâr Vilayeti ve Bursa şehri, dönemin dinamikleri içinde aktif rol üstlenen şehirlerden biri olarak öne çıkmıştır. Osmanlı modernleşmesinin taşra bölgelerine yansımaları en iyi şekilde temsil eden Bursa hem eğitim reformlarının uygulanmasında hem de ekonomik ve sosyal dönüşüm süreçlerinde kritik bir merkez olmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'ne kuruluşunda başkentlik yapmış ve geleneksel şehir kimliğiyle öne çıkan Bursa'nın tarihsel öneminden hareketle, II. Abdülhamid Dönemi modern eğitim yapılarının modernleşme reformlarında

Islahhanelerde kunduracılık, terzilik, örmecilik, dokumacılık gibi el sanatlarından ziyade Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu demircilik, marangozluk ve tornacılık gibi sanayiye müteallik sanatların öğretilmesi amaçlanmıştır. Vilayetlerde açılan teknik okulların yeterliliklerinin artırılması için kaynaklar oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak mekteplerde ihtiyaç duyulan makinelerin alınmasının yanı sıra, talebelerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasında da sıkıntılar yaşanmıştır. (Özdemir, 2015:2-3)

mimari unsurlarla nasıl bir temsiliyet kazandığı ve bu yapıların Bursa üzerinde bıraktığı etkiler, araştırmamızın temel konusunu oluşturmaktadır. Bursa'da, önceki dönemlerde çeşitli türlerde okullar açılmış olsada ticari ve tarımsal potansiyeli sebebiyle II. Abdülhamid Dönemi'ne özgü mesleki-teknik okulların bu şehirde açılması, bu tezde Bursa'nın çalışma alanı olarak seçilmesine zemin hazırlamıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Tanzimat Fermanı'ndan sonra eğitim alanında gerçekleşen değişim-dönüşüm ve II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim alanında meydana gelen gelişmeler ele alınacaktır. İkinci bölümde ise bu gelişimlerin önemli bir merkezi olan Bursa şehrinde açılan mesleki ve teknik eğitim yapılarının tarihsel ve mimari özellikleri üzerinde durulacak ve çalışmanın son bölümünde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Araştırmanın amacı ve kapsamı:

II. Abdülhamid Dönemi devletin birçok alanda modernleşme çabaları içerisinde olduğu bir dönemdir. Batı etkisinde devlet modernleşirken, halka dönük olarak bu değişimin gerçekleşmesinin ideolojik olarak eğitimdeki dönüşümle sembolik ve temsili olarak da modern eğitim yapıları mimarisi ve şehirdeki yer seçimleri ile mümkün olacağı düşünülmüştür. Yani, mimarlık burada sadece fiziksel bir yapıyı değil, aynı zamanda devletin modernleşme vizyonunu temsil etmektedir. Bu dönemi önceki dönemlerden ayıran en önemli fark taşrada eğitim yapılarının inşa edilmesi olmuştur. Bu ideolojik ve yönetsel değişimlerin, başkent İstanbul'un ötesine taşra vilayetlerine ne ölçüde yansıdığı, özellikle de mimarlık üzerinden nasıl bir temsiliyet bulduğu, çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır

Bu dönemde vilayetlerde modern okulların açılmasına yönelik girişimlerin ardından Hüdavendigar Vilayeti'ne özel bir önem atfedilmiş ve merkez tarafından bu vilayetteki gelişmelerin etkileri yakından takip edilmiştir. Hüdavendigar Vilayeti'nin başşehri olan Bursa, Osmanlı tarihinde “Bilâd-ı selâse”⁵ olarak anılan şehirlerdendir. Aynı zamanda Osmanlı'ya başkentlik yapmış olması, yoğun Müslüman nüfusu ve merkeze olan yakınlığı sebebiyle, modernleşme adımlarının

⁵Bilâd-ı selâse, gerek İstanbul'a bağlı üç kazaya (Galata, Üsküdar, Eyüp), gerekse İstanbul, Edirne, Bursa gibi birbirine yakın üç büyük şehir kadılığına mahsus olmak üzere benzer özellik taşıyan kadılıklar için kullanılmış özel bir ilmiye tabiridir. (TDV İslam Ansiklopedisi) Osmanlı tarihinde başkentlik yapmış üç büyük şehrin ortak statüsünü göstermektedir. Her ne kadar Bursa başkentliği kaybettikten sonra merkeziyetinde düşme yaşansa da devlet için her zaman önemli bir şehir olmuştur.

yakından gözlemlendiği önemli bir şehir olmuştur. Modernleşme sürecinde şehir, tarihi açıdan önemli bir kırılma yaşamış ve dönemin valileri eliyle birçok değişime tabi tutulmuştur.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da açılan okulların büyük bir kısmının mesleki-teknik eğitim kurumları olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, özellikle bu dönemde Bursa'da öne çıkan ve modernleşme sürecinin bir parçası olarak inşa edilen mesleki ve teknik okul yapılarının hem kent kimliği üzerindeki etkilerinin hem de bu yapıların dönemin siyasi bağlamında mimarlık eliyle nasıl bir temsiliyet kazandığının incelenmesi, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında ele alınan ana problem:

- II. Abdülhamid Dönemi'nde değişen ideolojik anlayışın toplumda kabul görmesi için etkin olarak kullanılan eğitim politikasına paralel olarak mimarlık, taşra vilayetlerinde dönemin eğitim yapıları üzerinden ideoloji ve güç temsil aracı olarak kullanılmış mıdır?
- Bu dönemde inşa edilen okulların kent mekânı üzerindeki etkileri nelerdir? Eğitim yapılarının kent içindeki konumlarının belirlenmesinde hangi faktörler etkili olmuştur?

Çalışma hipotezi;

II. Abdülhamid Dönemi ideolojisinin öncelikle başkent İstanbul'da şekillendiği ve ardından diğer Osmanlı vilayetlerinde karşılık bulduğu üzerine kuruludur. Bu bağlamda, söz konusu dönemin mimarlık üslup ve yaklaşımları ile İstanbul'daki eğitim yapılarının, değişen ideolojik ve politik yaklaşımların somut bir yansıması olduğu düşünülmektedir. Kuruluşundan beri İstanbul'la güçlü ilişkiler içinde olan Bursa özelinde, dönemin ideolojik yönelimlerinin izlerinin yalnızca eğitim kurumlarının işlevsel yapılarında değil, aynı zamanda bu kurumların mimari tasarımlarında da somut biçimde gözlemlenmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu durum, eğitim aracılığıyla toplumsal değerlerin mekânsal düzlemde yeniden üretildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Bu çalışma çerçevesinde cevaplanması istenen sosyal/tarihsel alt problemler şöyledir:

- Tanzimat sonrası “modern eğitim” in tesisine neden gerek duyulmuştur?
- II. Abdülhamid Dönemi’nde okullaşmanın temel nedenleri nelerdir, bir zorunluluk olarak mı ortaya çıkmıştır? Okullaşmanın iç-dış nedenleri nelerdir?
- Tanzimat Dönemi’ndeki hâkim eğitim politikaları ile II. Abdülhamid Dönemi’nin eğitim anlayışını ayıran farklar nelerdir?
- II. Abdülhamid Dönemi eğitim anlayışının kurucu paradigması nedir?
- II. Abdülhamid Dönemi’nde eğitim teşkilatlanması nasıl şekillenmiştir? Bu dönemde vilayetlerde neden Maârif müdürlükleri kurulmuştur?
- II. Abdülhamid Dönemi’nde mesleki-teknik eğitimin dönemin zihin dünyası için anlamı/beklentisi nedir?

Bu çalışma kapsamında cevaplanması düşünülen mimari alt problemler şöyledir;

- II. Abdülhamid Dönemi’nde Bursa’da hâkim olan mimari üslup ve ekoller nelerdir?
- II. Abdülhamid Dönemi’nde izlenen mimarlık üslubu ve ekolleri nelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır?
- II. Abdülhamid Dönemin’de eğitim yapılarının inşasında Bursa veya Hüdavendigâr vilayetinin yer olarak seçimindeki yer seçilmesinde temel belirleyici unsurlar nelerdir?
- II. Abdülhamid Dönemi’nde Bursa’da inşa edilen mesleki-teknik eğitim yapılarında ortak bir dil/üslup var mıdır?
- İstanbul ve Bursa’daki eğitim yapıları için üslup ve mimari dil (plan, cephe, malzeme) anlamında ortak noktalar ya da benzerlikler var mıdır?

Bu sorular ile dönemin anlaşılmasına yönelik diğer soruların yanıtlarının araştırılması, tez çalışmasının ana eksenini belirlenmiştir. Tez çalışmasının ana bölümlenmesi şu şekildedir:

Birinci bölümde, Osmanlı eğitim sistemini değişime zorlayan koşullar ve Osmanlı eğitim sisteminin bölgesel değişimleri tartışmaya açılacaktır. Tezin bu bölümünde Tanzimat Dönemi’nde eğitimdeki modernleşme hamlesi incelenecektir. Eğitim tarihimizde önemli bir yeri olan II. Abdülhamid Dönemi eğitim sisteminin

panoraması çizilecek; mekteplerin müfredatları, kuruluş amaçları ve tesis edilen eğitim kurumlarının çeşitliliği ele alınacaktır. Bu dönemde modern eğitimin kurumsallaşma süreci tartışmaya açılacaktır. Ayrıca başkent İstanbul'da hayata geçirilen mimarlık anlayışlarının analizi yapılacak ve bu dönemde inşa edilen eğitim yapılarının mimari özellikleri üzerinden dönem ele alınacaktır.

İkinci bölümde; Bursa'nın fetih sonrasında bir Osmanlı kentine dönüşümü ve aynı zamanda bu dönüşümü inşa eden kurucu yapıları incelenecektir. Tanzimat Ferman'ından sonra Bursa'nın geçirdiği dönüşüm ve kent dokusunu değiştiren yeni kurumların inşası bu bölümün ana hattını oluşturacaktır. Osmanlı modernleşmesinin mimari çehresinin tartışılacağı bu bölümde; Bursa şehrinin II. Abdülhamid Dönemi'ndeki modern bir kent görünümü kazanması için yapılan değişiklikler irdelenecektir. Öte yandan özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa şehrinde açılan devlet okullarının Bursa şehri üzerindeki tarihsel etkileri tartışmaya açılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Bursa'da mesleki-teknik eğitim yapısı olan yedi yapı mimari açıdan detaylı bir incelemeye tâbi tutulacaktır. İncelenen yapılar şunlardır: (i) Hudâvendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi, (ii) Mektebi Fünun-u İdadi, (iii) Harir Darüttalimi, (iv) Mekteb-i İdadi-i Mülki, (v) Bursa Islahhanesi ve Hamidiye Sanayi Mektebi, (vi) Bursa'da açılan öğretmen okullarından Bursa Darülmuallimini ve (vii) Hamidiye Medrese-i Muallimini. Ayrıca okul yapılarının kuruluş hikâyeleri ve devletin modernleşme ufku içindeki hususi yerleri tartışılacak, mektep binalarının inşası sürecindeki kararlar irdelenecektir. Zikredilen yedi okula dair araştırmalardan elde edilen veriler ışığında okulların yapım amaçları, işlevleri, mimari üslupları, planlamaları, cephe bilgisi ve günümüzdeki durumlarına dair bilgilere/kaynaklara erişilerek dönem okuması ve yapıların tarihsel analizi yapılacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, II. Abdülhamid Dönemi'nde inşa edilen mesleki ve teknik okulların kendi aralarında karşılaştırılması yapılacaktır. Söz konusu yapılara dair birincil ve ikincil kaynaklardan elde ettiğimiz veriler ışığında değerlendirmede bulunulacaktır. Bu yapıların karşılaştırılmasında; yapıların konumları, vaziyet planları, kat planları, iç mekân özellikleri, yapım teknikleri, cephe düzenleri ve üslupları tartışılacaktır.

Çalışmanın sonuç bölümünde, bulgular ışığında dönemin genel ve tarihsel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Ayrıca Bursa şehrindeki mesleki ve teknik okul yapılarının incelenmesi üzerinden vardığımız sonuç ve çıkarımlar bağlamında çeşitli değerlendirme-çıkarımlar üzerinden değerlendirmelere yer verilecektir.

Bu çalışmada literatür taraması, söylem analizi ve veri karşılaştırması yöntemleri kullanılmıştır. Bu minvalde tezin yazım sürecinde entelektüel bir araştırma dizgesi sunan birçok çalışma incelenmiştir. Araştırma sürecinde konumuzla ilgili olarak tezin ana kaynaklarını birincil kaynaklar oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu alanda yapılmış ikincil kaynak niteliğinde birçok çalışmadan da faydalanılmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv belgeleri (COA) ve Hüdavendigar Salnameleri esas kaynaklarımızı oluşturmuştur. Bunun yanında Bursa üzerine yapılmış kapsamlı çalışmalar taranmıştır. Çalışma konusuyla ilgili olarak incelenmiş yüksek lisans ve doktora çalışmaları şu şekilde sıralanabilir; Cemil Öztürk, Atatürk Devrinde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Öğretmen Yetiştiren Kurumlar (1991) adlı doktora tezinde tarihi süreç içinde öğretmen yetiştirme politikalarını ele almıştır. Turgay Akkuş, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler (2008) adlı doktora tezinde Osmanlı Dönemi Bursa tarihi ve Bursa'da yaşayan gayrimüslimleri çalışmıştır. Zeynep Dörtok Abacı, Modernleşme Sürecinde Bursa Kentinin Mekânsal ve Sosyal Değişimi (1860-1910) (2005), adlı doktora tezinde modernleşmenin Bursa'ya etkilerini ele almıştır. Nursal Kumaş, II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da Sosyal Hayat (2011) adlı doktora tezinde Bursa'nın ekonomik, eğitim ve gündelik hayatına dair araştırmalar yapmıştır. İsmail Girgin, 20. Yüzyıl Başlarında Bursa'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (2011) adlı yüksek lisans tezinde Bursa'daki eğitim faaliyetleri, ders müfredatları ve öğretmen yetiştirme faaliyetlerini ele almıştır. Fahri Yıldırım, 14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler (2013) isimli doktora tezinde Bursa'nın seyyahların dilinden nasıl aktarıldığını incelemiş ve Bursa'nın sosyal hayatına dair tespitlerde bulunmuştur. Savaş Özdemir, II. Abdülhamid Devri Vilayet Sanayi Mektepleri (2015) adlı yüksek lisans tezinde bu dönemde açılan Sanayi mektepleri ve ıslahhanelerin dönüşüm sürecini incelemiştir incelenmiştir. Çağlar Ekşi, Hüdavendigar Vilayeti Salnamelerine Göre Bursa'da Eğitim-Öğretim (2017) adlı yüksek lisans tezinde salnamelerdeki bilgiler doğrultusunda, vilayetteki okul

türleri, öğrenci sayıları, öğretim programları ve eğitim reformlarının etkileri gibi konuları değerlendirmiştir. Ahmet Vurgun, II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (2018) isimli doktora tezinde Bursa'daki modern eğitimin tesis edilmesini incelemiştir. Ömer Faruk Yelkenci, Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Konuları (2008) isimli yüksek lisans çalışmasında modern eğitimin şekillendiği dönemde gelişen fikir akımları ve modern eğitim yapılanması ele almıştır. Hüseyin Gürsel Bilmiş, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı (2019) adlı doktora tezinde Tanzimat sonrası Bursa'da yapılan birçok yapının tarihi sürecini, restorasyon durumlarını ve mimari faaliyetleri ele alınmıştır. Ömer Kürşat Koçyiğit, II. Abdülhamid Dönemi'ndeki Mesleki Okulların Modernleşmeye Etkileri (2019) adlı yüksek lisans tezinde modernleşme döneminde açılan mesleki ve teknik okulları incelemiş ve dönemi analiz etmiştir. Bu araştırmaların yanında özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nin anlaşılması ve tarihsel bir okuma yapılabilmesi amacıyla döneme dair yazılmış kitap, dergi, makale vb. önemli kaynaklar taranmıştır. Necdet Sakaoğlu, Osmanlı'dan Eğitim Tarihi (2003) adlı çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim kurumlarının kuruluş, gelişim ve modernleşme süreçlerini ele almıştır. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (1982) isimli kitabında başlangıçtan 1997 yılına kadar olan süreçte Türk eğitim sisteminin tarihsel gelişimini, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve günümüze kadar olan eğitim süreçlerini incelemiştir. Selçuk Akşin Somel, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) (2010) isimli çalışmasında Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde Osmanlı eğitim sistemindeki modernleşme çabalarını ele almıştır. Özellikle Modern eğitim veren okulların kurulması, eğitim reformları ve bunun toplumsal yapıya etkileri üzerinde durmuştur. Osman Nuri Engin, Türk Maarif Tarihi (1977) adlı eserinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eğitim tarihini ve eğitimin geçirdiği dönüşümü incelemiştir. Bayram Kodaman, II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi (1991) adlı kitabında II. Abdülhamid Dönemi'ndeki eğitim politikalarını ve eğitim tarihini incelemiştir. Benjamin C. Fortna, Mektebi Hümayun (2005) adlı kitabında Osmanlı Devleti'nin eğitim reformlarını özellikle merkezî yönetimin ve padişahın rolü bağlamında ele almıştır. Eğitim kurumlarının ideolojik ve pratik işlevlerini analiz etmiştir. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu (1993) adlı kitabında Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecini

ele almıştır. Osmanlının son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki reform süreçlerini incelemiştir. Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1976) adlı kitabında özellikle Osmanlı'nın son döneminden itibaren modernleşme hareketlerini detaylandırmış ve Batılılaşma sürecini analiz etmiştir. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma (2002) adlı eserinde Türkiye'nin modernleşme sürecini tarihsel bağlamda ele almıştır. Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji (2012) adlı eserinde II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim sisteminin modernleşme sürecinde kullandığı semboller ve simgeler üzerinden eğitimin nasıl temsiliyet kazandığını incelemiştir. İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı (1987) adlı eserinde, 19. yüzyıldaki Osmanlı modernleşmesini siyasi, idari ve toplumsal boyutlarıyla ele almıştır. François Georgeon, Sultan Abdülhamid (2006) adlı eserinde II. Abdülhamid Dönemi'ni birçok yönüyle incelemiştir.

Bunun yanında Bursa şehir tarihi ile ilgili; Neslihan Dostoğlu ve ark. (Editör), Bursa'nın Tarihi Mahalleleri-I (2011) adlı eserde Bursa'nın tarihî mahallelerinin mekânsal, kültürel ve sosyal gelişimini incelemiştir. Neslihan Dostoğlu, Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler (2011) adlı eserinde Bursa'da yer alan anıtsal yapıların tespit ve değerlendirmesini yapmıştır. Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı (2007), adlı çalışmada Bursa'nın tarih boyunca geçirdiği kentsel ve mimari gelişmeler, bu sempozyumda sunulan bildirilerle ele alınmıştır. Raif Kaplanoğlu, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926) (2006) adlı çalışmada Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yılları arasında Bursa'nın siyasi, ekonomik ve kültürel yapısını incelenmiştir. Raif Kaplanoğlu, Doğal ve Anıtsal Eserleriyle Bursa (2003) adlı eserde Bursa'nın doğal güzellikleri ve anıtsal yapılarının kapsamlı bir envanterini oluşturmuştur. Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyumu (2009) adlı bildiri kitabında Osmanlı modernleşme sürecinin Bursa üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü (2009) adlı eserinde Bursa'nın tarihine dair kapsamlı bir kronolojik çalışma sunmuştur. Şehirdeki önemli olaylar, mimari eserler ve toplumsal gelişmeler detaylandırılmıştır. Kazım Baykal, Bursa ve Anıtları (1982) adlı çalışmasında Bursa'nın tarihi yapıları ve anıtlarının tarihine, mimari özelliklerine ve kültürel önemine yer vermiştir. Yılmaz Akkılıç, Bursa Ansiklopedisi (2002) adlı eserinde Bursa şehrine dair tarih, kültür, sanat ve sosyal yaşam gibi çeşitli konularda kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Beyazıt Kütüphanesi'nde ve İSAM'da yapılan kitap, dergi, makale taramaları; Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Arşivleri'ndeki kurul kararları, eski haritalar, restorasyon raporları ve projeleri; aynı zamanda Bursa tarihine yönelik kitaplar, mimarlık tarihi yayınları, Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, Yıldırım Belediyesi Arşivi, Osmangazi Belediyesi Arşivi ve ilgili yapıların projelerini çizen kişilerden elde edilen verilerle birlikte birçok yayından istifade edilmiştir.

2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİM POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğu'nun 33 yıl tahtta kalan Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), bir taraftan ülkenin toprak bütünlüğünü ve menfaatlerini korumak için Avrupa devletlerinin arasındaki anlaşmazlık ve çatışmaları kullanarak bir “denge” politikası izlemeye çalışırken, diğer taraftan da güçlü bir merkezi otorite tesis ederek askerlik, eğitim, bayındırlık ve kamu hizmetleri başta olmak üzere birçok yenilik ve ıslâhatları hayata geçirmeye çalışmıştır (Dörtok Arabacı, 2018). II. Abdülhamid Dönemi'nde Tanzimat'la birlikte girilen birçok reforma devam edilmiştir. Bu reformlardan en fazla öne çıkan ve sürekliliğin sağlandığı konu eğitim olmuştur.

II. Abdülhamid dönemi, tarih yazımında farklı açılardan tartışmalı bir dönem olarak değerlendirilmekle birlikte, eğitim reformlarının kararlı biçimde uygulandığı bir devre olarak öne çıkmaktadır. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile modernleştirilmek istenen eğitim sisteminin daha düzenli bir yapıya kavuşturulması ihtiyacı doğmuş, 1876'da Kanûn-ı Esâsî ile de eğitimle ilgili düzenlemeler yeniden gündeme gelmiştir. Abdülhamid devrinde maârif teşkilatı merkezî bir yapılanma kazanarak son şeklini almıştır. Maârif Nezâreti bünyesinde her öğretim kademesi için ayrı genel müdürlükler ve müfettişlikler kurulmuş; her vilâyet merkezinde bir maârif müdürlüğü ve meclisi oluşturulmuştur. Sancak ve kazalarda da Maârif Meclisi şubeleri açılmış, vilâyetlerdeki müfettiş kadroları genişletilmiştir. Ayrıca Maârif Nezâreti çatısı altında rüşdiye ve idadî müdürlükleri tesis edilmiştir. Bu kurumsal yapı sayesinde taşra kentlerine ilköğretim ve ortaöğretim kurumları ile öğretmen okulları götürülmüş, böylelikle merkezde şekillenen eğitim reformları taşrada da somut bir şekilde uygulanma imkânı bulmuştur (Kodaman, 1991; Baytal, 2000).

II. Abdülhamid Dönemi Tanzimat'tan ayrı olarak düşünülebilecek bir dönem değildir. Bu dönemi Osmanlı'da modernleşme girişimleri ile birlikte okumak gerekmektedir. Tanzimat'la birlikte başlatılan eğitimde modernleşmesiyle bu dönemde modern okulların açılmasıyla daha yaygınlaştırılmış, maârif mahalli idareleri eliyle eğitim daha da güçlendirilmiştir. Bu bölüm, Tanzimat'la birlikte modernleşen eğitim yapısının II. Abdülhamid Dönemi'nde nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşadığının sorgulanması üzerine kurgulanmıştır.

2.1 Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Eğitim Politikaları

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde klasik Osmanlı sisteminde bozulmalar görülmeye başlanmış, devletin güç ve otoritesi belirli kişilerin menfaatlerine göre kullanılmıştır. Dolayısıyla malın ve tasarruf hakkının korunmuşluğu ortadan kalkmıştır. Akabinde vergi tahsilinde adaletsizlik, keyfilik ve zorbalıklar hâkim olmaya başlamıştır. Bu durumun önüne geçmek için Devlet, Müslüman ve Gayrimüslim tebaasına karşı adalete ve dinin temellerine dönüleceğine dair taahhütte bulunmasıyla Osmanlı tarihinde önemli bir kırılma noktası kabul edilen Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir (Gürsoy ve diğ.,2007).

Tanzimat Ferman'ı, Osmanlı'ya ilişkin birçok konunun tarih yazımında olduğu gibi eğitimin tarih yazımında da modernist bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Ancak, Gülhane Hattı Hümayun olarak da anılan Tanzimat Fermanı'nda eğitim alanına dair bir husustan bahsedilmemiştir (Ayas, 1948). Öyle ki Ziya Gökalp'e göre, "asrî terbiyeyi" memleketimize sokmaya çalışan Tanzimat'ın ilk talihsizliği Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda eğitime yer verilmemesidir (akt. Sakaoğlu, 1985). Tamamen askerî bir yenileşme ve idarî bir değişim hareketi olarak başlayan Tanzimat'ın eğitimle ilişkilendirilmesi ve dönüşümün tüm vilâyetlerle bütünleşik bir forma dönüşmesi nasıl okunmalıdır?"

2.1.1 Tanzimat Fermanı'nın kayıp halkası: eğitim

Osmanlı Devleti'nde karar alma mekanizmalarının işleyişi, öncelikle askerî alan olmak üzere hemen tüm sahalarda bürokratik zümrenin yönlendirmesi ve kontrolü altında gerçekleşmiştir. Her ne kadar devletin idare kadrolarını besleyen temel kaynak vakıflara bağlı ve görece özerk konumda olan medreseler olsa da doğrudan devlet bütçesiyle desteklenen medreseler de bu işlevi önemli ölçüde üstlenmiştir. Ancak Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde, söz konusu kurumlarda disiplin, liyakat ve verimlilik ilkeleri ciddi bir aşınma sürecine girmiş, kurumsal yapının içten içe zayıfladığı açıkça gözlemlenir hâle gelmiştir. Tanzimat Ferman'ı esasen askerî gereksinimlerden doğmuş bir metin olmakla birlikte, bu ihtiyaçların kalıcı biçimde giderilebilmesi için yürütme kadrolarının modern bir eğitim sürecinden geçirilmesi gerektiği yönünde bir kanaat ortaya çıkmıştır. Zira hangi alanda reform planlanırsa planlansın, bu girişimlerin önünde en temel engel nitelikli insan kaynağı eksikliği olduğu görülmektedir. Eğitimli, donanımlı ve çağın gerekliliklerini kavramış

idareci ve uzman kadroların yetersizliği, mevcut beşerî sermayenin de giderek tükenmesi, devleti kapsamlı bir eğitim reformu tasarlamak zorunda bırakmıştır. Böylelikle başlangıçta yalnızca askerî ve idarî bir düzenleme olarak gündeme gelen Tanzimat hareketi, kısa sürede geniş çaplı, planlı ve ideolojik temelleri kuvvetli bir eğitim atılımına dönüşmüştür. Bu dönüşümde, fermanla zikredilen prensiplerin toplumsal ve idarî düzeyde hayata geçirilebilmesinin en etkin aracının eğitim olduğu yönündeki farkındalık belirleyici olmuştur. Öte yandan, dönemin teknik donanımı ile Sanayi Devrimi sonrasında hız kazanan bilimsel gelişmeler karşısında geri kalma endişesi, Osmanlı yönetici elitinin nezdinde eğitimin modernleşme sürecinin başlatılmasında belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Bu durum, imparatorluğun uluslararası rekabet koşullarında varlığını sürdürebilmesi için eğitimi stratejik bir alan olarak konumlandığını göstermektedir.

Osmanlı'da modern eğitimin kurumsal temelleri, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde atılmaya başlanmış; Tanzimat sürecine gelindiğinde ise bu girişimler daha sistematik ve görünür bir nitelik kazanmıştır. Ancak söz konusu çabalar, sivil eğitimden çok devletin yaşadığı askerî kayıpları telafi etmeye yönelik olmuş ve özellikle askerî okulların açılmasıyla sınırlı kalmıştır. III. Selim, Avrupa'dan getirttiği uzmanlar aracılığıyla modern askerî okulların kurulmasına öncülük ederken; II. Mahmud, eğitim amacıyla öğrencileri Avrupa'ya göndererek modernleşme sürecinde önemli bir adım atmıştır. Böylece modern eğitimin tesisine katkı sağlayacak kadroların yetiştirilmesi yönünde başlangıç yapılmış; Tanzimat'a kadar sınırlı ve yavaş bir seyir izleyen bu süreç, Tanzimat'la birlikte ivme kazanarak daha kurumsal bir boyut kazanmıştır. Tanzimat'ın eğitim alanına müdahalesi ancak 1845'ten sonra radikal bir istikamet kazanabilmiştir. Sultan Abdülmecid'in 1845 yılında yayınladığı bir fermanla, Osmanlı ülkesinin ilerlemesi, mamur olması ve halkın refaha ulaşmasının yolunun eğitiminden geçtiği net bir şekilde vurgulanmaktadır. Her ne kadar dönemin şartları eğitim faaliyetlerini askerî bir ölçekte sınırlamış olsa da, modernleşme sürecinin doğası gereği eğitimin kitlesel bir nitelik kazanması kaçınılmazdı. Başka bir ifadeyle, halkın eğitimi, yalnızca bireysel gelişim değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir dönüşüm programı olarak gündeme taşınmış ve eğitimin yapısının halk temelli biçimde kurgulanması gerektiği vurgulanmıştır. İlmî ve fennî temel kaynağını okul olarak tanımlayan söz konusu ferman, imparatorluğun her bölgesinde yeni eğitim

kurumlarının açılmasını ve halkın eğitiminin kurumsal çerçevede güvence altına alınmasını öngörmüştür. Bu doğrultuda, kısa süre içerisinde Muvakkat Maârif Meclisi'nin kurulması, Osmanlı'da modern eğitim anlayışının kurumsallaşması yönünde kritik bir adım olarak değerlendirilebilir. (Berkes,1973). Dolayısıyla, Muvakkat Maârif Meclisi'nin kurulmasıyla eğitim modern anlamda “ideolojik bir aygıt” hüviyeti kazanmıştır.

Eğitimin millileştirilmesi zorunluluğu ortaya çıktığında, Osmanlı yönetimi bu sürecin mevcut kurumlar ve kadrolar aracılığıyla sürdürülemeyeceğinin farkına varmıştır. Bu nedenle, eğitim alanındaki tüm düzenleme ve uygulamaların yeni kurulan maarif nezaretleri eliyle yürütülmesi sağlanarak süreç doğrudan devlet denetimine alınmıştır. Her ne kadar söz konusu bakanlıklar eğitimi İstanbul dışındaki vilayetlere yayma konusunda arzulanan düzeyde başarı elde edememiş olsa da eğitim sisteminin örgütlenmesi için kayda değer adımlar atılmıştır. Tanzimat bürokrasisinin öncelikli hedefi ise çoğunlukla ilköğretimin güçlendirilmesi olmuştur. Bu bağlamda dikkat çekici olan husus, halkın eğitilmesi aracılığıyla imparatorluk sınırları içerisinde ortak bir millî kimlik inşa edilmesidir. Modern tarzda öğretim, Osmanlı Devleti'ne yalnızca pedagojik bir işlev değil, aynı zamanda siyasal ve ideolojik bir misyon da yüklemiştir. İmparatorluğun yaşadığı ciddi mali darboğaza rağmen, devlet bürokrasisinin eğitsel mesajı geniş toplumsal kesimlere ulaştırabilmek için kayda değer kaynakları seferber etmesi, eğitimin stratejik önemini gözler önüne sermektedir (Fortna, 2005).

Tanzimat Dönemi'nden itibaren eğitimde gerçekleşen teşkilatlanmayı, kurumlar düzeyinde ve kronolojik bir sıralamayla şu şekilde aktarmak mümkündür:

Meclis-i Umûr ı Nâfia ve “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye (1839): Eğitim sisteminin düzenlenmesini üstlenen ilk resmî kurumlar olarak Sıbyan mekteplerinin yanı sıra bu meclislerin yetkilileri önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, reşit yaşa gelmiş çocuklara eğitim vermek amacıyla kurulacak olan rüştiyelerin açılması kararı da bu meclislerde alınmıştır. Bu düzenlemeler, Osmanlı'da eğitim kademelerinin yapılandırılmasında ve her yaş grubuna uygun eğitim kurumlarının oluşturulmasında temel adımları oluşturmuştur.

Meclis-i Umûr-ı Nâfia, yalnızca eğitim sisteminin düzenlenmesiyle sınırlı kalmayarak, öğrencilerin yetenek ve ilgilerine göre eğitim kariyerlerinin

planlanmasını içeren reformlar gerçekleştirmiştir. Meclis, öğrencilerin sınıflara ayrılmasının eğitim açısından uygun olacağını öne sürmüş ve bu gibi çeşitli iyileştirme önerilerini padişaha sunarak onayını almıştır. Bu iki meclis, çocukların eğitimine yönelik ilkeler belirleyerek Osmanlı eğitim sisteminin temel kurallarının oluşumuna hizmet etmiştir. Her çocuğun gelecekteki mesleğine yönelik kariyerinin önceden planlanması, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre eğitilmeleri, eğitimde maddi cezaların kaldırılması ve sınıf düzeninin oluşturulması gibi teklifler, padişah tarafından uygun bulunarak hayata geçirilmiştir. Bu düzenlemeler, Osmanlı'da modern eğitim anlayışının yerleşmesi açısından önemli adımlardır.

Mekatib-i Rüştîye Nezareti (1839): Adında rüştîye kelimesi geçmesine rağmen, bu tarihte henüz rüştîyeler açılmamıştır. Meclis, eğitim alanında gerçekleştirilecek reformların uygulanmasını hızlandırmak ve okul sayısının artırılmasını izlemek amacıyla kurulmuştur. Bu kurum, Maârif-i Adliye ve Sıbyan Mekteplerinin yönetiminden sorumlu olup, Osmanlı eğitim sisteminin temel taşlarını oluşturan bu okulların idaresini üstlenmiştir.

Meclis-i Maârif i Muvakkat (1845): Eğitim işlerini etkin olarak yürütmek için açılan geçici meclistir. Esas amacı okulların sayılarını arttırmak olan bu meclis, eğitim ve öğretimi düzenleme ve eğitimin içeriğinin kontrolünü sağlama gibi konularda çeşitli çalışmalar yapmıştır.

Bu geçici meclis, 1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye adıyla kalıcı bir kuruma dönüştürülmüştür. Böylece eğitim işleri üzerindeki denetim ve düzenleme faaliyetleri süreklilik kazanmış, Osmanlı eğitim sisteminin daha sistematik bir yapıya kavuşması sağlanmıştır.

Meclis-i Maârif-i Umûmiye (1846): Bu meclis, eğitim işlerinin düzenlenmesi konusunda tüm yetkiyi elinde bulundurmuş; çeşitli yasalar çıkararak ve idari kurallar belirleyerek eğitim sisteminde kapsamlı bir reform sürecini başlatmıştır. Meclisin düzenlemeleri arasında, 7 yaşından itibaren okula devam zorunluluğu, okulda dayanın yasaklanması, 4 yıllık zorunlu eğitimin sonunda yılsonu sınavlarının yapılması ve bu sınavlarda başarılı olan öğrencilere rüştîyelere devam etme hakkının tanınması gibi yenilikler yer almıştır. Bu adımlar, Osmanlı eğitim sisteminin hem disiplin hem de eğitimde ilerlemeyi teşvik eden bir yapıya kavuşmasını hedeflemiştir.

Mekâtib-i Umûmiye Nezareti (1846): Bu tarihe kadar Evkâf Nezâreti kontrolündeki okullar günümüzde genel müdürlüğe eş olan ve bugünkü eğitim teşkilâtımızın da çekirdeğini oluşturan bu nezarete bağlanmıştır.

Encümen-i Dâniş (1851): Darülfünun'da okutulacak fen kitaplarını hazırlamak ve belirli eserleri seçerek Türkçeye kazandırmak amacıyla kurulmuştur. Amacı, modern bilimsel bilgiyi Osmanlı eğitim sistemine entegre etmek olan bu kurum hem özgün kitap yazımı hem de çeviri yoluyla Darülfünun'un müfredatını zenginleştirmeyi hedeflemiştir.

Maârif-i Umûmiye Nezâreti (1857): Bu tarihten itibaren günümüz Millî Eğitim Bakanlığı'nın görev ve yetkilerine denk düşen bir organ kurulmuş oldu. 15 Mart 1857'de İlk Maârif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa ve ilk müsteşar Hayrullah Efendi yönetiminde kurulan Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Türkiye'de gerçek anlamda bir Millî Eğitim Bakanlığı'nın temelini teşkil eden ilk kurumsal yapıdır (Öztuna,1994).

Maârif-i Umûmiye Heyeti (1864): Lağvedilen Meclis-i Maârif ve Meclis-i Muhtelit yerine kurulmuştur.

Meclis-i Kebir-i Maârif (1869): Meclis-i Kebir-i Maârif, ilmî ve idarî olarak iki daireye ayrılarak Osmanlı eğitim sisteminde düzenleyici bir kurum olarak görev yapmış ve imparatorluğun yıkılışına kadar bu alandaki ana karar organı olmuştur. Eğitim politikalarının belirlenmesi ve denetlenmesi sürecinde etkin bir pozisyonda bulunan meclis, Osmanlı eğitim yapısının idaresinde merkezi bir rol oynamıştır.

1869'da yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Osmanlı eğitim sisteminde köklü bir dönüşüm yaratarak eğitim politikalarını yeni bir yöne sevk etmiştir. Bu nizamnâme, eğitimde Batı örneğini merkeze almış; merkezî ve taşra teşkilatlarının işleyişini yasal bir çerçeveye oturtarak modern bir sistemin temellerini atmıştır. Her vilayette Maârif Müdürü başkanlığında kurulan Maârif Meclisleri, yerel düzeyde eğitimin yönetilmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Dahası, 1867'ye kadar yalnızca Müslüman öğrencilerin devam edebildiği rüştiye mektepleri, bu tarihten itibaren Osmanlı tebaasından olup Türkçe sınavını başarıyla geçen Gayrimüslim öğrencilere de açılmış; böylece Osmanlı eğitim sisteminde daha kapsayıcı bir yapıya geçiş sağlanmıştır.

2.1.2 Eğitim’de milat: Maârifî Umûmiye Nizamnâmesi

Osmanlı Devleti’nde orijinal adıyla Nezaret-i Celile-i Maârif-i Umûmiye veya kısa adıyla Maârif Nazırlığında yapılan değişiklikle klasik Osmanlı medrese eğitiminden vazgeçilmiştir. Bu tarihte eğitime dair en kapsamlı düzenlemeleri ihtiva eden bir Nizamnâme hazırlanmıştır: Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinin 198 madde ve 5 bölümden oluşan bu Nizamnâmesi ile eğitim, artık bir devlet meselesi olarak mütalaa edilmektedir.

Nizamnâme ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini; okutulacak dersleri, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini; idarecilerin, hizmetlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları düzenlemiştir. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Maârif Nâzırı Saffet Paşa’nın (1814-1883) ve Şura-yı Devlet Maârif Dairesi üyelerinin çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Kemal Paşa’nın başkanı olduğu Maârif Dairesi üyeleri; Sadullah Paşa, Dadyan Artin Efendi, Recaizade Ekrem Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Mehmed Mansur ve Drağan İzankof Efendilerdir (Kaya Doğanay, 2011).

Nizamnâmeye göre Merkez Teşkilat şu şekilde örgütlenecektir (Kına, 2006).

A- Merkezi Maârif Teşkilatı

1- Maârif-i Umûmiye Nezareti

2- Meclis-i Kebir-i Maârif

a- Daire-i İlmiye

b- Daire-i İdare

3- Tahrirat Kalemi

4- Muhasebe Kalemi

B- Vilâyet Maârif Teşkilatı

Bu teşkilatlanmayı kısaca yorumlayacak olursak, Meclis-i Kebir-i Maârif, eğitimin koordinasyonunun genel merkezidir; ilmiye ve idare olmak üzere iki birime alınmıştır. Bu meclisin kararları, yılda iki defa toplanan, Maârif Nazırı Başkanlığı’nda alınmıştır. “Daire-i ilmiye” okullarda okutulacak eserleri (tercüme veya telif, tüm eserleri) hazırlamıştır. Daire-i İdare ise okullarda gerçekleştirilen eğitimin yönetimi alanında faaliyet göstermiştir. Yönetmelik, talimatname ve

kararnamelerin taslaklarını hazırlamakla; müze, kütüphane ve matbaalardaki öğretmen ve diğer memurların tayin ve terfilerini planlamakla görevlendirilmiştir. Ayrıca “Meclis-i Kebir-i Maârifin”in diğer vilâyetlerdeki tüm etkinlik ve uygulamaları İstanbul’dan doğrudan kontrol edilmiştir. Herhangi bir vilâyette, Meclis’in bir şube veya icra mercii açabilmesi İstanbul’dan atanan “Maârif Müdürü”nün varlığına bağlanmıştır. Bu müdür, vilâyetlerde “Meclis-i Maârif”ler açmakla ve başkanlık etmekle mükellef kılınmıştır. Bu meclislerin daimî üyeleri şöyledir:1 başkan, 2 başkan muavin, 2 muhakkik (araştırmacı-teftiş edici), 1 Muhasip, 2 Kâtip ve 1 Sandık Emni’dir. Ayrıca sayıları 4 ila 10 arasında değişen “daimî olmayan mahalli üyeler” bulunması zorunlu kılınmıştır. Başkan Müslüman ahalinden olmak zorundadır, diğer üyeler Müslim veya Gayr-i Müslim olması olabilmektedir. Vilâyet Maârif Teşkilatı ise, bölgelerindeki tüm okulların denetlenmesinden ve teftişinden, talimat ve nizamnâme hükümlerine uygun bir şekilde eğitimin sürdürülmesinden, sorumluluk bölgelerindeki matbaaların nizamnâme hükümlerine bağlı kalarak çalışmalarından ve aksi halde uyarılmalarından sorumlu tutulmuştur. (Taşer, 2010).

Esasen Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile aşağıdaki yenilikler önerilmiştir:

- İlköğretimi zorunlu hale gelmiş.
- Okullar muhtelif kısımlara ve derecelere ayrılmıştır.
- 1000 evden fazla yerleşim yerlerinde İdadî açılması, 500 ev bulunan kasabalarda Rüştîye açılması hedefleniyordu. Sıbyan okulları ise her köyde ve her mahallede bulunacaktı. Ayrıca İstanbul’da bir Darülfünun açılması tasarlanmıştır.
- Öğretmenlerin iyi yetişmeleri ve itibarlarının artırılması için çareler aranmıştır.
- Maârif Nezareti teşkilatında da yenilikler getirmiş, vilâyet maârif meclisleri teşkil edilmiştir.
- Öğrencileri motive edecek yeni kaide ve usuller getirmeye çalışılmıştır.
- Eğitim-öğretim giderleri için halkın da maddi katkıda bulunması için tedbirler almıştır.

- İlmi faaliyetlerde bulunan kurum ve kuruluşların yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.
- Eğitimin maddi yönü için halkın yardımı istenmiştir (Altın, 2009).

Kurumlar ve düzenlemelerin hayata geçirilmesinin geniş bir zamana yayılması ve birçok değişimi içermesi, devlet erkânının, eğitimi cümle Osmanlı mülküne yayma gayesiyle ilgilidir. Bu düzenlemeler ve kurumlaşma çabaları düzensiz gözüke bile bütünde, tutarlı ve düzenli bir istikamet izlenmiştir. Yapılan reformların 3 temel özelliği vardır: **i)** Merkeziyetçi bir kurumsallaşma (her kurumun payitahttan gönderilen bir müdür/başkan kontrolünde olması), **ii)** teknik ve ziraat ağırlıklı eğitim (öğrencilerine askerî ve tarım alanlarında —tercih edilen okula göre— çağını yakalayan bir donanım kazandırma faaliyeti) ve **iii)** ideolojik aktarım (devletin ideolojisinin hedef ve kaygıları ile oluşturulmuş bir müfredat).

Tanzimat sonrası eğitim politikalarının yönetsel tarihinin tasvirini yaptıktan sonra şimdi II. Abdülhamid Dönemi'nin eğitim politikalarının anlatımına geçilecektir.

2.1.3 II. Abdülhamid Dönemi'nde Eğitim Faaliyetleri

Tanzimat'la birlikte benimsenen yeni eğitim anlayışı, geleneksel yapı ve zihniyetten köklü bir kopuşu temsil etmiştir. Bu kopuş, kısa sürede yalnızca eğitim alanını değil, daha geniş ölçekte iktidar ve ideoloji ilişkilerini de dönüştürecek bir nitelik kazanmıştır. Bu durum, klasik Osmanlı bürokratik düzeni ve iktidar yapısının aleyhine işleyen bir süreç olarak görülmüş; bu durum, mevcut düzeni savunan çevreler nezdinde tez zamanda vazgeçilmesi gereken bir zorunluluk olarak algılanmaya başlanmıştır (Gündüz, 2008).

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı tarihinin en tartışmalı dönemlerinden biridir. Günümüz ideolojik ve siyasal kültürünün oluşumunda II. Abdülhamid Dönemi'nin önemli bir etkisi olmuştur. Birtakım araştırmacı ve tarihçi mezkûr dönemi despotik bir yorumla açıklarken, bazıları da bu dönemin bütün pratiklerini "farklı bir modernleşme" düşüncesi bağlamında ele almaktadır. Şerif Mardin, yaptığı değerlendirme ile bu tartışmanın güncelliğini de vurgular: "Bu dönem despotik olmayıp, modernite ile geleneksellik öğelerini kendi içinde birleştiren, kendi içinden çelişkili ve bu çelişkiye sonunda yenik düşen bir dönemdir." Mardin, bir hayıflanmada bulunarak devam eder: "Biz, şu an, bu karmaşık yumağı tam olarak

çözebilmenin daha eşiğinde bile [değiliz]" (Mardin, 2002). II. Abdülhamid Dönemi hem geleneği korumak hem de modernliği sağlamak, ıskalamamak gibi bir çelişki ile karşı karşıya kalmıştır. II. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemi, yeni kurumlarıyla geleneksel devlet ve toplum sisteminin yeniden ve fakat modern biçimde üretilmesi mücadelesi değildir. Bu durum "modernleşme olgusunun iç dinamikler üzerindeki etkisinin sonucudur (Gündüz, 2008). Her bakımdan "karmaşık bir yumak" özelliği gösteren bu dönemin eğitim politikaları da çok tartışma götürecek cinstendir. Siyasal gerilim hatlarına odaklanmadan fakat siyasal süreçleri de gözardı etmeden sürecin doğru bir şekilde okunması ve eğitim politikalarının anlaşılması gerekmektedir.

II. Abdülhamid Dönemi'ndeki eğitim ve öğretim anlayışı, Tanzimat Dönemi'ne benzer bir şekilde, merkezîyetçi temeller üzerine kurulmuştur. Ayrıca Tanzimat Dönemi'nde yeterince olgunlaşmamış bir hamle bu dönemde derinleştirilmiştir: Eğitim merkezleri sadece İstanbul sathında faal olmamış; Osmanlı coğrafyasının tamamında açılmış ve öğretim gerçekleştirilmiştir. Maârif Nezareti bünyesinde, hiyerarşik bir düzen içerisinde ve her öğretim derecesi için ayrı genel müdürlükler ve müfettişlikler kurulmuştur; her vilâyet merkezinde bir maârif müdürlüğü oluşturulmuş ve buralara müfettişler atanmıştır. Bu dönemde ilk ve orta öğretimde değişiklikler olmuştur. İlköğretim kanunen mecburi hale getirilmiştir. Ders programlarında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bazı dersler kaldırılmış ve "Din" ve "Ahlak" derslerinin saatleri, Tanzimat Dönemi'nde açılan modern okullara nazaran, arttırılmıştır.⁶ II. Abdülhamid döneminde ders programları, müfredat ve yardımcı kaynak kitaplar üzerinde dinî unsurların ağırlığı belirgin biçimde artmıştır. Bununla birlikte meslek, sanat ve kız okullarının açılmasıyla eğitim yelpazesi genişlemiş; yükseköğretim alanında da dikkate değer gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönem, her düzeyde okul sayısında ve okullaşma oranında önceki dönemle karşılaştırıldığında gözle görülür bir artışın kaydedildiği bir dönem olmuştur. Sayısal veriler bu artışı açıkça ortaya koymaktadır: Abdülhamid'in tahta çıktığı yıl 250 olan rüştiye sayısı, 1909'a gelindiğinde 900'e ulaşmış; 6 olan idadî

⁶ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için Recep Uçar ve Ahmet Yaman'ın "II. Abdülhamid Dönemi Ahlak Risalelerinden Terbiye-i İslamiyye Üzerine Bir İnceleme" adlı makalesi incelenebilir. Ayrıca Arzu Nurdoğan'ın "II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi" adlı makalesi incelenebilir.

sayısı ise 109'a yükselmiştir. İstanbul'da 1877'de yalnızca 200 civarında bulunan modern ilkokul sayısı 1905'te 9 bine çıkmış; her yıl ortalama 400 iptidâî açılmıştır. Eğitim sistemindeki bu genişlemenin önemli bir boyutunu meslek okulları oluşturmuş, pek çok meslek mektebi bu dönemde faaliyete geçirilmiştir. Özel okullar da ilk kez bu dönemde resmî bir hüviyet kazanarak sistemin bir parçası hâline gelmiştir. Geleneksel sıbyan mektepleri modern iptidâîlere dönüştürülmüş, buna ek olarak yeni iptidâîler açılmıştır. İdadî eğitimi ise dönemin merkezî bir unsuru hâline gelmiş; özellikle sivil idadîler Abdülhamid devrinde yaygınlık kazanmıştır. Bu nedenle söz konusu dönem, literatürde sıklıkla “idadîler çağı” olarak anılmaktadır. Yükseköğretim düzeyinde ise Hukuk, Güzel Sanatlar, Ziraat, Ticaret, Ormancılık, Madencilik, Baytarlık gibi farklı alanlarda yüksekokullar açılmış; Mülkiye Mektebi yeniden yapılandırılarak modern bir idari okul niteliği kazanmıştır. Bu kurumlar, yalnızca II. Abdülhamid dönemi eğitim sisteminin birer unsuru olarak kalmamış; II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yönetici ve aydın kadroların yetişmesinde de önemli bir kaynak işlevi görmüştür (Alkan, 2019).

Sanayileşme ve kalkınmak üzere çaba içerisinde olan Osmanlı yönetimi, meslekî okulların tüm yurda yayılmasını sağlamıştır. Meslekî okulların başkentle sınırlı olarak kalmaması için birçok vilâyet merkezinde meslekî-teknik okullar kurulmuştur. II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleştirilen bir diğer önemli adım da eğitimin istatikselsel olarak kaydedilmesi ve Maârif Nezareti başta olmak üzere okulların durumlarının maârif şubelerine değin takibatının yapılması olmuştur. II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim alanındaki devlet faaliyetlerinin son durumunu tespit edebilmek ve eğitimin daha planlı yürütülmesini sağlamak üzere Maârif-i Umûmiye Nezareti bünyesinde bir istatistik şubesi oluşturulmuştur. İstatistik Şubesinin tüm mesaisi istatistiğe ayrılmıştır. Bu hususi komisyonun oluşumu ve üyelerinin ilanı belgelerde şöyle geçer: “Maârif Nazırı Münif Paşa'nın taht-ı riyasetinde olarak ilmi, edebi ve sanayi istatistikleri tanzimi zımnında azası Cemiyet-i Rusumiye Reisi Portakal Mikail Efendi, Matbuat Müdürü Mehmed Efendi, Matbuat-ı Ecnebiye Serhalifesi Panciri Efendi'den ibaret olmak ve haftada iki defa akd-i içtima etmek üzere bairade-i seniye daire-i maârifde bir komisyon teşkil kılınmıştır” (akt. Alkan, 2019). Bu şubenin kuruluşu sayesinde Osmanlı eğitim sisteminin eksiksiz ve dakik sayısal verileri günümüze kadar ulaşabilmiştir.

2.1.4 II. Abdülhamid Dönemi'nde Vilâyetlerdeki Eğitim Teşkilatlanması

Osmanlı Devleti'nde eğitim teşkilatlanması 1876'da çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile yeni düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bu düzenlemeler batı örnek alınarak yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler eğitim teşkilatının kurumsallaşması bakımından kritik öneme sahiptir. “Maârif Nizamnâmesi” ile başlayan düzenlemeler II. Abdülhamid Dönemi'nde Kanuni Esasi ile daha kapsamlı bir hal almıştır. Kanuni Esasi'de ilköğretimin zorunlu olması ve özel eğitim kurumları ile ilgili düzenlemelerin yer alması, eğitim alanında yapılan düzenlemelerin ön planda tutulduğunun açık örnekleridirler (Kodaman, 1991).

Eğitimde yapılan düzenlemelerden önce eğitim sistemindeki teşkilatlanma Maârif Nezareti içinde bulunuyordu. Bunlar: Maârif-i Umûmiye Meclisi, Matbaa-i Amire İdaresi ve Zabıta-i Aklam kurumlarıydı. Bunların yanında diğer memurların bulunduğu teşkilat yapıları da mevcuttu. Başta Maârif-i Umûmiye Meclisinde yaşanan aksaklıkları gidermek için düzenlemeler ve kısıtlamalar yapılmıştır. İstenilen seviyeyi yakalamayan bu kurumların çatısı olan “Maârif Nezareti”nin yapısında 1879'da değişikliklere gidilmiştir. Maârif'teki normatif ve modern bir düzenlemelerin günümüze kadar geldiği bilinmektedir (Kodaman, 1991).

Maârif teşkilatı eğitim-öğretimde okutulan kitapların tercümesi ve telif işleri ile ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. “Maârif-i Umûmiye Meclisi”nin çağın gerisinde kalan çalışmaları dolayısıyla maârif teşkilatı “Mekatibi Sıbyaniye Dairesi” ile ilköğretimi yaygınlaştırmıştır. “Mekatib-i Rüşdiye İdaresi” ile rüşdiyelerin planlanması ve öğretmen atamaları düzenlenmiştir. “Mekatib-i Aliye Dairesi” de her ne kadar yükseköğretim kurumlarıyla ilgilenmesi için açılmışsa da okulların sayısal azlığından dolayı kapatılmıştır (Kodaman, 1991).

II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim sisteminde merkez ve taşra teşkilatları arasındaki kopukluk gidermek istenmiş bu minvalde çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle müfettişlerin sayıları ve yetkileri arttırılmıştır. Eğitimde merkeziyetçi bir anlayışa sahip olan II. Abdülhamid müfettişlikleri; Rüşdiye müfettişleri, sıbyaniye müfettişleri, Anadolu rüşdiye ve iptidai müfettişleri, kütüphane müfettişleri olmak üzere dört kola ayırmıştır.

1881'de “Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi”nin ismi “Mekatib-i İptidaiye İdaresi” olarak değiştirilmiştir. Ayrıca Mahmud Cevat'ın aktardığına göre: “1882 yılında

yeni usulde öğretim yapan iptidâilerde görülen fayda üzerine İstanbul'daki pek çok sıbyan mektebi iptidâîye dönüştürülmüştür.” (Gökmen, 2006) 1882’de okullarda okutulacak kitapları belirleyen ve kitapların tercümesiyle ilgilenen “Telif ve Tercüme İdaresi” ile “Matbaalar İdaresi” kaldırılarak yerine “Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti” kurulmuştur. Ayrıca 1886’da bu kurumların sayısının artmasıyla teftiş için “İdadiye Müfettişlikleri” kurulmuştur (Kodaman, 1991).

Kanuni Esasi’de yer alan ecnebi okulların denetimi için Maârif teşkilatında “Milel-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Kurumu” kurulmuştur. Ayrıca “Maârif Nezareti”nin kayıtlarının tutulması ve saklanması için “Sicil-i Ahval Şubesi” 1894’de açılmıştır. Anlaşılacağı üzere Sultan Abdülhamid eğitim politikasındaki kopuklukları gidermek maksadıyla çalışmalar yürütmüştür. Bu doğrultuda eğitim programlarının verimli bir şekilde ilerlemesi için “Salname-i Maârif”i çıkarılmış, bu yolla eğitimde güvenli adım atmanın gerekliliğinin altı çizilmek istenmiştir (Kodaman, 1991).

2.1.4.1 Vilâyet maârif müdürlükleri

Osmanlı Devlet’i, eğitim sisteminde yapılan düzenleme ve yenilikleri takip etmek için Vilâyet maârif müdürlüklerini kurmuştur. Bu kurumlar taşrada faaliyet göstermesi bakımından denetimin taşra ayağını oluşturmuştur. 1857’de kurulan “Maârif-i Umûmiye Nezareti” ile Osmanlı’da eğitimin bir bakanlık seviyesinde işlemesi amaçlanmıştır. Merkezîyetçi bir anlayışa haiz olan bu kurumun denetim mekanizmasının yeterli olmadığı görülür. Denetim eksikliğinin ana sebebi hızla artan rüştiyelerdir. Taşrada teşkilatın icrai organlarının eksikliği teşkilatın yetersizliğinin işareti olmuştur (Kodaman, 1991).

Taşradaki sevk ve idarenin tahsisi için 21 Ocak 1871’de “İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi” yayınlanmıştır. Nizamnâmenin 25. ve 26. maddelerinde vilâyet yönetimindeki maârif müdürlüklerinin yetki ve görevleri belirtilmiştir. Ancak bu dönemde yasalar yazılı ve resmiyet kazanmış belgeler ile belirlenmiş olsa da fiili olarak hayata geçirilememiştir. Hâlbuki 1879’de maârif teşkilatındaki köklü değişimlerle maârif müdürlüklerinin kurulmasına karar verilmiş ve maârif müdürlerinin atamaları gerçekleşmişti. 1882’de bu durum hızlandırılmış ve düzenli bir şekilde devam ettirilmiştir (Kodaman, 1991).

Nihayetinde 1892’ye gelindiğinde 25 vilâyette müdür bulunmaktadır. Bu sayı eğitim yönetimi ve denetimi hususunda geline noktaı görme açısından önem arz

etmektedir. Elbette bu müdürlüklerin sayısı ve müdürlüklerde bulunan şahıslar değişmiş olsa da çekirdek kadro ilerleyen dönemlerde korunmuştur. Bu kadro; maârif müdürü, maârif kâtibi, maârif muhasebecisi ve sandık emirinden oluşmaktadır. Osmanlı ekonomisinin kötü olduğu bu dönemde eğitim alanında yapılan çalışmalar kısıtlı imkânlarla yürütölmeye çalışılmıştır.

2.1.4.2 Vilâyet maârif meclisleri

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin ilanıyla birlikte vilayet düzeyinde oluşturulan eğitim meclisleri, ilk olarak 1872 yılında Bağdat ve Tuna vilayetlerinde faaliyete geçmiştir. Vilayet müdürlüklerinin idaresinde Müslümanlar görev alırken, vilayet meclislerinin idari kadrolarında Gayrimüslimler de yer alabilmiştir. Bu durum, 1856 tarihli Islâhat Fermanı'na dayanan idari düzenlemelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere, Gayrimüslimler özellikle taşrada maârif müdürlüklerinin faaliyetlerinde daha etkin bir rol oynamıştır (Vurgun, 2018). Bu durum, Osmanlı'da eğitim alanındaki reformların kapsayıcılığını artırmayı hedefleyen yaklaşımlarından birine işaret etmektedir.

Bu dönemde maârif meclisleri, okulların düzenlenmesi, sayılarının artırılması, eğitimle ilgili önlemlerin alınması, maârif gelir ve giderlerinin denetlenmesi, sınavların yürütölmesi ve diploma işlemlerinin düzenlenmesi gibi sorumlulukları üstlenmiştir. II. Abdülhamid'in eğitim politikalarıyla birlikte bu meclislerin sayısı hızla artmış ve Osmanlı'nın kaza ve sancaklarına kadar yayılmıştır. Meclislerin denetim faaliyetleri, raporlar halinde genel taşra müdürlüklerine iletilirken, yönetim görevleri genellikle Darülmualim mezunlarına verilmiştir. Bunun yanı sıra, maarif meclisleri okulların inşası için arsa temini, bina yapımı ve mali kaynakların sağlanması gibi görevleri hızla yerine getirmekle yükümlü kılınmışlardır (Vurgun, 2018).

II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikalarının modernleşme çabalarıyla şekillendiği açıkça görölmektedir. Eğitim sisteminin modernleşmesinin ilk aşamalarından son aşamalarına kadar büyük bir titizlikle yürütölen çalışmalar, kurumsallaşma yönünde önemli adımlar atıldığını göstermektedir. II. Abdülhamid, modernleşme hedefleri doğrultusunda eğitime verdiği desteği kendisinden önceki dönemlere kıyasla ekonomik anlamda önemli ölçüde artırmış ve eğitim

faaliyetlerini İstanbul'un dışına, taşraya yaymayı başarmıştır. Ancak, yürütülen eğitim politikaları sayesinde taşrada okul sayısında ciddi bir artış görülmüş olsa da İstanbul'un eğitimdeki öncü konumuna ulaşamamış ve taşra, İstanbul'un gerisinde kalmıştır.

Bu dönemde, sadece tüm yurttta gerçekleştirilen eğitim seferberliğinden değil, aynı zamanda Osmanlı'daki eğitim faaliyetlerinin de köklü bir şekilde dönüşmesinden kaynaklanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak, eğitim sisteminin daha fazla kurumsallaştığı ve okul türlerinin çeşitlendiği gözlemlenmiştir. İkinci olarak, eğitime ayrılan bütçenin, Osmanlı ekonomisini zorlayacak kadar genişlediği görülmektedir. Üçüncü olarak, Tanzimat Dönemi İstanbul merkezli eğitim politikaları, ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Dördüncü olarak, meslekî ve teknik okulların eğitim sistemine dâhil edilmesi ve vilayetlerdeki öğrenci sayısının önemli ölçüde arttığı dikkat çekmektedir. Son olarak, ilköğretimin geleneksel sıbyan mekteplerinden modern iptidai mekteplerine taşınması ve bu dönemde öğretmen yetiştirmeye yönelik olarak ülke genelinde öğretmen okullarının açılması, dönemin eğitim politikalarının en önemli bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

2.2 Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Mimari Anlayış

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte başlayan reform süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nda yalnızca siyasal ve idarî düzenlemelerle sınırlı kalmamış, yeni dönemin sembolik temsillerini oluşturmuştur. Bu dönemde mimarlık, modernleşme ideolojisini topluma yansıtan görsel bir rol üstlenmiştir. Geleneksel Osmanlı mimari anlayışı geri planda bırakılarak, onun yerine Batılı planlar, cephe düzenlemeleri ve üsluplar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bu süreçte, hem yerel hem de uluslararası düzeyde temsiliyet kazanmak amacıyla çeşitli alanlarda reformlar hayata geçirilmiş; söz konusu yapılarda simetri, anıtsallık ve Batılı süsleme öğeleri öne çıkmıştır. Bununla birlikte, geleneksel mimariyle kurulan bağ tamamen kopmamış, dönemsel bir sentez ortaya konmuştur.

2.2.1. Abdülhamid Dönemi mimarlığının başkent İstanbul'da bulunan mimarlık anlayışının eğitim yapıları üzerinden değerlendirilmesi

II. Abdülhamid Dönemi boyunca devlet, mimari ve şehircilik projelerinde Avrupa'dan gelen uzmanlara başvurmuştur. Bu durum, sadece teknik bilgi ve becerinin aktarılmasını değil, Batı'daki mimari üslupların ülkedeki kamu yapılarına yansıtılmasını sonucunu doğurmuştur. Sanayi-i Nefise Mektebi, yerli mimarların modern eğitim almasını sağlamak amacıyla kurulmuş olsa da mezunlarının yeterli sayıya ve deneyime ulaşması zaman almıştır. Bu boşluğu doldurmak adına, Alexandre Vallaury, Raimondo D'Aronco ve Fossati Kardeşler gibi yabancı mimarlar önemli projelerde görev almışlardır (Eryılmaz, 2018).

İstanbul'da yabancı mimarların aktif olarak çalıştığı dönemde geleneksel Osmanlı mimari üslubu büyük ölçüde terk edilmiştir. Fakat Osmanlı modernleşme sürecinde yerli ve yabancı mimarların ortak etkisiyle oluşan bir eklektik mimari anlayış ortaya çıkmıştır. Tanzimat'tan sonra inşa edilen okullar, kışlalar ve benzeri kamu yapıları, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme sürecinin mimari alandaki önemli göstergeleridir. Bu yapıların büyük bir kısmı, Batı'dan alınan kurumsal modeller temelinde tasarlanmış ve genellikle Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimler veya doğrudan yabancı mimarlar tarafından inşa edilmiştir. Bu nedenle, söz konusu yapıların geleneksel Osmanlı mimarisiyle doğrudan bir bağ kurması zor olmuştur (Kuban, 2007). Geleneksel Osmanlı üslubunun belirli unsurları, Batılı mimari üsluplarla birlikte kullanılmış ve bu kaynaşma, özellikle Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde kendine özgü bir mimari dil olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da, türdeş yapılar arasında öne çıkan üsluplardan biri olan Neo-Grek tarzı, 19. yüzyılın başlarında kışla ve askeri okul binalarında kendini göstermiştir. Bu üslup, Avrupa'da prestij yapılarının sembolü olarak kabul görürken, Osmanlı'da bazı elçilik binalarında uygulanmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde bu eğilim devam etmiş ve müze ile okul binaları ağırlıklı olarak Neo-Grek üslubunda inşa edilmiştir. Ancak, İstanbul'daki Neo-Grek tarzı, Batı'daki örnekleri gibi sade ve katı kurallara bağlı bir anlayış sergilemekten ziyade, Neo-Rönesans üslubuyla kaynaşmış bir karakter taşımaktadır. Dinsel mimaride Avrupa'da simgesel bir anlam kazanan Neo-Gotik üslup ise, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde dini yapılarla birlikte ahşap konutlarda etkisini hissettirmiştir. Bu üslubun etkisi, romantik Orta çağ atmosferini yeniden

canlandırma çabasıyla sivri kuleler, eğimli çatılar ve mahya yeleklerinde somutlaşmıştır. Diğer yandan, kapalı bir iç avlu planına sahip Neo-Rönesans üslubu, Avrupa’da banka ve borsa binalarında sıkça kullanılırken, 19. yüzyıl İstanbul’unda özellikle kamu yapılarında tercih edilmiştir. Okul ve banka yapılarında görülen bu tarz, saray, köşk ve kasırlarda ise Neo-Barok öğelerle harmanlanarak ortaya çıkmıştır. Neo-Barok üslubu, Osmanlı’da ilk olarak cami mimarisinde kendini göstermiş; zamanla saray, köşk ve kasırların cephe düzenlemeleri, giriş alanları ve bahçe tasarımlarında ağırlık kazanmıştır. II. Abdülhamid Dönemi’nde bu üslup, Neo-Grek ve Neo-Rönesans tarzlarıyla bir arada kullanılarak yüksek profilli cephelerin inşasını mümkün kılmıştır. İç mekânlarda ise, özellikle ana merdivenlerin tasarımında etkisi belirgin bir şekilde görülmüştür (Yıldiran, 2002).

19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde Neo-Klasisizm, özellikle İstanbul’da görev yapan yabancı mimar ve mühendislerin etkisiyle şekillenmiştir. Bu dönemde mimari, yeni işlevler ve düzenlemelerle yeniden tanımlanırken, Neo-Klasik üslup II. Abdülhamid devrinde de varlığını güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Antik Yunan, Rönesans ve Fransız Emperyal üsluplarının çeşitli dönem ve stillerinden esinlenerek oluşturulan bu mimari tarz, başkentte uygulanan mimari pratiklerin ana eksenine hâline gelmiştir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İstanbul’da yeni kurulan mahallelerde inşa edilen yapılarda Neo-Klasisizm baskın bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır (Duymaz, 2003).

Şekil 2.1: Sanayi-i Nefise Mektebi (Url 3).

Sanayi-i Nefise Mektebi, Osmanlı'da açılan ilk güzel sanatlar okuludur. 3 Mart 1883 yılında açılan okul, II. Abdülhamit döneminde kurulmuştur (Keskin,2017). Mektebin binası, Neo-Klasik üslubunun etkisiyle tasarlanmıştır. Binanın mimari üslubu, genel olarak Neo-Klasisizm'in özelliklerini taşır, ancak içinde bazı yerel Osmanlı unsurlarını da barındırır. Özellikle sütunlar, kemerler ve simetrik düzen gibi Neo-Klasik öğeleri barındıran yapının, detaylarında ise Osmanlı klasik mimarisine atıflar yapılmıştır. Yapının içinde yer alan büyük salonlar ve galeriler, sanat eğitimi veren bir okul için gerekli mekânlar oluşturulmuştur (Şekil 2.1).

2.2.1 II. Abdülhamid Dönemi'nde kamuya ait eğitim yapılarının mimari özellikleri

II. Abdülhamid'in 33 yıllık iktidar dönemi (1876-1909), Osmanlı devlet yönetiminde padişahın kendi görüşlerinin belirleyici olduğu bir yönetim şeklinin sürdürüldüğü bir dönem olarak değerlendirilir. II. Abdülhamid; III. Selim ve II. Mahmud'un reform girişimleri ile Tanzimat Ferman'ı kendi yönetim anlayışı çerçevesinde yeniden yorumlamış ve farklı alanlarda bu reformları sürdürmüştür. (Engin, 2015) Ancak, II. Abdülhamid'in yaklaşımı, modernleşmeyi yalnızca idari ve kurumsal dönüşümlerle sınırlı tutmayıp, aynı zamanda eğitim, iletişim ve altyapı

gibi alanlarda da genişletmesiyle dikkat çeker. Fakat II. Abdülhamid Dönemi'nin en öne çıkaran girişimi ise eğitim alanında yaptığı girişimlerdir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim müfredatında yapılan reformlar ve maarifi umumiye nizamnamesi gibi eğitim anlayışını kökten değiştiren reform adımlarından sonra bu değişiklikleri sahada gösterecek yapıların oluşması, bu bağlamda bir mimarinin şekillenmesinin de önünü açmıştır.⁷

II. Abdülhamid Dönemi kamu yapıları ve özel olarak da eğitim yapıları mimarisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıyı model alma çabasının eğitim yapılarında somutlaştığı bir dönemdir. Bu süreçte, kamu ve eğitim yapılarında Batılı etkilerin gözlemlendiği Neo-Klasik üslubun biçim düzeni ve mimari elemanlarının yoğun şekilde benimsendiği görülmektedir (İğus, 2014).⁸Bu dönem, mimari açıdan güçlü sembolik benzerlikler içermektedir. Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinin etkisiyle şekillenen Geç Osmanlı mimarisi tarz ve üslup olarak belirginleşmeye başlar. Bu tarz, yalnızca şekilsel bir estetik arayış değil, aynı zamanda yeni Osmanlı kimliğini vurgulamayı amaçlayan bilinçli bir çabanın ürünüdür. Beatrice Saint-Laurent'in Bursa'daki Geç Osmanlı mimarisi üzerine yaptığı çalışmasında bu genel tarzı "Osmanlılaştırma" olarak nitelendir (Güntan, 2007).

II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan okulların genel karakteristik mimari özelliklerine baktığımızda klasik Osmanlı eğitim yapıları olan medreselerden önemli ölçüde farklılaştığı görülür. Mimari görünüm, yeni tarz okulların Batı Avrupa'dan bilinçli bir ithal olduğu iddiasını desteklemek için bir kanıt olarak da gösterilebilir. Eski sadrazam Mehmed "Küçük" Said Paşa, anılarında Paris'teki Osmanlı büyükelçiliğinden, idadi okulların mimari planları için çalışmalar yapılmasını ve vilayetlere dağıtılmak üzere bunların İstanbul'a gönderilmesini istediğinden bahseder. Bu muhtemelen Mahmud Cevad'ın hicri takvimle 1302 yılında (yani 1885-6) yazdığı raporunda sözünü ettiği süreçtir: "Vilayetlerde ve

⁷ 1869 tarihli Maârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesi, Osmanlı eğitim sisteminde modernleşme sürecinin temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Ancak bu nizamnamenin ülke genelinde etkili bir şekilde uygulanması, büyük ölçüde II. Abdülhamid Dönemi'nde mümkün olmuştur.

⁸ Ancak, bu mimari eğilim, geleneksel tarih yazımında sıklıkla vurgulandığı gibi yalnızca bir "Batılılaşma" meselesi olarak değerlendirilemez. Aksine, dönemin yapıları, Osmanlı'nın yerel ihtiyaçlarını dikkate alarak ötekini algılama ve modernleşme girişimlerinin birer yansıması olarak görülmelidir (İğus, 2014:86).

vilayetlerin dışında yeni kurulacak olan, 300 ve 200 öğrenci barındıracak birinci ve ikinci sınıf idadiler için hazırlanmış seksen plan bölgelere gönderilmiştir." Yeni inşa edilen eğitim yapılarının mimarisi, idadilerin Fransız benzerleri örnek alınarak yapıldığı düşüncesini doğrular niteliktedir. Osmanlı yapılarının çoğu tıpkı Fransa'daki çağdaş binalarda olduğu gibi hem plan hem yükseklik açısından aşırı simetrik ve tasarım olarak da Neo-Klasik üslubu taşımaktadır. Genellikle idadi binalarının ölçekleri büyük tutulmuştur. Hemen hepsi taştan inşa edilmiş ve kemerli ya da alınlıklı pencereler, süslü merdivenler ve kapılar ve eklemli saçaklar gibi incelikli detaylarla bezenmişlerdir (Fortna 2005).

II. Abdülhamid Dönemi'nde çeşitli vilayetlerde inşa edilen kamu eğitim yapıları, devletin giriştiği modernleşme çabalarının taşradaki tezahürüdür. Bu yapılar, yalnızca modern eğitim anlayışının taşraya yayılma sürecinin değil, aynı zamanda Osmanlı kimliğinin yeniden tanımlandığı bir dönemin izlerini taşımaktadır.

3. OSMANLI KENTİ BURSA'NIN KENTSEL-MİMARİ GELİŞİMİ VE KAMU YAPILARININ İNŞASI

Tarihten günümüze değin önemli bir şehir olan Bursa, Osmanlı'nın fethinden sonra önemli değişimler geçirmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı bir tekfurlukken fetihle birlikte Bursa'da değişim süreci başlamış ve fetih sonrasında şehir önemli bir merkez haline gelmiştir.

İlhan Tekeli (1999), Bursa'nın dönüşüm sürecini üç temel döneme ayırmaktadır. İlk dönem, 14. yüzyılda hisar dışında hanların, bedestenlerin ve çarşının kurulmasıyla başlayan kentsel oluşumdur. Bu dönemde, fetih öncesinde daha kapalı bir yapıya sahip olan Bursa, Osmanlı Devleti'nin başkenti olmasıyla birlikte ticari faaliyetlerin geliştiği ve tarımsal faaliyetlerin daha geniş alanlara yayıldığı bir şehir kimliğine kavuşmuştur. İkinci dönem, 19. yüzyılda Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecine dayanmaktadır. Tanzimat sonrasında modern bir şehir kimliği oluşturma çabaları, Bursa'nın kent dokusunu önemli ölçüde etkilemiş; yapıların mimari üsluplarından cadde ve meydan düzenlemelerine kadar pek çok alanda değişim yaşanmıştır. Üçüncü dönem ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası kaydedilen gelişimdir. Bu dönemde şehir, ekonomik ve ticari alanda yeni bir dinamizm kazanarak farklı bir kimlik ve büyüme süreci yaşamıştır (Tekeli, 1999). Konumuz itibarıyla ilk olarak Bursa'nın Orhangazi tarafından fethinden Tanzimat Dönemi'ne değin yaşadığı değişim süreci incelenecektir. İkinci olarak da Tanzimat Dönemi'yle birlikte Bursa'da yaşanan değişim incelenecektir. Klasik Osmanlı kentinden yeni yapıların inşasıyla modernleşen ve çeşitli etkilerle değişimlere maruz kalan Bursa ele alınacaktır. Bunun yanında, özellikle birçok modern okulun açıldığı II. Abdülhamid Dönemi'nde kentteki okullaşma süreci üzerinden bir durum değerlendirmesi yapılacaktır.

3.1 Osmanlı'nın Fethinden Tanzimat'a Kentsel ve Mimari Özellikleriyle Bursa

Bursa'nın 1326 yılında Orhangazi tarafından fethinden hemen öncesinde kent yerleşimi Hisar içinden ibaretti. Etrafı surlarla çevrili olan şehrin Çakır hamamı önünden Çatal Fırına uzanan Rum Mahallesi, sonra Yahudilik mahallesi (Hisar'ın kuzey batısında) bulunmaktaydı. Hisar içindeyse iki bin ev, yedi mahalle, yedi kilise, bir hamam, bir çarşı ve yirmi dükkân vardı (Baykal, 1982).

Sultan Orhan, Bursa'yı fethettikten sonra Hisar içindeki saray, ev ve çarşıları muhafaza etmiş; ancak kenti surların dışına taşıyarak Anadolu'dan gelen Türk boylarına yeni yerleşim alanları açmaya başlamıştır. Bu amaçla sur dışına, kentin kültürel ve ekonomik hayatını canlandıracak yapılar inşa ettirmiştir. Rivayetlere göre, o dönemde Çakırhamam'dan Setbaşı'na kadar uzanan Gökdere yatağı fundalık ve bataklık bir alan olarak bilinmekteydi. Sultan Orhan, bu bölgede han, hamam, cami ve imaret gibi yapılar inşa ettirmiş, söz konusu yapıları korumak için de etrafını bir sur ile çevirmeyi planlamıştır (Kaplanoglu, 2008).

Orhangazi'nin Bursa'yı fethettikten hemen sonra şehir, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak ilan edilmiştir. 1339-1340'ta Hisar'ın kuzey doğu tarafında cami (Orhan Camii), imaret, medrese, hamam ve kervansaraydan (Beyhan'ı, Emirhan'ı) oluşan bir külliye inşa ettirilmiştir. (Şekil 3.1) Bu bina grupları şehrin merkezini teşkil etmiştir (İnalcık, 1992). Fetihle birlikte başlayan kentin hisar dışına taşması ve yeni ticari alanlar kurulması diğer padişahlar döneminde de sürdürülerek; kentin ticari bir merkez olması ve tüccarların önemli bir uğrak noktası olması sağlanmıştır. Böylece kentin önemi artmış ve doğu-batı yönünden ticaretin sürdüğü bir durak haline gelmiştir. Özellikle İran'dan Avrupa'ya doğru başta ipek olmak üzere birçok ticari ürünün seyrinde Bursa, ticari faaliyetler açısından önemli bir geçiş yeri ve pazar olmuştur.

Osmanlı Devlet'i, fethedilen yerlerin imarında vakıflaşma politikası izlemiştir. Hâkimiyet alanına yeni topraklar ilave ettikçe yeni bir yerleşim merkezi teşekkülünde ya da mevcut yerleşim yerini Türk-İslam yurdu haline getirmede külliye merkezli imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Başta padişahlar olmak üzere varlıklı kimseler farklı büyüklüklerde vakıf tesisler inşa ettirmişlerdir. Müslüman-Türk nüfus bu yeni bölgelere göç ettirilerek kalıcı iskân temin edilmiştir (Ateş, 2017). Sultan Orhan'dan sonra tahta geçen I. Murad ise batı yönüne yerleşmeyi tercih etmiş ve Çekirge (mahallesi) yönünde Murad Hudâvendigâr Külliyesi'ni yaptırmıştır. Bu külliyeyle birlikte kentleşme ekseninde şehrin uzun yıllar değişmeyecek batı sınırı oluşmuştur. I. Beyazıt ise yine kendi adına yaptırdığı külliyesini kentin doğusuna konumlandırmıştır. Çelebi Mehmet doğuya, II. Murad ise batıya Muradiye Külliyesi yaptırarak kentin sınırlarını oldukça genişletmişlerdir. Böylece Bursa, imar edilen külliyeler çevresinde genişleyen bir

şehir halini almıştır. Külliyele sadece iktidar gücünün sembolü olmayıp aynı zamanda devletin halkla dolaylı olarak temas ettiği noktalar olmuştur.

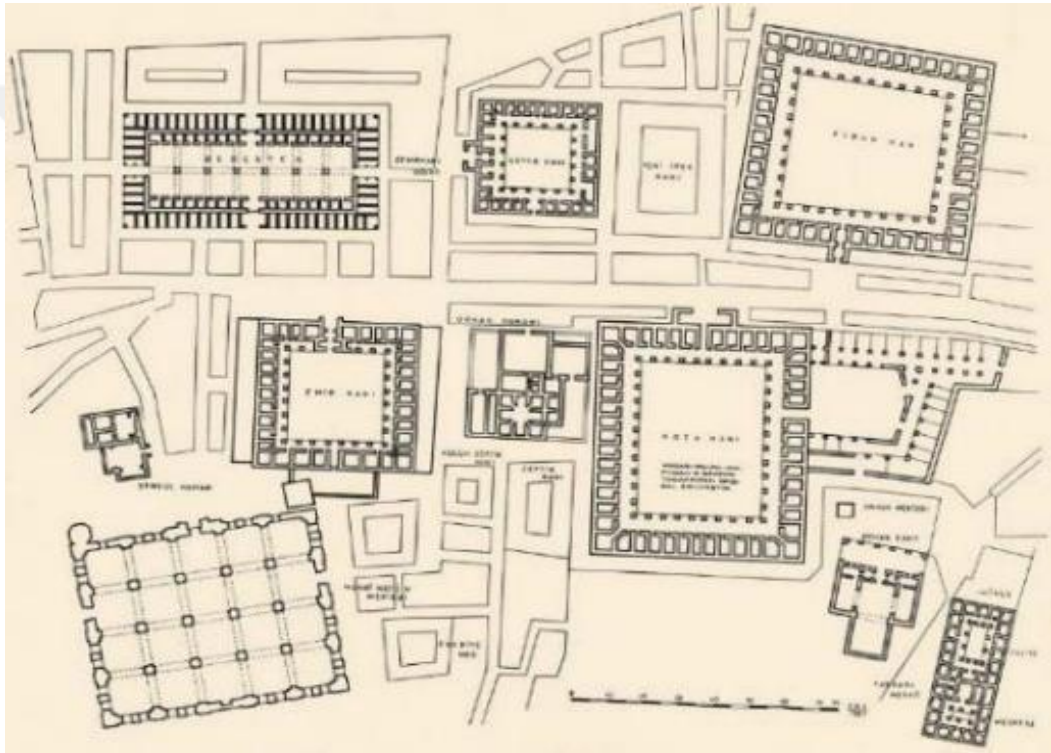
Osmanlı'nın beylik durumundan devletleşme aşamasına geçişi Bursa şehrinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın devletleşmesi, beraberinde yapıları görünür kılmayı ve kurumlaşmayı gerekli kılmış ve Osmanlı Bursa'sı birçok yapıyla birlikte var olmuştur. Bursa kentinin çehresinde yapılan değişiklikler ve imar hareketleriyle Bursa'nın Müslüman şehrine dönüşmesini sağlamıştır. Bu imar faaliyetleriyle birlikte kentte birçok önemli yapı inşa edilmiş, kentin yüzü yenilenmiş ve sınırları genişletilmiştir. Bursa kentini doğrudan etkileyen ve Bursa kent kimliğinin oluşmasında etkili olan Osmanlı yapılaşma faaliyetlerine aşağıda değinilmiştir:

Camiler ve Külliyele: İnşa edildikleri yerlerde aslı kullanım gerekçelerinin yanında Müslüman toplumların sosyalleşme adına birçok ihtiyacını karşılayan birimler olarak kullanılmışlardır. Osmanlı kent yapılaşmasında bir yere öncelikli olarak cami ve beraberinde külliye kompleksi yerleştirilir ve çevresinin bu şekilde gelişmesi sağlanmıştır.

Camiye ve etrafındaki birimlere olan yakınlık sosyal etkileşim ortamlarının oluşmasında önemli bir yer tutmaktadır. Camiye yakınlık; okunan ezanı duymak, namazlara (özellikle de Cuma namazına) katılmak, toplumsal diyalogu ve alışverişi sağlamak yönünden önemlidir. Başka bir deyişle, cami manevî atmosferi ile insanları içinde bir araya getirdiği gibi çevresini de canlandırma misyonunu ifa etmiştir (Ateş, 2017).

Büyük Çarşı ve Hanlar: Bursa'nın ticaret ve çarşı merkezi Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiği Ulucami (1400) ve Bedesten (1402) etrafında gelişmiştir. Hanlar günden güne büyüyerek artmış, çarşı kuzey ve batı yönünde genişlemiştir. Bugün Kapalı Çarşı adıyla anılan Bursa Büyük Çarşısı, XIV. yüzyılın sonlarında Yıldırım Bayezid'in vakfı olarak inşa edilen bedesten etrafında teşekkül etmiştir. Bedestenin çevresine eklenen hanlar ve bu hanları birbirine bağlayan sokakların iki yanına dizilen dükkânlar, zamanla bütünleşmiş bir ticari dokuyu meydana getirmiştir. Osmanlı şehir hayatında Bursa, sadece siyasi ya da idari merkez olmanın ötesinde, bu çarşı aracılığıyla ticaret, zanaat ve üretim faaliyetlerinin düğümlendiği bir odak hâline gelmiştir. Çeşitli vakıflara gelir sağlamak üzere örgütlenen bu yapı, aynı zamanda esnaf teşkilatlarının, tüccarların ve zanaatkârların gündelik pratiklerini

belirleyen bir çerçeve işlevi görmüştür. Hanların her biri belirli bir meslek grubunu ya da ticari faaliyeti etrafında örgütlenmiş; bedesten çevresindeki sokaklarda terziler, kazzâzlar, hallaçlar, yazmacılar, kuyumcular ve kavaflar gibi farklı zanaat erbabının mekânsal kümelenmeleri ile oluşmuştur. Bursa ve çevresinde üretilen, özellikle ipek ve ipek mamullerinin dolaşıma girdiği bu merkez, zamanla yalnızca yerel üretimin değil, dışarıdan gelen malların da ticaretinin yapıldığı bir kavşak noktası hâline gelmiştir. Böylelikle Büyük Çarşı, Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısının taşrada aldığı şeklin, gündelik hayatın örgütlenişiyle iç içe geçmiş en görünür mekânlarından biri olmuştur (Eyice, 1992).

Şekil 3.1: Bursa Büyük Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin vaziyet planı (BBB Arşivi).

Hamamlar: Bursa'da bulunan diğer önemli yapı tiplerinden birisi de hamamlardır. Suyun İslam kültüründe temizlikle ve saflıkla eşit tutulduğu düşünülünce hamam mekânlarının manevi arınma konusunda doldurduğu yeri kolayca anlaşılabilir. Hamam kültürünün Bursa'ya yerleşmesinde Bursa'da külliyele birlikte yapılan hamamların büyük etkisi olmuştur. Bursa'da her bir mahalle imar edilirken camilerden sonra hamam inşa edilmiş ve mahalle bu eksenle genişletilmiştir. Hamamlar, temizlik ihtiyaçlarının yanı sıra ahalinin sosyalleşme mekânları olmuştur.

Medreseler: Osmanlı'da eğitim-öğretimin temelini oluşturmaktadır. Özellikle Bursa'nın başkentlik yapması sebebiyle bizzat devlet eliyle kurulan medrese sayısı oldukça fazladır. Bunun yanında vakıf medreseleri sayısı da oldukça yüksektir.

Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi, İznik'teki Orhangazi Medresesi'dir. Orhan Gazi'nin Tophane'de yaptırdığı Manastır Medresesi de ilk medreselerden biridir. Bursa medreselerinin planları birbirlerine çok benzemekle beraber farklılıklar da bulunmaktadır. Rumeli Beylerbeyi olan Lala Şahin Paşa'nın Kaleiçi'ndeki medresesi Bursa'daki ilk medrese yapılarından olup halen ayaktaadır. Bursa kentinin her bir yanına dağılan medreseler ağırlıklı olarak şehir merkezinde kurulmuştur (Kaplanoglu, 2003). Yıldırım, Muradiye, Yeşil gibi birçok külliyelerin içinde de medreseler bulunmaktadır. Öte yandan bir külliye içinde olmayıp tekil kurulmuş medreseler de bulunmaktadır.

Tekkeler, Zaviyeler ve Dergâhlar: Halka ait dini yapılardan olan tekkeler ve zaviyeler Bursa kentinde önemli bir yer tutar. Bu yapılar, kentin birçok noktasında bulunmaktadır. Bulunduğu mecraya yakın ikamet eden halkın dini ihtiyaçlarının karşılandığı yerler olmuşlardır. Diğer devlet yapıları gibi tekke ve zaviyeler de halkın sosyalleşme mekânları haline gelmiştir. Hisarda bulunan Üftade Tekkesi, Emir Sultan Tekkesi, Seyyid Usul Dergâhı gibi birçok tekke, zaviye ve dergâhlardandır.

Çeşmeler: Su özelleşmediği ve kamunun ortak olarak faydalanma özelliği taşıdığı için çeşmeler ve dolayısıyla çeşme yapıları Osmanlı'da önemli bir yer tutmaktadır. Bursa'da mukim hemen her padişah şehrin hisar dışına genişlemesine paralel olarak Uludağ'dan beslenen suları yeni kurulan mahallelere ve su tesislerine ulaştırmak amacıyla suyolları inşa etmişler ve kentin muhtelif yerlerine çeşmeler yaptırmışlardır (Karataş, 2008).

Şifahaneler/Darüşşifalar: Bursa'nın başkent olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin inşa ettirdiği kamu yapılarından birisi de genellikle külliyeler içinde yer alan şifahaneler/darüşşifalar olmuştur. Bursa'da kurulan ilk darüşşifa, Yıldırım Darüşşifası'dır (Dar-üt-tıbb). Tıp tarihindeki ilk Osmanlı hastanesi ve tıp okulu olma özelliğini de taşıyan Darüşşifa, Yıldırım Bayezid tarafından kurulan Külliye'nin (cami, medrese, hamam, imaret, darüşşifa) bir parçasıdır (Erer, 2010).

3.2 Tanzimat Sonrası Dönem Modernleşen Kent Bursa

Önceki bölümde klasik Osmanlı kenti Bursa'nın Orhangazi tarafından fethi sonrası şehrin değişimi ele alınmıştır. 19. yüzyılda ve özellikle Tanzimat sonrasında modernleşen Bursa'nın yeni kimliği bu bölümde incelenecektir. Tanzimat sonrasında modern kimlik oluşturma çabaları şehir dokusunu ciddi olarak etkilemiş ve şehirdeki yapılarda yeni mimari ortaya çıkmasından kent içinde yeni caddeler ve meydanlara kadar kurgulanmasına birçok alanda değişikliğin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Bursa fethinden Tanzimat sonrasına kadar kent dokusunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Özellikle başkentliğin Edirne'ye sonrasında da İstanbul'a taşınmasıyla birlikte Bursa siyasi merkez olma vasfını yitirince başkent in yeterince gündeminde olmamıştır. Fakat ticareti ve tarımsal faaliyetinden dolayı ekonomik gücü yüksek bir şehir olmayı sürdürmüştür. 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Osmanlı kuruluşunun ve başkent olmasının etkileriyle Bursa şehir dokusunda fiziksel değişimler yaşanmıştır. Fakat radikal değişimler ancak 19. yüzyıl gerçekleşmiştir (Aydın, 2008).

19. yüzyılda Bursa kent dokusunun değişiminde öne çıkan iki belirleyici faktör bulunmaktadır. İlk faktör kent merkezinin afetlerden aldığı hasar sonucunda müdahaleye ihtiyaç duyması diğeryse başkent İstanbul'da alınan kararların özellikle kent merkezinde uygulanmasıdır.

19. yüzyılın başlarında kent dokusunda ağır tahribe sebep olacak yangınlar⁹ ve depremler¹⁰ olmuş, başkent İstanbul'dan hasar tespiti ve maddi destek amacıyla Ahmed Vefik Paşa müfettiş olarak görevlendirilmiştir. Ahmed Vefik Paşa, yaşanan tahribatla birlikte önemli bir kısmı yıkılan kente birçok cadde açtırmış, kentin ana

⁹ 19. Yüzyılda en bilinen yangın1801 yılında çarşının üçte ikisinin yandığı büyük felakettir. Bu ve benzeri yangın ve deprem felaketleri devam etmiştir. Bursa kenti 1854 ve 1865 yıllarında büyük depremler yaşamıştır. 1854 depreminden sonra çıkan yangın, 1863 Ermeni Mahalleleri yangınları, 1872 Kayan Çarşı yangını, 1880 Manavzade Konağı ve çevresi yangını, 1881 Kapan Han ve çevresi yangını ve 1901 Demirkapı ve çevresi yangınlarının ardından bu bölgelerin yenilenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Yine Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği döneminde Avrupa'da yaygın olan korumacılık akımının öncülerinden Viollet Le Duc'un öğrencilerinden Leon Parvillee Bursa'ya çağrılarak başta Yeşil Külliyesi olmak üzere, 1854 depreminde zarar gören tarihi eserlerin restorasyonları yapılmıştır (Çiftçi, 2007; Markoç,2012: s.52).

¹⁰ Bu depremlerden en bilineni 1855 yılında gerçekleşen ve kentin birçok önemli yapı başta olma üzere yıkılmasına sebep olan depremdir. Halk arasında "küçük kıyamet" şeklinde anılmıştır.

arterlerini yeniden belirlemiştir. Bunun yanında 93 harbi sonrasında Bursa'ya yerleşmesi istenen Balkan-Kafkasya göçmenleri için ızgara modelli mahalleler kurulmuş ve göçmen nüfus buralara yerleştirilmiştir (Bilmiş, 2019). Ahmed Vefik Paşa daha sonrasında Bursa'ya vali olarak gönderilmiş ve onun döneminde şehrin çehresini değiştirecek çeşitli işlevlerde modern yapılar da inşa edilmiştir. Şehrin merkezinde inşa edilen belediye binası, tiyatro binası, postane, gibi modern yapılar bunlardan bazılarıdır (Laurent, 1989). Bu yapılar genellikle şehrin görünen yerlerine inşa edilmiş ve açılan yeni caddelerin üzerinde konumlandırılmıştır. Ahmed Vefik Paşa, Bursa için modernleşmenin bir öncüsü olmuş, onun döneminden sonra gelen diğer valilerce bu akım sürdürülmüştür.

3.3 Tanzimat Etkileri, Batılılaşma ve Kentleşme

19. yüzyıl'da mimarlık düşüncesi, önceki yüzyıllardan belirgin şekilde farklılaşarak sistematik bir değişim sürecine getirmiştir. Tanzimat'tan önce, özellikle 18. yüzyılda çeşitli düzenlemeler yapılmış olsa da 19. yüzyıl, Osmanlı mimarisinde kurucu paradigmanın değişmeye başladığı bir dönemi simgeler. Değişim, her yönüyle kabul edilen ve olması gereken bir zaruret olarak gerçekleştirilmiştir. Tanzimat sonrası, Osmanlı Mimarisi için Batılı formların, üslûpların ve biçimlerin kullanıldığı bir dönem olmuştur. Daha önce belli bir zümrenin istek-gereksinimleri doğrultusunda yapılan yüzeysel modernleşme hamleleri başarılı olamamıştır. Ancak Tanzimat'tan sonra yapılan reformlar nizamnamelerle hukuki bir güvence altında oluşturulmuştur.

Osmanlı modernleşmesinin yansıması sayılan Tanzimat Ferman'ı etkileri fermanın içeriğinde doğrudan bulunmasa bile birçok alana yayılmıştır. Tanzimat ve öncesinde başlayan Batılılaşma yönelimlerinin temel amacı devletin yapısal çözmek ve eski gücüne dönmesini sağlamaktır. Askeri olarak başlamış değişimler birçok alanda kendini göstermiş; reformlar, yalnızca askeri alanda kalmayıp kültürel ve sosyal hayata da nüfuz etmiştir. Tanzimat sonrasında yerel yönetimlerin işleyişinde de önemli değişiklikler gerçekleşmiştir.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı mülki idaresinde belediyeçilik uygulamalarına özel bir yer ayrılmıştır. Öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı klasik yerel yönetim yapılanmasının “yerel” niteliği tartışma konusudur; zira yerel amir pozisyonundaki

kadı, merkezden atanmaktaydı (Sunay, 2002). “Kadı” görev yetki genişliği anlamında birçok göreve sahiptir. Belediye ve mülki-idari işleri kadı görevini üstlenen kişinin sorumluluğundaydı. Şehrin asayışı, temizliği ve esnafın denetimi vb. konular da yine onun sorumluluğundaydı. İnşaatlardan ceza-hukuk sisteminin işleyişine dair birçok konuda kadı yetkilendirilmiştir (Özgüven, 2011). Buna göre, kentlerdeki yapının temel ayaklarını Kadı, Vakıflar, Loncalar ve Mahalleler oluşturmaktaydı. Aynı zamanda adli yetkilere de sahip olan kadı, vakıfların denetleyicisi olmakla birlikte beledi-mahalli kolluk hizmetlerinin de amiriydi. Vakıflar kentin, hastane, medrese, han, hamam, çeşme, köprü gibi eğitim, kültür, sağlık ve sosyal yardım tesislerini inşa ediyor; meslek kuruluşları olan loncalar çarşı ve pazarların düzen, temizlik ve aydınlatma işlerine bakıyorlardı (Sunay, 2002). Kadılık sistemi Osmanlının geleneksel ordusunu temsil eden yeniçerilerle birlikte çalışmıştır. Bu askeri yapı sadece şehrin asayişini sağlamakla kalmamış aynı zamanda şehir içinde birçok farklı görev de üstlenmiştir.

Başkent İstanbul’u da içine alan geleneksel Osmanlı kent yönetim sisteminde, Yeniçeri ordusunun kaldırılması, sadece bir askeri gücün sona ermesi değil, aynı zamanda toplumun temel düzeninin de derinden sarsılması anlamına gelmiştir. Bu sistem, kendi içindeki işleyişle, toplumsal hayatın birçok yönüne hitap eden bir denetim ve denge mekanizmasına sahipti. Ancak Yeniçerilerin ortadan kalkmasıyla, bu mekanizma hızla zayıflamış, eski işlevsellik kaybolmuştur. Örneğin, bostancı ocaklarının kapatılması, kentsel ve kırsal alanların güvenliğini sağlamak adına kullanılan mevcut düzenin çökmesine, tulumbacı ocaklarının kaldırılması ise yangınlarla mücadeleyle dair bir boşluğun doğmasına yol açmıştır. Bu noktada, kentteki temel hizmetlerin hangi kişiler ya da hangi kurumlar tarafından yerine getirileceği sorusu, giderek daha karmaşık bir hale gelmiş ve kent yönetiminin yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum, aynı zamanda geleneksel sistemin çözülmesiyle birlikte, yeni bir yönetim anlayışının ve kurumsal yapının ortaya çıkmasının önünü açmıştır. Bab-ı Meşihat’ın kuruluşuyla birlikte şeriye mahkemeleri bu kuruma bağlanmış ve kadıların asli işlevi, artık yalnızca mimari faaliyetler ile sınırlanmıştır. Bu gelişme, kentteki mimari düzenlemelerin denetlenmesinden sorumlu yeni bir kurumsal yapının, yani Ebniye-i Hassa Müdürlüğü’nün ortaya çıkmasına yol açmış ve kadılık makamının varlığı bir anlamda gereksiz hale gelmiştir.

Sonuç olarak, kent yönetiminde bir ayrışma meydana gelmiş ve işleyişin temelleri farklı bir biçimde atılmaya başlanmıştır. Bu aşamada asıl hedef, kent hizmetlerinin kimler tarafından ve hangi unvanlarla yürütüleceği sorusunun cevabını bulmak olsa da bu dönüşüm, Osmanlı kentlerinde gerçek bir belediye yönetimi oluşturulmasının da ilk adımını atmıştır. Ancak, kent yönetimindeki bu köklü değişiklikler, belirli bir plan veya sistematik bir süreçten ziyade, daha çok somut ihtiyaçların doğrudan bir sonucu olarak gelişmiştir. Bu bağlamda, şehircilik alanındaki ilerlemeler önemli olsa da gerçek anlamda bir belediye teşkilatının kurulması için ancak 1855 yılına kadar beklenmesi gerekmiştir (Özgüven, 2011).

Modernize edilen mimarlık işleyişi: Şehreminiliği

Tanzimat, diğer alanlarda olduğu gibi mimarlıkta da yeni örgütlenme biçimleri ve yasal düzenlemeler getirmiştir. Bayındırlık işlerinin geleneksel saray teşkilatından çıkarılarak devlet mekanizması içerisinde konumlandırılması yönündeki ilk girişimler, Tanzimat öncesinde II. Mahmud döneminde başlamıştır. Hassa Mimarları Ocağı, uzun süre sarayın Bîrun teşkilatına bağlı Şehreminiliğe tâbi idi. Bayındırlık işlerini yürütmekle görevli olan bu ocak, Topkapı Sarayı bünyesinde yer alıyor; Mimarbaşı saray, cami, hayır kurumları ve kamu binalarının inşa ve onarımını üstlenirken, Şehreminiliği bu işlerin finansmanını sağlıyordu. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yapılan düzenlemelerle Şehreminiliği ile Mimarbaşılık birleştirilmiş ve 1831’de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü oluşturulmuştur. Ebniye-i Hassa müdürlerinin Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn halifelerinden seçilmesi ve mimar halifeliklerinin eskiden olduğu gibi üçlü teklif usulüyle tevcih edilmesi öngörülmüştür. 1839’da Umûr-ı Ticaret ve Nâfia Nezareti’nin kurulmasıyla birlikte Ebniye-i Hassa Müdürlüğü bu nezarete bağlanmış ve merkezî yönetimin bir dairesi hâline gelmiştir (Batur, 1985).

Tanzimat sonrası yapım ve mimarlık işlerinin bir bütünlük kazanması 1848 yılında ilan edilen I. Ebniye Nizamnâmesiyle birlikte olmuştur. I. Ebniye Nizamnâmesinden bir yıl sonra II. Ebniye Nizamnâmesi ilan edilmiştir. Bu Nizamnâmeyle birlikte yolların düzenlenmesi, kat ve bina yükseklikleri belirlenirken binalardaki malzeme seçimi, kullanımı, bina yapım aşamalarının denetlenmesine dair düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenleme yerel yönetimlerin oluşmasına yönelik adımlardan birisi olarak kabul edilebilir; çünkü bu

düzenlemeyle denetim ve yerel izinlerin alınacağı bir teşkilat ihtiyacının oluşması söz konusudur.

Belediyelerin temeli 1855 yılında “şehremaneti” yönetim sisteminin kurulmasıyla atılmıştır. İlk olarak İstanbul’da başlayan bu sistem; kentin temizliğini, caddelerin oluşumunu ve esnafın denetlenmesini sağlayarak bugünkü belediye hizmetleri verilmek istenmiştir. Fakat bu sistemle istenilen kapsam elde edilemediğinden “İntizam-ı Şehir Teşkilatı” kurularak eski sistemin yerini almıştır.

1882 yılında ise Ebniye Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun düzenlemesiyle birlikte etkisi uzun yıllar sürecek bir kanun çerçevesi çizilmiştir. Ebniye Kanunu ile getirilen düzenlemeler, kentsel alanlar içinde ya da dışında inşa edilecek her türlü yapıda “Sultan izni” şartını öngörürken; kentsel mekânlarda veya yeni kurulan mahallelerde ulaşım ağına ilişkin düzenlemelerde ızgara yol şemaları gibi Batı plânlama ilkelerinin benimsenmesi, hukuksal ve mekânsal açıdan ikili bir yerleşme düzeninin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ikili düzen, İslâm hukuku ile örf ve âdetlerin biçimlendirdiği ve fermanlarla örgütlenen geleneksel kentsel mekânlarla, Tanzimat reformlarının öngördüğü biçimde genellikle yangın sonrasında yenilenen bölgeler ile göçmenler için kurulan yeni mahallelerde kendini göstermiştir (Özcan, 2006).

Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda yaşadığı değişimle birlikte, kent mekânında daha önce hâkim olan anlayış büyük ölçüde terk edilmiştir. Bunun yerine Batı şehircilik yaklaşımlarına benzer düzenlemelere yönelindiği görülmektedir. Bu düzenlemelerin Batı’da eğitim almış Osmanlı mühendislerinin yanı sıra doğrudan Avrupa’dan davet edilen Batılı mühendislerin önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Tanzimat reformlarıyla hız kazanan Batılılaşma sürecinde, belediye örgütlenmesi ve çeşitli nizamnameler gibi kentsel mekâna dair yasal düzenlemeler çoğunlukla Fransız modeli esas alınarak kurgulanmıştır. Ayrıca Osmanlı devlet adamlarının Batı kentlerine duyduğu hayranlık ve öykünme eğilimleri de bu süreci beslemiştir. Tüm bu etkenler dikkate alındığında, Türk imar sisteminin kuruluş sürecine ve erken dönem planlama deneyimlerine ilişkin yasal ve mekânsal düzenlemelerin, Batı’da gerçekleştirilen uygulamaların bir tür mekânsal yansıması olduğu sonucuna varmak mümkündür. Batı’daki planlama pratikleri her ne kadar farklı toplumsal ve ekonomik önceliklere dayanmıştır.

Dolayısıyla bu modellerin Osmanlı'daki erken planlama girişimleri üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu açıkça ortaya çıkabilir (Özcan, 2006).

Tanzimat sonrası Osmanlı modernleşmesinin kent mekânında yarattığı dönüşüm, Bursa örneğinde yalnızca bir fiziksel yeniden yapılanmadan ibaret kalmamış; aynı zamanda devletin modernleşme tahayyülünü taşraya taşıyan güçlü bir araç işlevi görmüştür. Ebniye Nizamnâmeleri ve Ebniye Kanunu gibi mevzuatın getirdiği yeni yapı standartları ile belediye teşkilatlarının kurulması, Bursa'da gerek cadde ve mahalle dokusunun düzenlenmesinde gerekse kamu binalarının planlanmasında Batılı şehircilik ilkelerini görünür kılmıştır.

3.3.1 Klasik Osmanlı kentinden modern kente: Bursa

19. yüzyıl Osmanlı kentleri içinde önemli bir yere sahip Bursa, modernleşme süreçlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bursa, başkente nazaran taşra olarak kabul edilse de merkeze yakın olması, sahip olduğu ticari güç ve geçmişten gelen tarihi birikim sebebiyle önemini koruyan bir şehirdir İstanbul'da gündeme alınıp uygulanan birçok yenilik diğer vilâyetlerde uygulanmadan Bursa'da denenmiş, sonuçları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyıl yapılaşma ve yeni modern kent görünümü kazanması açısından Bursa için esaslı değişimlerin yaşandığı dönem olmuştur (Şekil 3.2).

Şekil 3.2: 19. yüzyıl sonlarında Bursa kent görünümü (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivi).

Bursa Hanlar Bölgesi'nde 1801 yılında meydana gelen şiddetli bir yangınla çarşı içerisindeki birçok alan kül olmuştur. Bu felaketin ardından, 1854 yılında meydana gelen yıkıcı deprem üzerine kendi yaralarını saramadan üst üste yaşanan felaketler

olmuştur.¹¹ Bu felaketler kentin modern görünüm kazanmasını isteyen yönetim için bir fırsat olarak görülmüştür. Deprem sonrası kent haritası çıkarması üzere Suphi Bey ve ekibi görevlendirilmiş ve 1862 yılında kentin ilk kadastral planını çizmiştir.

Geç Osmanlı Dönemi'nde kentin gelişimi ve inşaa faaliyetleri sadece modernleşme kaygısıyla yapılmamıştır. Başta Hudâvendigâr vilâyeti olmak üzere özelde de Bursa kenti, Geç döneminde kent nüfusunu etkileyecek denli göçler almış ve şehrin yapısını değiştirecek denli etkileyecek bu göçlerle yeni mahalleler kurulmuştur.

Mahalleler ve Caddeler: Bursa'nın kent yapısında modernleşme süreciyle birlikte mahalle ve cadde ölçeğinde yaşanan dönüşümler önemli bir yer tutmaktadır. Yeni açılan geniş caddeler ve çıkmaz sokakların ortadan kaldırılması, yalnızca fiziksel bir düzenleme değil, aynı zamanda geleneksel mahalle dokusunu dönüştüren yapısal bir müdahale niteliği taşır. Böylece mahallelerin iç örgütlenmesi çözülürken, kent bütünü Batılı şehircilik anlayışının öngördüğü daha geçirgen, ulaşılabilir ve düzenli bir forma kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu değişim, Bursa'da modern kentsel yaşamın temel bileşenlerinden biri olarak yeni bir kent algısının şekillenmesine de zemin hazırlamıştır.

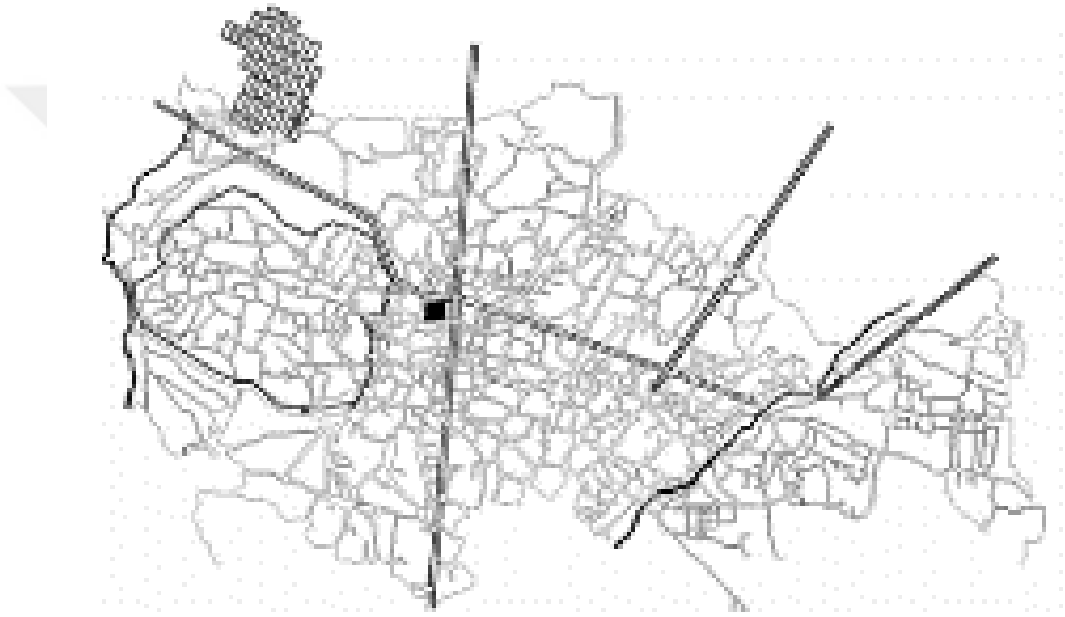
19. yüzyılın sonuna doğru Ahmed Vefik Paşa; Bursa'da valilik görevine getirilmesiyle birlikte imar çalışmalarına girişmiştir. Paris'te Osmanlı elçiliği görevinde bulunan Ahmed Vefik Paşa, Baron Haussmann'ın Paris'e olan müdahalesini gözlemlemiştir.

Paris'te Haussmann'ın gerçekleştirdiği imar düzenlemelerine eş düzenlemelere girişerek Bursa kent ulaşımını geniş caddelerin oluşmasını sağlayacak şekilde yeniden düzenlemiştir. 1801 büyük yangını ve 1855 yılındaki depremin ağır etkisiyle birlikte harap olan kent bölgeleri modern şehircilik yaklaşımlarına ve kentte göçler sonucunda oluşturulan göçmen mahalleleri ızgara plan ve dik açılı yol şemasına uygun olarak oluşturulmuştur. Ahmet Vefik Paşa tarafından açtırılan yeni caddeler oluşturulmuştur (Özcan, 2006).

Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa valiliği döneminde, kentte pek çok yeni ulaşım aksı oluşturulmuş ve var olan yolların çoğu genişletilmiştir. Bu dönemde Bursa'yı dışa

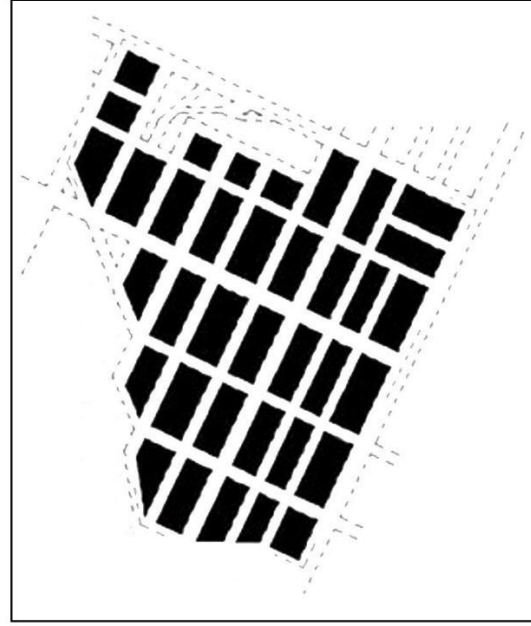
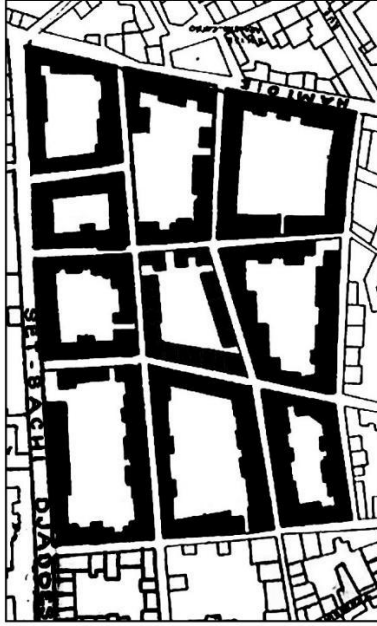
¹¹ Kente en çok hasarın veriliği 1801 ve 1855 yılında gerçekleşen yangın ve deprem felaketleri olmuştur. Bunun dışında da gerçekleşen yangınlar olmuş fakat daha küçük çaplı kalmıştır.

açan Kütahya, Yenişehir ve Eskişehir bağlantılı yollar inşa edilmiş; ayrıca Bursa-Mudanya ve Bursa-Gemlik hatları genişletilerek daha işlevsel hale getirilmiştir. Kaplıcalarıyla bilinen Çekirge Köyü'yle Bursa yerleşimi arasında doğrudan bir ulaşım bağı kurulmuş; bugünkü İnönü Caddesi'nin öncülü olan Gemlik Yolu bu dönemde açılmıştır. Önemli bir başka gelişme ise Bursa Kalesi'nden (Hisar) başlayıp Ulucami'nin önünden geçerek şehir merkezini Setbaşı'na bağlayan Saray Caddesi'nin genişletilmesi ve bu caddenin adının Hükümet Caddesi olarak değiştirilmesidir. Söz konusu cadde günümüzde Atatürk Caddesi adıyla anılmaktadır (Gönül, 2017) (Şekil 3.3).

Şekil 3.3: Ahmed Vefik Paşa uygulamaları ile Bursa (Yıldırım Belediyesi arşivi; Özcan, 2006).

Vali Ahmed Münir Paşa (1891-1897) döneminde; Maksem Caddesi açılmaya başlanmış, Mecidiye (Cumhuriyet) Caddesi Maksem'e kadar uzatılmış, Ulucami civarında Ahmed Vefik Paşa döneminde başlanan ve yarım kalan karayolları tamamlanmıştı. Vali Mümtaz Reşit Paşa (1903-1906) döneminde, günümüzde de yoğun olarak kullanılan ulaşım aksları olan ve Ahmed Vefik Paşa ve Ahmed Münir Paşa döneminde yapımına başlanan Atatürk (Mecidiye) Caddesi, Fevzi Çakmak-Santral Garaj bağlantısı, Cumhuriyet (Hamîdiye) ve Altıparmak (Çakırhamam Stadyum arası) Caddeleri açılmıştı. Çarşamba ve Umurbey Setbaşı mahalleleri ızgara plan sistemle tasarlanmıştır (Kaplanoğlu, 2008)(Şekil 3.4).

Şekil 3.4: Izgara sistemde ve dik açılı sokaklardan oluşmuş mahalleler, solda Setbaşı Mahallesi (1880 Fransız sigorta haritası üzerinden yazar tarafından düzenlenmiştir) ve sağda Rusçuk Mahallesi (Özcan 2006; Gönül:2017).

Belediye Binası: 19. Yüzyıl Osmanlı kent merkezinin üçüncü ögesi, Tanzimat'ın getirdiği yeni bürokrasi ortaya çıkmaya başlamıştı. Böylece devlet işleri, askeri sınıf üyelerinin konaklarından konuttan farklılaşmış, kent merkezlerinde yer alan devlet dairelerine aktarılmıştır. Böylece devlet yapıları kent merkezlerinde bir başka çekim noktası yaratmıştır (Tekeli, 1983).

19. yüzyıla kadar, Osmanlı şehirlerinin yönetimi kadılar ve onların emrindeki ekipler tarafından yürütülmekteydi. Ancak Tanzimat Dönemi'yle birlikte bu geleneksel yönetim biçiminden vazgeçilmiş ve yerine, şehirlerin yönetimi için güçlü valiler atanması usulüne geçilmiştir. 28 Aralık 1857'de kabul edilen Nizamnâme ile Osmanlı'daki ilk belediye yapısı İstanbul'da kurulmuş, ardından 1867 yılında Bursa Belediyesi de dâhil olmak üzere üç belediye daha teşkil edilmiştir.

1867 yılında kurulan Bursa Belediyesi'nin binası, 1880'de Ahmed Vefik Paşa'nın Vali, Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Belediye Başkanı olduğu dönemde 7 aylık bir süreçte inşa edilmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'da valilik yaptığı dönemde inşa edilen sivil anıtlar ve özel vakıf binalarından (bir hastane, bir tiyatro, bir belediye binası ve bir postane) biri olan Belediye Binası'nın mimarının Kütahyalı Şehbender

olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Bursa Belediyesi binası, kent merkezinde 14. yüzyılda inşa edilen Orhan Külliyesi'ndeki Orhan Camisi'nin doğusunda, eskiden Orhan İmareti'nin bulunduğu, ancak bir yangın sonrasında boş kalan alanda, Hükümet Caddesi'nin kuzeyinde inşa edilmiştir (Elbas diğ., 2011).

Oteller: 19. yüzyıl Avrupa ile Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve ticari ilişkiler bağlamında çok daha fazla yakınlaştığı bir yüzyıl olmuştur. Tüccarlar başta olmak üzere seyyahlar ve araştırmacılar şehri yoğun bir şekilde ülkeyi ziyaret etmişlerdir. Bursa'ya hem kara hem deniz yoluyla ulaşımın kolaylaşmasıyla, seyahat edenlerin sayısı oldukça artmıştır. Ticari ilişkiler dolayısıyla Bursa'ya gelenlerin sayısı da artmış, bu dönem modern anlamda otel işletmeciliğinin de olduğu dönem bu yüzyıl yüzyıl olmuştur.

Bursa'da 19. yüzyılda açılan oteller arasında şunlar yer almaktadır: Hotel Olympos, Hotel Bellevue, Hotel d'Europe, Hotel Splendid, Hotel Continental, Hotel d'Anatolie, Hotel Jozef (Hotel Nuriye), Şark Oteli, Çekirge Palas Oteli, Gönlüferah Oteli, Hotel Dudanube (Tuna Oteli). (İçigen& Yılmaz, 2019)

Modern Hastane: Yıldırım Darüşşifası ve bir takım irili ufaklı şifahaneler Bursa'da mevcuttu fakat modern anlamda ilk hastane olan Gureba Hastanesi, Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) tarafından kurulmuştur. 1855 yılında Darüşşifa'nın yıkılmasından sonra, Bursa'ya müfettiş olarak gelen Ahmed Vefik Paşa 1862 yılında sadece Bursa'ya değil, tüm bölgeye hizmet vermek üzere modern bir hastanenin yapımı için harekete geçmiş ve bugünkü Devlet Hastanesi karşısındaki Eski Saray mevkinde bu hastanenin inşaatına başlanmıştır. Hayrullah ve Abdülkadir Efendilerin aktardıklarına göre, Bursa'da ilk olarak “Damat Efendi Konağı” olarak bilinen yapı hastane işlevine tahsis edilmiş ve bu kurum için çeşitli gelir kaynakları (akarlar) belirlenmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın ikinci Bursa valiliği döneminde hastane daha da geliştirilerek yatak kapasitesi 60'a çıkarılmıştır. Zaman içinde, farklı tarihlerde Bursalıların sağladığı katkılarla ek binalar inşa edilmiş ve kapasite aşamalı olarak genişletilmiştir. Nitekim 1904 yılında hastanenin bahçesi büyütülerek yeni yapılar eklenmiş, böylece hizmet alanı daha da genişlemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Yunan işgali nedeniyle hastane büyük ölçüde işlevini yitirmiş; buna karşılık, 1922 yılında kapsamlı bir onarım

programı uygulanmış ve bu süreçte hastanenin kapasitesi 150 yatağa ulaşmıştır (Kaplanoğlu, 2003).

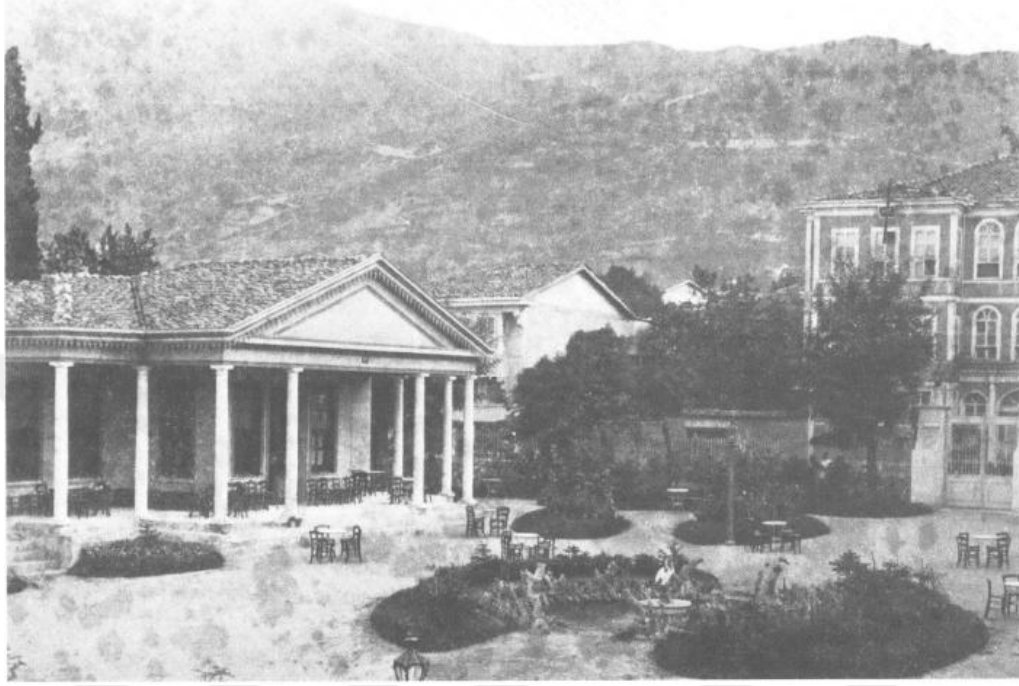
Şekil 3.5: Abdülaziz döneminde yapılan Tophane Saat Kulesi (1861-1876) (sol fotoğraf)-1904-1905 yıllarında yapılan Tophane Saat Kulesi (Sağ Fotoğraflar) (Sarıbaş, 2019).

Saat Kulesi: Osmanlı Devlet’inde bazı şehirler de müstesna olarak 15. yüzyılda inşa edilen yapılardan olan saat kulesi, 19. yüzyıl sonlarında yaygınlaşmış ve II. Abdülhamid’in gönderdiği fermanla birlikte tahta çıkışının kutlanması için valilerden saat kulesi inşa ettirmesi istenmiştir. Bu sebepten ötürü Anadolu’nun birçok vilâyet merkezine saat kulesi bulunmaktadır. Yapılan saat kulelerinin bir kısmı şehrin meydanlarında diğer bir kısmı da şehrin yüksek yerlerinde yapılmış ve kentlerin imajına modern bir görünüm kazandırılması amaçlanmıştır.

1905 yılında Bursa’da inşaatına başlanılan “Tophane Saat Kulesi”¹² 31 Ağustos 1906 yılında Vali Reşit Mümtaz Paşa döneminde tamamlanmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde yangın gözetleme kulesi olarak inşa edilen kule yenisiyle değiştirilmiştir (Kaplanoğlu, 2003). Bu kule 19. yüzyıl Bursa şehri merkezinin en yüksek yeri ve aynı zamanda tarihi Hisar Mahallesi içinde inşa edilmiştir. Saat kulesinin inşa edildiği yer aynı zamanda devletin kurucusu Osman Gazi ve Bursa

¹² Saat Kulesi’nin bulunduğu meydanın günümüzdeki ismi “Tophane Meydanı-Parkı”dır. 1911 Haritasında incelediğimizde ise adının “meydanı Osmani” olarak geçtiği görülmektedir.

kentinin fatihi Orhan Gazi'nin mezarlarının bulunduğu bir alandır. Saat kulesinin hem bu anıt mezarlarla ilişkisi hem de şehrin her yerinden görülebilmesi hasebiyle buraya yapıldığı düşünülmektedir. Öte yandan, saat kulesi olarak kullanılsa da aynı zamanda yangın gözetleme kulesi işlevini de yerine getirmiştir (Şekil 3.5).

Şekil 3.6: Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu (II. Abdülhamid Arşivi; St. Laurent: 1994).

Tiyatro: Tanzimat Dönemi'nde görsel sanatlardan tiyatroya yönelim olmuştur. Batılılaşma hareketiyle birlikte tiyatro halka yeni bir yaşam tarzı sunma aracı olmuştur. Tanzimat'la birlikte devletin 'halkı eğitmek' amaçlı birçok çalışması olmuş ve tiyatro bu çabaların en güçlü hattını oluşturmuştur. Bu sebepten ötürü tiyatro, Tanzimatçı aydın ve devlet adamlarınca önemli bir eğitim aracı görülmüştür.¹³

Bursa'da tiyatronun başlangıcıysa İstanbul'da başvekil iken 1879 yılında Bursa'ya tayin olan Vali Ahmed Vefik Paşa'ya dayanmaktadır. Kendisi de tiyatro yazarlığı

¹³ Tiyatroya, devlet tarafından hem olumlu hem de olumsuz olarak bakılmıştır. Çünkü Osmanlı tabasındaki gayrimüslimler ve devlet muhalifi olan Müslüman kesim tarafından tiyatro eserleri bir endokrinasyon aracı olarak da kullanılmıştır. Ulusoy ise farklı bir değerlendirme yaparak şöyle bahseder: "Sultan II. Abdülhamid devrinin iktidar sembollerinden olan saat kulesini Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin hemen önüne dikmesi, mevkinin saat kulesinin görünürlüğüne yaptığı katkı kadar, iktidarının arkasında kuruluş dönemi mitinin desteğini aşikâr kılması olarak da görülebilir." (Ulusoy, 2012: 360)

yapan Tanzimat aydını Ahmed Vefik Paşa'nın özel girişimleriyle birlikte Bursa'da bir tiyatro (1879) tesis edilmiştir. Bursa'da Ahmed Vefik Paşa tarafından kurulan tiyatro, Anadolu'da kurulan ilk tiyatro olmuştur (Şekil 3.6) (Ertürk ve diğ., 2009).

Müze: Modern kentin önemli mekânlarından biri de müze olduğundan Bursa kentinde bu dönemde müze inşa edilmiştir. Osmanlılar için eski eserlerinin toplanmasının ve sergilenmesinin itibar meselesi haline gelmesi modernleşmeyle ilgili bir durumdur. Eski eserlere “asar-ı atika” denilmiş ve Batılılaşmayla birlikte sergileme meselesi önemli bir konum arz etmiştir. Öte yandan tarihi eserlerin Batılılarca yağmalanması ve ülkeden götürülmesi de müzenin kurulması için önemli bir faktör olarak karışımıza çıkmaktadır. İstanbul'da kurulan *Müze-i Hümayun*'un daha sonra tüm vilâyet merkezlerinde kurulması kararı alınmış ve bunun için en uygun yer olarak da vilâyet merkezlerindeki idadi binaları görülmüştür. Zeynep Çelik'in aktardığına göre, 1897 yılında alınan kararla eserler, idadi binalarına toplanacak ve eserler fotoğraflanıp önemli olanları İstanbul'a gönderilecektir (Çelik, 2011). Bu dönemde ve öncesinde Batılılarca keşfedilen, tarihi eser zengini Osmanlı toplumu deyim yerindeyse yağmalanmaya başlanmış ve hatta padişaha değin izinler alınarak kültürel miras kaçırılmaya çalışılmıştır. Eser kaçakçılığının önüne geçmek ve kültürel mirasa sahip çıkılması amacıyla müzeler kurulmuştur.

Şekil 3.7: Müze-i Humayun Bursa şubesi'inin fotoğrafı (Yaşayanlar, 2018).¹⁴

Modern Mektepler: Tanzimat sonrası modernleşme konusunda en güçlü şekilde ele alınan konuların başında gelen “*eğitim*” meselesi ile ilgili birçok çalışma yapılması eğitim meselesinin Tanzimatçı aydınların gündeminde ciddi bir mesele olduğunu göstermektedir. Yeni kurulan kentte modern bir silüet ve modern insanın teşekkül etmesi ancak eğitim ve yeni eğitim kurumları aracılığıyla mümkün olacağına inanılmıştır. İstanbul’da açılan birçok okul türü başkente en yakın taşra olan Hudâvendigâr Vilâyeti başşehri olan Bursa’da uygulanmaya konulmuştur. Böylece şehrin birçok farklı yerinde okullar tesis edilerek modern kent kimliğine yaklaşılmıştır.

Bursa da ilk olarak askeri nitelikli olan Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu) memur veya öğretmen yetiştiren Mülkiye İdadisi (Erkek Lisesi), Darü’l-muallimin (Erkek Öğretmen Okulu) gibi okullardır. Bunların yanında sanayi-teknik eğitimi veren Hamidiye Sanayi Mektebi, zirai-tarımsal

¹⁴ Bursa şubesi Osmanlı tarihindeki ilk müzelerden olan Müze-i Hümayun, Bursa İdadisi içerisinde kurulmuştur. Erkek Lisesi eğitim işlevini sürdürürken aynı zamanda müze ek binası yapılarak, 1904 yılında Müze-i Hümayun (Şekil 3.7) tesis edilmiş ve okul içindeki müze 1926 yılına kadar işlevini sürdürmüştür. Müze ve bünyesindeki eserler 1926 yılında Yeşil Medresesine taşınmıştır (Yıldırım Belediyesi arşivi).

eğitimin verildiği Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi (Ziraat Mektebi) ve Harir Dârüttâlîm (İpekçilik Okulu) gibi üst kademe okullar da açılmıştır.

Fabrikalar ve İmalathaneler: 19. Yüzyıl ekonomik gücün sanayi aracılığıyla büyük oranda Batı'ya geçtiği yıllar olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte ticaretin koşulları değişmiş ve hızlı üretim ve ucuz hammadde öne çıkmıştır. Öte yandan Bursa, yüzyıllarca İpek Yolu ticaret hattı üzerinde yer almış ve birçok çeşit ticari ürünün yanında ipekçiliğiyle de meşhur bir şehirdir. Orhangazi'nin Bursa'yı fethinden flatür(dokuma) atölye/fabrikalarının Bursa'da açılmasına değin ipekçilik geleneksel yöntemlerle şehirde yer almıştır. Fakat sanayileşmenin Bursa'ya gelmesi hammadde olan ipeğin daha hızlı olarak işlenebilmesi açısından geleneksel yöntemlerin terk edilmesini gerektirmiştir. Yeni dünyanın ticari koşullarına ayak uyduracak şekilde ipek üretiminin ucuzlayıp hızlanması ve endüstrileşmesi kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

1861'de Bursa'yı ziyaret eden Perrot, şehrin harap halde olup nüfusun ancak 35.000'e ulaştığını, ayrıca yedi sekizi Avrupalılara ait buharla çalışan otuz beş kadar iplikhanenin bulunduğunu belirtilmektedir (İnalçık, 1992). Bu sayıyla ilgili olarak farklı rakamlar da mevcuttur. Leila Eder'in Hudâvendigâr salnamelerine dayanarak yaptığı tespit de ise 1860'lı yıllarda 90 ipekçilik fabrikası bulunduğu belirtir (Ahunbay & Oral, 2005). Bu imalathaneler Bursa'nın çeşitli yerlerine dağılmış haldedir.

3.4 II. Abdülhamid Dönemi'nde Kamu Yapıları: Bursa

Tanzimat öncesinde İstanbul'da devleti temsil eden binaları inşa etme faaliyeti, Tanzimat'la birlikte ivmelenmiştir. Sultan II. Abdülhamit döneminde bu yaklaşım imparatorluk topraklarına yayılmış; tüm taşra kentleri hükümet konağı, jandarma binaları, askerî binalar (redif daireleri), hastaneler, okullar, anıt niteliğindeki saat kuleleri ve çeşmeler ile donatılmıştır. (Aydın; Ortaylı, 1984; Tekeli, 1983)¹⁵ Bu

¹⁵ Modernleşme öncesi taşra kentlerinde devleti temsil eden binalar sınırlıyken Modern devletin gerekliliği olarak görülen her yerde merkezi devlet sembolü oluşturmak için başta vilâyet merkezlerinde olmak üzere birçok sancakta yapılaşmaya gidilmiştir. Buradan devletin temsiliyet ihtiyacı hissettiği sonucu çıkarılabilir.

dönemde Bursa’da belediye, postane, tiyatro ve hastane inşa edilmiş ticari, dini işlevler yüklenen kent merkezi idari ve kamusal fonksiyonlar da kazanmıştır. Kentte yaşayan insanlar açısından devlet daha “görünür” hale gelmiştir. Modernleşme sürecinde Bursa’da dini, ticari ve idari fonksiyonları üstlenen kent merkezi, Ulu Câmî, hanlar ve belediye, tiyatro ve postaneyi de içine alarak farklı bir nitelik kazanmış ve genişlemiştir. (Dörtok Abacı, 2018) Devlet erki, taşrada da kendisini görünür kılmak istemiş ve bu minvalde iktidarını mimari dil üzerinden sembolize ederek varlığını ortaya koymuştur.

3.4.1 II. Abdülhamid Dönemi’nde eğitim yapıları

II. Abdülhamid’in 33 yıllık saltanatı boyunca eğitim kurumlarının inşası, Osmanlı Devleti’nin modernleşme çabalarının temel taşı haline gelmiştir. Eğitim faaliyetleri sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, vilayet merkezlerinden taşraya kadar çeşitli kademelerde eğitim kurumları inşa edilerek, bu süreç imparatorluk genelinde genişletilmiştir. Bu dönemde 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, II. Abdülhamid’in eğitim reformları için bir rehber niteliği taşımış ve bu nizamnamenin işlerlik kazanması için yoğun çaba harcanmıştır. 1869 Nizamnâmesi’nin uygulanmasıyla birlikte, eğitim kurumlarının yaygınlaşması sadece eğitim reformlarının değil, aynı zamanda merkezi otoritenin güçlendirilmesinin bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Eğitim kurumlarının inşası, genişleyen devlet aygıtının ve bürokratik sistemin taşraya kadar ulaşmasını sağlamış; bu çerçevede okullar, devletin otoritesini ve modernleşme hedeflerini en uzak köşelere taşıyan birer araç olarak işlev görmüştür. II. Abdülhamid Dönemi, bu açıdan, yalnızca bireylerin eğitilmesi değil, aynı zamanda devlet otoritesinin taşraya doğru kök salması anlamında da önemli bir dönemektir. Eğitimdeki kurumsallaşma çabaları ve tek tip bir model geliştirme süreci, imparatorluğun geniş coğrafyası ve farklı sosyo-kültürel yapısı nedeniyle uzun bir zaman dilimini kapsayacak şekilde ilerlemiştir. Bu çabalar sonucunda, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu genelinde eğitim alanında daha önce görülmeyen bir tek tiplilik kısmen sağlanabilmiştir. Eğitimdeki bu tek tiplilik, daha çok genel bir düzenleme ve kurallar bütününe dayalı olarak ortaya çıkmış; ancak bu düzenlemelerin etkin bir şekilde sistemleşmesi uzun bir sürece yayılmıştır. (Sakaoğlu 2003; Güntan, 2007).

II. Abdülhamid Dönemi'nde yurt genelinde açılan okulların sayısı diğer dönemlere nazaran oldukça fazladır. Devlet'in zor dönemlerde açtığı okulların maddi yükü de ağır olmuştur. Bu okullar bazen yerel kaynaklardan bazen merkezden çıkan ödeneklerden bazen de padişahın kişisel bütçesinden karşılanmıştır. Nitekim II. Abdülhamid, hayratından vilâyetlere yüksek miktarda harcamalar yapmıştır.¹⁶ (Özbek, 2011; Vurgun, 2018).

II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim yapılarının inşasında Hudâvendigar Vilâyet'i, diğer vilâyetlerden daha fazla öne çıkmıştır. Bursa, bu dönemde hem vilâyet merkezi olması hem de reformların taşrada model uygulamalarının gözlemlenebilmesi açısından bir sahne olması açısından ayrı bir önem taşımıştır. Özellikle sanayi mektepleri ve öğretmen okulları ayrıca idadiler vb. birçok farklı okulun Bursa'da kurulması, eğitim reformlarının yerel düzeyde etkinliğini ve uygulanabilirliğini ortaya koymuştur.

¹⁶ Örneğin hayratından Hudâvendigâr Vilâyetine yapılan harcamaların %34'ü, bu vilâyetteki mekteplere gitmiştir. Özbek'e göre hayratından yatırım yaptığı vilâyetlere bakıldığında Edirne, Aydın, Ankara, Bağdat, Halep ve Hudâvendigâr ayrıcalıklıdır (Özbek, 2011: 177; Vurgun, 2018: 57).

4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BURSA'DA AÇILAN MODERN MESLEKİ-TEKNİK OKULLAR

Çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlı eğitim sisteminde Tanzimat sonrası ve özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleştirilen reformlar tartışılmış, modernleşme süreci çerçevesinde eğitimin tarihsel gelişimi analiz edilmiştir. İkinci bölümde ise Bursa özelinde bir odaklanma gerçekleştirilmiş; şehrin Tanzimat öncesi ve sonrası dönemdeki ipekçilik dönüşümü, kentsel modernleşme perspektifiyle incelenmiştir. Bu bağlamda, Bursa'nın mimari dokusu tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirilmiş, Tanzimat sonrası inşa edilen eğitim yapılarının sayısal artışı ve türleri diğer yapılardan ayrıştırılarak ele alınmıştır.

Bu son bölümde ise, II. Abdülhamid'in eğitim reformlarının Bursa'daki yansımaları, özellikle kente kazandırılan meslekî ve teknik eğitim kurumları üzerinden detaylandırılacaktır. Bu bağlamda, söz konusu yapıların mimari özellikleri, şehir içindeki konumları, dönemin ihtiyaçlarına nasıl cevap verdikleri ve günümüzdeki durumları vb. gibi unsurlar etraflıca tartışılacak; böylece, II. Abdülhamid Dönemi maârif hamlesinin Bursa'daki somut izdüşümleri daha derinlikli bir biçimde değerlendirilecektir. II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da inşa edilen teknik ve mesleki eğitim yapıları; (i) Hudâvendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi, (ii) Mekteb-i Fünun-u İdadi, (iii) Harir Darüttalimi, (iv) Mekteb-i İdadi-i Mülki, (v) Bursa Islahhanesi ve Hamidiye Sanayi Mektebi, (vi) Bursa'da açılan öğretmen okullarından Bursa Darülmuaallimini, (vii) Hamidiye Medrese-i Muallimini olarak sıralanabilir.

4.1 Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi (Hamidiye Tarım Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi)

Tanzimat'la birlikte hızlanan modernleşme ve kalkınma hamleleri Osmanlı Devleti'nde salt askeri alanla sınırlı kalmamıştır. Nitekim ziraat ve hayvancılık bakımından zengin bir ülke konumunda olan Osmanlı Devlet'i için makineleşme bir zorunluluk haline gelmiştir. Bilhassa Avrupa'da insan gücünden makine gücüne dayalı iş gücündeki değişim makineleşmenin önemini göstermiştir. Osmanlı Devlet'i, fenni tekniklerin öğretilmesi, uygulanması ve geliştirilmesi anlamında çabalar harcamış ve bunu modernleşmenin önemli adımlarından saymıştır. Bu

minvalde Ziraat Mektebi'nin kurulmasında teknik hedeflenmiştir. Bu kurumda yetiştirilen öğrencilerin teorik bilgiye ve pratik deneyime vakıf olması; tarım ve hayvancılık gibi alanlarda da çalışabilecek donanımlı eleman ihtiyacının karşılanması okulun açılmasındaki ana amaçlardır. Ziraat Mekteplerinin bir değer amacı da “modern çiftçiye-çalışana” kendi bölgesinin özelliklerini tanıtmak ve kendi bölgesinde işlediği toprağı en verimli şekilde kullanmasına yardımcı olacak gerekli tüm bilgiyi sunmaktır. Böylece kendi toprağını tanıyan, çağının bilimsel verilerini doğru bir şekilde kullanan ve gelişime açık bir insan profili hedeflenmiştir. Ayrıca mekteplerde okutulan derslerin pratik ve teorik olarak birlikte yürütülmesi sayesinde öğrenciler okulun geniş tarım alanlarında uygulamalı tarım yapma imkânı bulmuşlardır. Gerekli teorik bilginin okul bünyesindeki laboratuvarlarda deney-gözlem imkânı elde edilmesi amaçlanmıştır. Böylece “Ziraat” üst başlığında geniş kapsamlı bir eğitim hamlesi yapılmış ve bu kapsamda açılan ilk ziraat mektebi olan Halkalı Ziraat Mektebi 24 Ocak 1847 tarihinde (Demirel ve diğ., 2011) İstanbul’da açılmıştır.¹⁷

1847’de açılan ilk (Halkalı) ziraat mektebinden sonra, ancak II. Abdülhamid Dönemi’nde benzer okullar yurt genelinde yaygınlık kazanabilmiştir. II. Abdülhamid’in yurt genelinde gerçekleştirdiği eğitim seferberliği kapsamında teknik ve zirai okullar yaygınlaşmıştır. Yurt geneline gönderilen müfettişlerce raporlar hazırlanmış, keşif yapılmış ve ilgili bakanlık olan Ziraat Nezaretine raporlar ve mâlî gereksinimler belirtilmiştir. Hazırlanan raporlar ışığında gerekli tedbirler alınmış ve hükümetin izni ve iradesiyle ziraat mektepleri açılmıştır. (Yıldız, 2012)

Osmanlı Devleti’nin zirai merkezlerinden biri olan Hudâvendigâr vilâyeti Bursa, Tanzimat Dönemi’yle birlikte devletin en çok önemseddiği taşra şehirlerinden biri olmuştur. Bursa, coğrafi konumu itibarıyla oldukça yüksek zirai işçi potansiyeline sahip bir şehirdir. Okulun Bursa’da açılmasının diğer bir nedeni de başkent İstanbul’a yakın olmasıdır. Bununla birlikte tarımla uğraşan nüfus yoğunluğu açısından öne çıkan bir şehir olması sebebiyle ziraat mektebinin Bursa’da kurulması uygun görülmüştür. Bütün bunlarla birlikte Anadolu’dan tahsil edilen

¹⁷ Tanzimat sonrası yıllarda İstanbul’da açılmış olan Halkalı Ziraat Mektebi’nden sonra bu okulun benzerleri yurt geneline yayılamamıştır.

vergiler açısından Hudâvendigâr Vilâyeti'nin¹⁸ tarımsal ekonomik hacmi büyük oldukça büyük olmasıdır. Tarımsal faaliyetlerden elde edilen vergi gelirlerinin Osmanlı'nın ekonomik kalkınması açısından önemli olduğu da düşünüldüğünde Bursa şehrinin, zirai ve hayvansal eğitim için uygun olması şaşırtıcı değildir. (Quataert, 2008).

Bu doğrultuda II. Abdülhamid'in H.1304 tarihli iradesiyle Bursa civarında bir ziraat mektebi ve numune çiftliği açılması kararlaştırılmıştır. Buna göre mektebin ve çiftliğin kuruluş amacı: “Hudâvendigâr Vilâyeti dahilinde bulunan çiftlik, bağ, bahçe ve tarla sahipleri velhasıl ziraatla uğraşan kimselerin çocuklarına ziraatı fenni usullerle doğrudan doğruya talim ettirilerek çiftçi yetiştirmek” olarak belirlenmiştir (COA., İ. MMS., 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891; Vurgun, 2018).

Okulun künyesi ve tarihçesi:

Okulun kurulduğu ilk yıllarda düzenlenen Hudâvendigâr Vilâyeti Salnamelerinde okulun adı, “Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Mektebi” olarak geçmektedir. Mektep, adındaki “Hudâvendigâr” ifadesini bilindiği üzere vilâyetten almaktadır. “Hamîdiye” ise II. Abdülhamid'e atfen eklenmiştir. Hicri 1316'dan itibaren salnamelerde Ziraat Ameliyat Mektebi adı ile anılmış, hicri 1324 yılı salnamesinde ise Bursa Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi şeklinde geçmiştir (Çiftçi, 2009).

Hudâvendigâr Ziraat Mektebi açılmadan önce Bâb-ı Âli ile birçok yazışma yürütülmüştür. Bu yazışmalar neticesinde, Ziraat Mektebi'nin inşası için Karaman köy yakınları uygun bulunmuştur. Okul arazisi, Bursa merkezden yaklaşık olarak sekiz buçuk kilometre uzaklıkta ve Bursa-Mudanya yolu üzerindedir. Ziraat Mektebi'nin yapımına H.1307 (1889) yılında başlanmıştır. Okulun yapılarının inşaatı, 20 Mart 1891 yılında tamamlanarak öğretime açılmıştır (HVS-1324, HVS-1925).

Bursa-Mudanya yolu üzerinde olan Ziraat Mektebi Bursa ovası üzerindedir.-Ziraat Mektebi 956 dönüm gibi geniş bir arazi üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte okul, birçok farklı işlevde binaya sahiptir. Kaynaklarda okul öğreniminin yatılı ve parasız olduğu aktarılmıştır. Mektepte ziraata ilişkin her türlü ders ve uygulamanın olduğu

¹⁸ Bursa, özellikle 19. Yüzyılda Osmanlının oldukça önemseydiği Hudâvendigâr vilâyetinin baş şehridir.

bilinmektedir.¹⁹ 16 Temmuz 1893'te açılan mektebin inşasında Vali Ahmed Münir Paşa'nın büyük hizmetleri ve çalışmaları olmuştur. 1901'de ayrı bir bina dâhilinde "Harir Dârüttahsili" adıyla bir de böcekçilik kısmı açılmıştır (Kepecioğlu, 2009). 1922 yılında Yunan işgali sırasında işgalciler Bursa'dan çekilirlerken Böcekthane (Harir Dârüttahsili) binası hariç okulun tamamını yakmıştır (Yalman, 2011). Bursa'nın yerel gazetelerinden Ertuğrul gazetesinde okul binasının Yunan askerleri tarafından 10 Eylül 1922 tarihinde bombalanarak patlatıldığı, diğer yapılarla birlikte ateşe verildiği; dersane, memur ve öğretmenlerin dairesinin çöktüğü bildirilmektedir. Yemekhane, demirhane, kiler ve arabalık kısımlarının yanında müze ve kütüphanesinin tamamen yandığı ifade edilmiştir (Koca, 2004; Bilmiş, 2019).

Şekil 4.1: Hüdavendigar Hamidiye Ziraat Mektebi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivi, 90852-28).

Ziraat Mektebi'nin diğer bir önemli özelliği de yaptırılan bu modern okulun şehre kattığı itibardır. Bulunduğu konum itibarıyla kent limanından şehre giden ana arter üzerinde bulunmaktadır.²⁰ İstanbul'dan gelenlerin önemli çoğunluğunun tercih ettiği deniz ulaşımından kente giden ana yol üzerine yapılması sebebiyle kente gelenlerin uğrak yeri olmuştur. Nitekim 1896 yılında İstanbul'dan Bursa'ya gelen

¹⁹ Kepecioğlu (2009) Bursa kütüğünde aktardığına göre: 29 Mayıs 1893'te 60 şakirdi alabilecek şekilde tevsiine ve üç bin lira sarfına irade çıkmış ve eşraftan Hacı Latif Bey'in riyasetindeki komisyon mektebi tevsi ve 2.448 lira sarf eylemiştir. 16 Temmuz 1893'te bu kısım da açılmıştır.

²⁰Salnamelerde de Bursa-Mudanya şosesinde bulunduğu ifade edilmektedir.

Fatma Fahrünnisa Hanım (1896) bu durumu şöyle özetlemektedir. “Kâgir köprüden geçip düz ve muntazam bir yolu takip ederek Numune Çiftliği'ne vardık. Numune Çiftliği geniş bir ekili arazinin ortasında olup önünde bulunduğumuz zarif ve sağlam kâgir bina Ziraat Mektebi'ydi.” Fahrünnisa Hanım devamında padişaha teşekkür edip yapıya dair övgülerini aktarmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere yapının yeri tesadüfi olarak değil bilakis imaj yönüyle kente katacağı değere göre seçilmiştir.

Mektebin yapımı merkezi yönetim tarafından bütçelendirilmiştir. Bunun yanında yerel bürokrasi ve diğer unsurlarca da desteklendiği bilinmektedir. Örneğin dönemin Bursa valisi Mahmud Celaleddin Paşa ve dönemin ticaret odası, mektebin inşası için maddi destek sağlamıştır Bursa sandığı da kârının %35'ini mektebin inşa masraflarına ayırmıştır (Üsküdari, 1972; Quataert, 2008; Vurgun, 2018).

1307 yılına ait Salnamede inşa edilen mekteple ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir: Mektebin yapılarından geniş numune çiftliği ve ziraat mektebinin padişahın emriyle yaptırıldığı belirtilmiştir. Mektebin binalarının müzeyyen (süslü, iyi) bir surette yapıldığı ahır, ambarlar ve ek yapıların olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca çiftlik için bazı hayvanların tedarik edilmekte olduğu ve modern ziraat araçlarının Avrupa'dan getirildiğine vurgu yapılmaktadır. Mektebin tahsil süresi 3 yıl olduğu ve bu süre zarfında ilim ve fen ilimlerinin okutulacağı beyan edilmiştir. Salnamede öğrenci sayılarına yer verilmiş fakat bu öğrencilerin çiftçi çocuğu olmaları gerektiği kesin bir dille açıklanmıştır. Son olarak mezkûr süre zarfında mektebi başarıyla tamamlayan öğrencilere şahadetname(diploma) verileceği aktarılmıştır (HVS, 1307).

Dersler, sınıf düzeni ve eğitim hizmetinin işleyişi

Hudâvendigâr Salnamesine göre dikkat çeken bir husus da mektepteki derslerle ilgili olmuştur. Mektebin öğrencilerinin ziraatla uğraşan ailelerin çocuklarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Mektebin ders içeriklerinin de aktarıldığı 1325 tarihli salnamede; bağcılık, sebzecilik, muhasebe, mevaşi baytar-i umumi, sütçülük, arıcılık; bunun yanında tabiat ilimleri ve riyaziye (matematik) derslerinin verildiği bilgisi yer almaktadır (HVS, 1325).

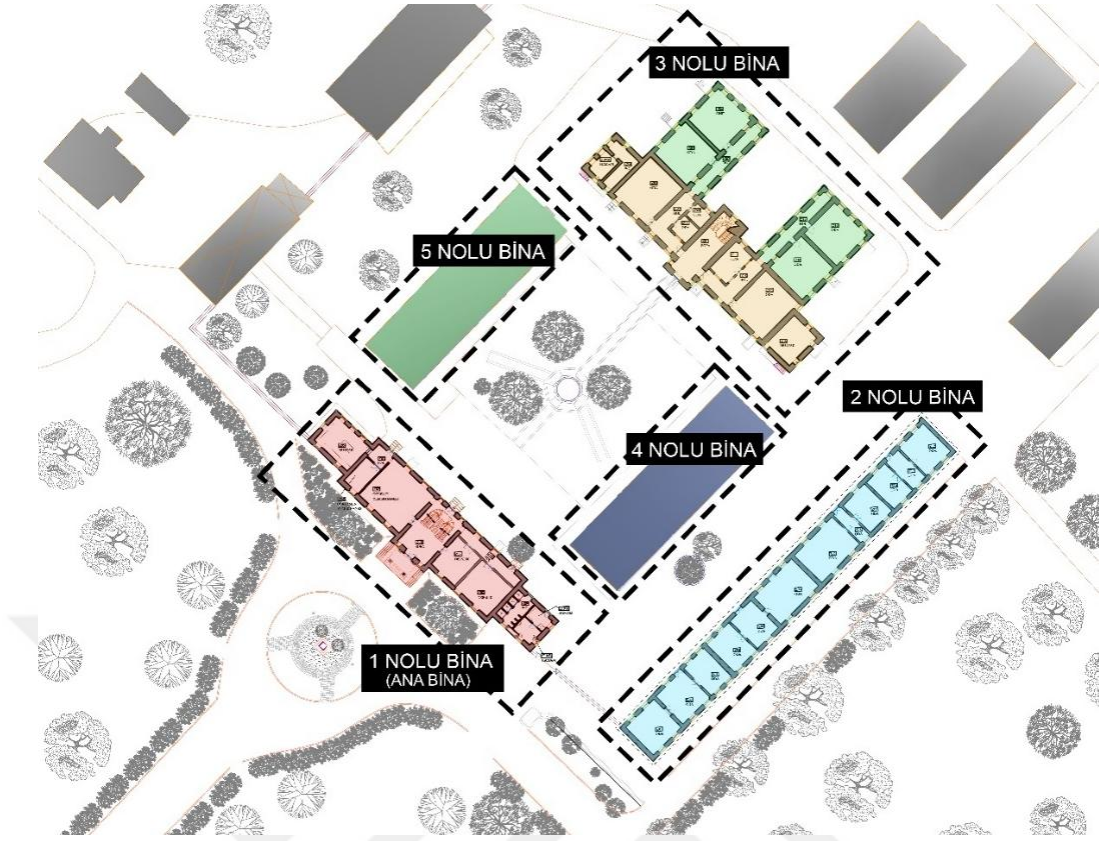
Şekil 4.2: Ziraat Mektebi'inde bir sınıf (İNK arşivi, Nr. 90456-07).

1926 senesine kadar mektebe toplamda 1040 öğrenci kabul edilmiş, bunların 432'si okulu bitirip şehâdetnâme almış, geriye kalan 578 öğrenci ise çeşitli sebeplerle okuldan ihraç edilmişlerdir (Şekil 4.2). Mezun olanların çoğu ülkenin birçok yerinde yeni usul ziraat faaliyetlerine atılmış, bir kısmı ise Halkalı Zirâat Mektebi'nde eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Bazıları da Avrupa'ya giderek bu alanda uzmanlaşmıştır (HVS, 1927; Ekşi, 2017).

Yapının mimari özellikleri:

Bursa Ziraat Mektebi, dönemin mekânsal planlama anlayışına uygun biçimde şehir merkezinden uzakta Bursa-Mudanya yolu üzerinde, geniş ve verimli tarım arazilerinin ortasında konumlandırılmıştır. Bu yerleşim tercihi, yalnızca mekânsal bir seçim değil; aynı zamanda eğitim ve üretimin iç içe geçtiği bir pedagojik stratejinin ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Şehir yerleşiminden uzak olması, öğrencilerin eğitim süreci boyunca izole, disiplinli ve tarım faaliyetlerine odaklı bir ortamda bulunmalarını mümkün kılmış; aynı zamanda uygulamalı eğitimin vazgeçilmez bileşeni olan doğrudan üretim alanına erişimi kolaylaştırmıştır. Bu konumlandırma, yalnızca bir okul inşası değil, aynı zamanda bir tarım eğitim kampüsü oluşturma niyetinin göstergesidir. Ziraat Mektebi'nin bu yönüyle, Geç Osmanlı Dönemi'nde taşrada kurulan mesleki okullar arasında yer seçiminde işlevselliği önceleyen bir model sunduğu söylenebilir.

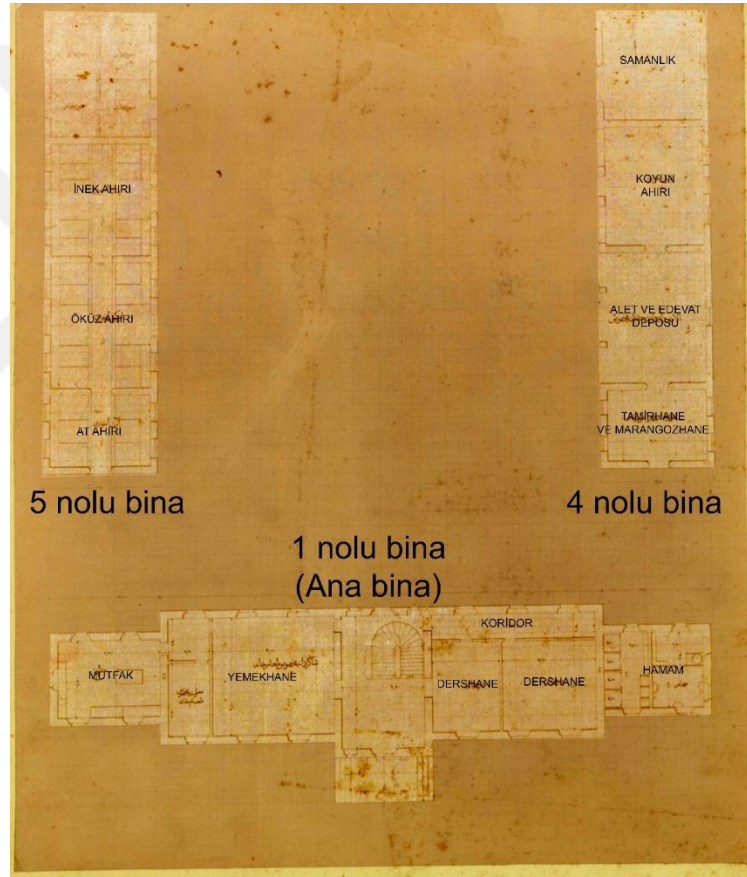
Şekil 4.3: Ziraat Mektebi'nin yerleşim planı²¹ (BBB arşivi).

Bursa Ziraat Mektebi'nin, işlevsel bir bütünlük içinde yerleştirilmiştir. Yapı, yalnızca bir okul binasından ibaret olmayıp, farklı işlevlere sahip çok sayıda yapının bir araya geldiği bütüncül bir eğitim yerleşkesi niteliğindedir. Plan şemasının merkezinde, yapılar arasında fiziksel ve görsel ilişkiyi sağlayan geniş bir avlu yer almaktadır. Yerleşke; eğitim, barınma, üretim ve idari ihtiyaçlara göre bölümlenmiş olup; derslikler, yatakhaneler, laboratuvarlar, yemekhane, ahırlar ve atölyeler gibi birimler içeren birbirinden farklı yapılar merkezî avlu etrafında konumlandırılmıştır (Şekil 4.3). Bu kurgu sayesinde hem öğrencilerin günlük

²¹ Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi'nden temin edilen bu plan çizimi, Ziraat Mektebi kompleksinin ilk inşaa döneminden günümüze kadar geçirdiği mekânsal dönüşümün izlenebilmesi açısından önemli bir belge niteliğindedir. Görsel üzerinde yapı birimlerinin anlaşılabilirliğini artırmak amacıyla her bir yapı numaralandırılmış ve işlevlerine göre isimlendirilmiştir.

1 nolu yapı, kompleksin ana binası olup yol cephesinde yer almakta ve üç katlı bir kütle olarak tasarlanmıştır (bodrum kat açığa çıkarılmıştır). **2 nolu yapı**, çeşitli sınıflar ve laboratuvar birimlerini barındıran ikinci ana eğitim bloğudur. **3 nolu yapı** ise, öğrenci yatakhanelerinin ve bazı dersliklerin bulunduğu üç katlı birimdir; bu yapının güneyine eklenen ve "ekler" olarak adlandırılan bölüm, Yunan işgali sonrasında tahrip edilen yapıların yeniden inşası sürecinde yapılan genişletmelerdir ve özgün tasarımdan farklılık taşıdığı için ayrı değerlendirilmiştir. Kompleksin orta aksında konumlanan bazı yapılar ise, işlevsel olarak ahır binası olarak kullanılmıştır.

yaşamları hem de uygulamalı eğitim süreçleri birbirine entegre edilebilmiştir. Ziraat Mektebi'nin en dikkat çeken özelliklerinden biri, tüm kompleksin verimli tarım arazileriyle çevrili bir noktada konumlandırılmış olmasıdır. Bu durum, okulun yalnızca teorik eğitim veren bir kurum olmasının ötesine geçerek, tarımsal üretimi doğrudan eğitim sürecine dâhil eden bir yapı haline gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla yapılaşma planı hem doğaya hem de üretim alanlarına açık bir eğitim modeli sunmakta; öğrencilerin tarım bilgilerini doğrudan arazi üzerinde uygulayabilecekleri bir ortam oluşturmaktadır. Ayrıca tarihi belgelerden okulun bir bütün olarak inşa edildiği fakat Hariri Daruttahsili (böcekthane) biriminin sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

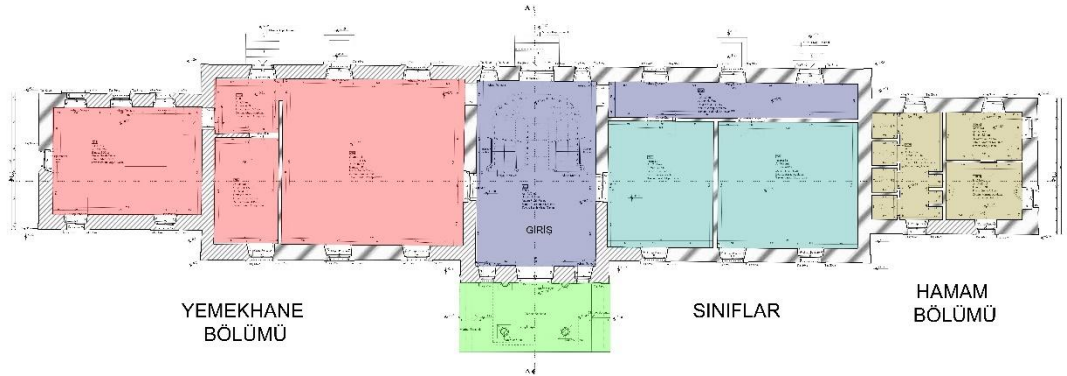

Şekil 4.4: Ziraat Mektebi binalarının zemin kat planları (İNK arşivi, 90852-29).

Okulun erişebildiğimiz planlarında²² mekânların isimlerine yer verilmiştir. 1891 tarihli Arşiv belgesinde ki fotoğrafta yapıların zemin katlarındaki işlevsel dağılımları şu şekilde verilmiştir; 4 nolu bina da aşağıdan yukarı doğru

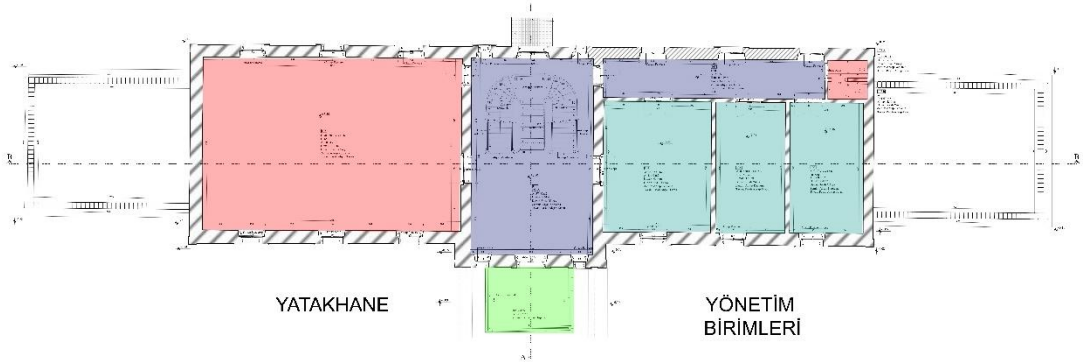
²² İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivinde okulun kabaca planları bulunmaktadır. Planlarda mahal isimleri bulunmasına karşın herhangi bir ölçü vs. bulunmamaktadır.

marangozhane, demirhane, depo, koyun ahır, samanlık bulunmaktadır. Soldaki binada ise at ahır, öküz ahır, inek ahır birimleri sıralanmıştır (Şekil 4.4).

Şekil 4.5: Ziraat Mektebi'nin 1 nolu binasının zemin kat planı (BBB arşivi).

Yapı kompleksinin ana binası (1 numaralı bina), mekânlara dağılımın girişi ofasından sağlandığı bir plan organizasyonuna sahiptir. Kat planının bir tarafında, iki yan mekân biçiminde tasarlanmış dersliklerin yanı sıra lavabo ve hamam birimleri yer almaktadır. Fakat hamam birimin girişi dışarıdan sağlanmaktadır, bina koridoru ile erişim sağlanamamaktadır. Binanın diğer tarafında ise sofadan ilerleyerek sırasıyla öğrenci yemekhanesi, öğretmen yemekhanesi ve mutfak bölümleri konumlanmıştır (Şekil 4.5).

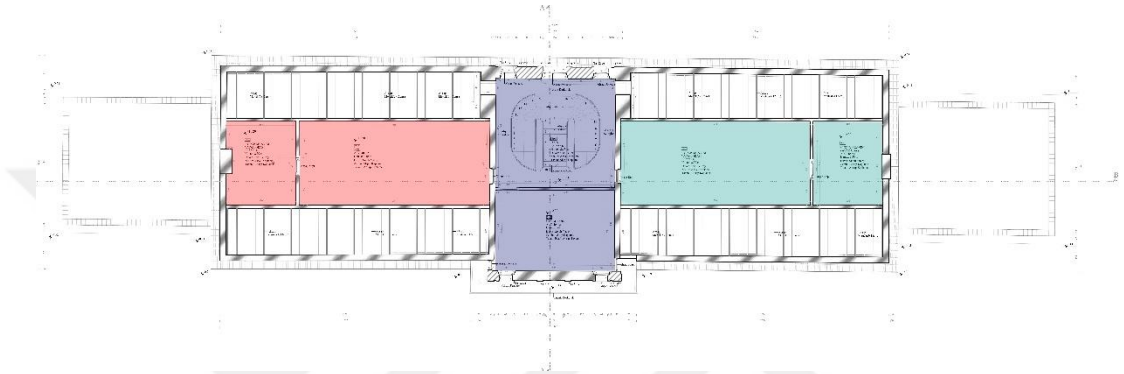

Şekil 4.6: Ziraat Mektebi'nin 1 nolu binasının 1. kat planı (BBB arşivi).

Ana bina (1 nolu bina) birinci kat planındaysa merdivenlerin hemen önünde sol tarafta kalan mekân, öğrenci yatakhane olarak işlevlendirilmiştir. Sofanın diğer tarafında yatakhanein karşısındaki birimlerse müdür odası, muhasebe odası ve müdür yatakhane yer almaktadır. Sofa, merdiven ilişkisiyle kat içindeki sirkülasyon merkezi olmuştur. Öte yandan odalara dağılım ön taraflarında yer alana

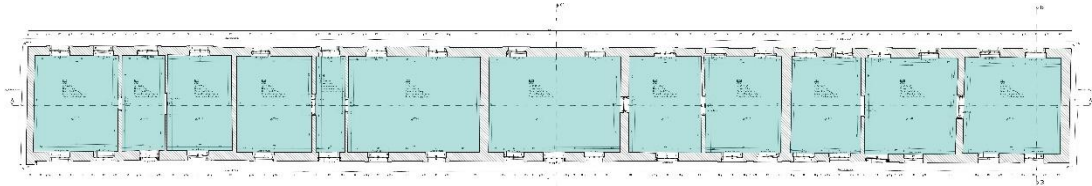
koridorla sağlanmaktadır. Koridorun sonuna lavabo ve tuvalet birimleri yerleştirilmiştir. Sofa ile ilişkili olarak bir de balkon bulunmaktadır (Şekil 4.6).

Ana bina (1 nolu bina) ikinci kat (çatı katı) planının mekân dağılımını incelendiğinde ikinci kat planında sofa olarak bırakılan alanın üst katta mescid olarak işlevlendirildiğini görülmektedir. Sofanın sağ kısmında müdür muavinine mahsus bir yatak odası birimi bulunmaktadır. Sofanın sol tarafındaysa muhasebe birimi bulunmaktadır. (Şekil 4.7)

Şekil 4.7: Ziraat Mektebi'nin 1 nolu binasının 2. kat planı (çatı katı) (BBB arşivi).

2 nolu bina, tek katlı olarak inşa edilmiştir. Bina tek katlı olduğundan dolayı sirkülasyon dışarıdan sağlanmaktadır. Plan düzleminde farklı büyüklüklerde tasarlanmış bölümlerden oluşmaktadır. Yapının iç mekân organizasyonu ve kompleks içerisindeki konumu göz önünde bulundurulduğunda, bu birimin büyük olasılıkla yardımcı eğitim birimleri, küçük ölçekli laboratuvarlar ya da uygulamalı öğretim alanları gibi işlevlere hizmet etmek üzere inşa edildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, mevcut arşiv belgelerinde ve görsel kaynaklarda söz konusu yapının özgün kullanım amacına dair açıklayıcı ve kesin bilgilere ulaşılamamıştır. (Şekil 4.8)

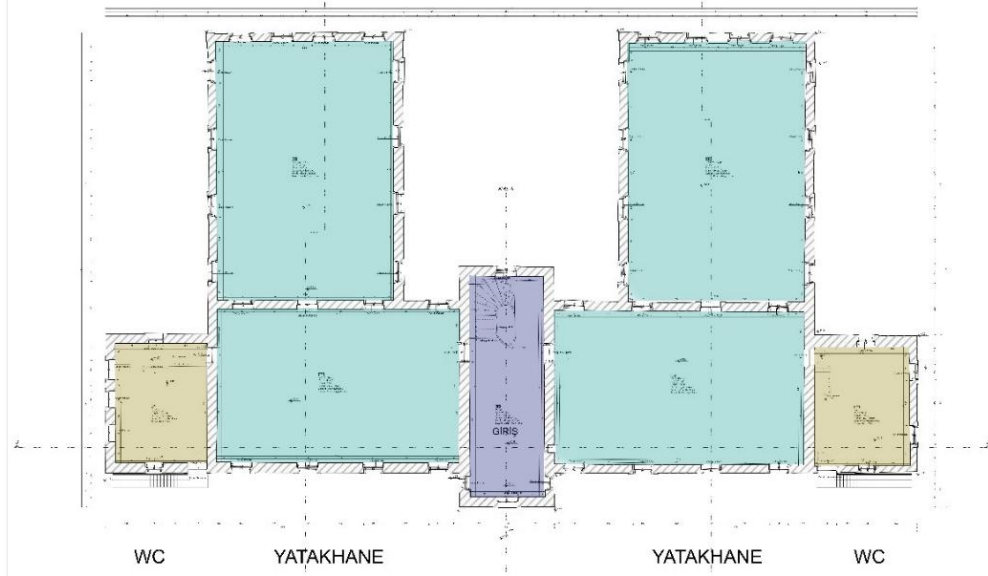
Şekil 4.8: Ziraat Mektebi'nin 2 nolu binasının zemin kat planı (BBB arşivi).

Ziraat Mektebi kompleksinin 3 nolu binası, derslikler ve barınmaya yönelik işlevleri birlikte üstlenmektedir. Yapının ilk inşa evresinde yalnızca tek katlı olduğu

arşiv fotoğraflarında tespit edilmiştir (Şekil 4.16) fakat herhangi bir plan içeren belgeye arşivlerde rastlanmamıştır. Bu durum, yapının zamanla artan kullanıcı ihtiyacına cevap verebilmek üzere yeniden işlevlendirildiğini ve mekânsal kapasitesinin genişletildiğini göstermektedir. 2 nolu yapının bodrum katında, iç sirkülasyon sisteminden bağımsız biçimde yalnızca dışarıdan erişilebilen depo alanları yer almaktadır. Zemin kat planlaması, ana bina olan 1 numaralı yapı ile benzer bir organizasyon yapısına sahiptir: ortada konumlanan giriş sofası, her iki yöne uzanan koridorlar aracılığıyla derslikler ve diğer yardımcı mekânlara bağlanmaktadır. Ayrıca aynı katta bir mutfak ve hamam biriminin bulunması, yapının yalnızca eğitim değil, aynı zamanda barınma ve gündelik yaşama ilişkin işlevleri de üstlendiğini ortaya koymaktadır. Birinci katta yer alan yatakhaneler ve tuvalet birimleri ise yapının, yatılı eğitime uygun olarak düzenlendiğini açıkça göstermektedir. (Şekil 4.9 ve 4.10)

Şekil 4.9: Ziraat Mektebi'nin 3 nolu binasının zemin kat planı (BBB arşivi).

Şekil 4.10: Ziraat Mektebi'nin 3 nolu binasının 1. kat planı (BBB arşivi).

Ziraat Mektebi yapı kompleksinde yer alan 4 ve 5 numaralı yapılar, eğitimin yalnızca teorik eğitimle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda uygulamalı üretim süreçlerine entegre edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. 4 ve 5 numaralı yapılarda, koyun ahır, at ahır, öküz ve inek ahırları ayrı birimler olarak çözülmüştür. Ayrıca alet ve edevat depoları, tamirhane ve marangozhane gibi tarım ve hayvancılık faaliyetlerine doğrudan hizmet veren işlevlerle donatılmıştır. Bu birimler, öğrencilere yalnızca tarımsal teorik bilgi kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda el becerilerinin geliştirilmesine ve üretim sürecine aktif katılımlarına imkân tanımıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde her iki yapı da yıkılarak, yerlerine betonarme yapılar inşa edilmiştir (Şekil 4.11, 4.12 ve 4.13).

Şekil 4.11: Ziraat Mektebi'nin 4-5 nolu binalarından olan ahırlar ve samanlığın ilk hali (İNK arşivi, Nr, 90456-06).

Şekil 4.12: Ziraat Mektebi'nin 4 ve 5 nolu binalarının yıkılarak yerine yapılan derslik binası (sol fotoğraf). 4 nolu binanın yıkılarak yerine öğrenci yatakhanesi olan bina (sağ fotoğraf).

Şekil 4.13: Ziraat Mektebi'nin ahıllar ve böcekhaneye binaları (BBB arşivi).²³

Ziraat Mektebi'nde arşiv fotolarından da teyit edebileceğimiz üzere yapının taşıyıcı sistemi olarak volta döşeme kullanılmıştır. Yığma yapı olarak inşa edilmiş ve yapının döşemesinde de o dönem kamu yapılarında sıkça görülen volta döşeme kullanımı tercih edilmiştir (Arun, 2005).²⁴ Diğer bir yönüyle de yaygın yönüyle de daha dayanıklı olduğu bilinen Volta döşeme, özellikle büyük bir yangın²⁵ geçirmiş şehirde yangın yönüyle de düşünülmüş olması muhtemeldir.

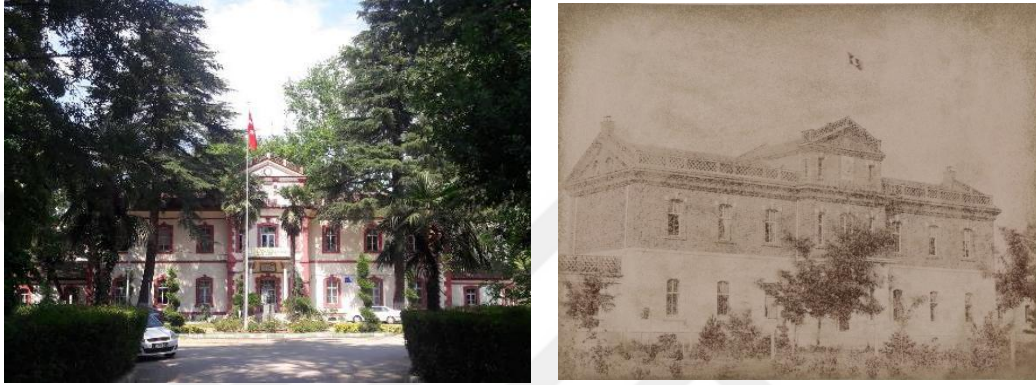
Hüdavendigar Ziraat Mektebi'nin cephe özellikleri incelendiğinde Osmanlı geleneksel üslubundan farklı olarak inşa edilmiştir. Osmanlı geleneksel okul mimarisi olan medreselerden farklılaştırıldığı ve modern bir okul görünümünün tercih edilen mimari üslup yoluyla vurgulanmaya çalışıldığı göze çarpmaktadır. Bu

²³ 1957-58 dönemine ait okul fotoğrafında kırmızı alan ile belirtilen birim ahıllar ve böcekhaneye aittir. Fakat 4-5 nolu binalar henüz yıkılmamış olduğu gözükmektedir.

²⁴ Volta döşeme, çelik I profil kirişler arasının tuğla tonozlarla örüldüğü, tek doğrultuda çalışan bir döşeme tipidir. Düşey döşeme yüklerini tuğla tonoz kemerleri basınca çalışarak uzun doğrultudaki çelik kirişlere, bu kirişlerin de üzerine oturduğu duvarlara veya kirişlere aktararak çalışır. Deprem yönüyle oldukça stabil özellik gösteren bu sistem döneme has bir yaygınlıkla kullanılmıştır. (Arun, 2005)

²⁵ 1801 yılında Bursa'da gerçekleşen yangında merkez de bulunan çok sayıda bina yanmıştır.

yapı kompleksinin öne çıkan yapısı olan ve ana bina (1 nolu bina) dikdörtgen tabanlı olarak inşa edilmiş, bodrum kat ile bina yerden yükseltilerek açığa çıkartılmıştır. İkinci kat ve zemin kat cepheleri kırmızı tuğlayla kaplanmış, ancak sıvanmamıştır. Katlar arası, beyaz kat silmesiyle ayrılmıştır. Bodrum kat pencereleri ahşap olmakla birlikte pencerelerde demir korkuluklar mevcuttur. Cephedeki tüm pencereler kemerli olarak tasarlanmış ve sövelerle çevrelenmiştir. Bodrum kattaki pencereler ise diğer katlara nazaran daha küçük bırakılmıştır.

Şekil 4.14: Ziraat Mektebi'nin ana binasının ön cepheleri - sol fotoğraf (günümüzdeki hali), sağ fotoğraf (ilk hali) (İNK, 90456-10).

Şekil 4.15: Ziraat Mektebi'nin giriş bölümü (İNK arşivi, Nr. 90852-27) (sol fotoğraf) ve Ana bina'nın arka görünümü (sağ fotoğraf).

Ana binada (1 nolu bina) formunda giriş saçağı öne çıkarılmış en üstüne üçgen alınlıkla birleştirilmiştir. Üçgen alınlığın ortasına II. Abdülhamid'e ait tuğra bulunmaktadır. Giriş saçağı mermer sütunlarla ve korint stili sütun başlıklarıyla donatılmış böylece bina girişinin ihtişamı artırılmıştır (Şekil 4.15). 1. Kata balkon yerleştirilmiş ve aynı zamanda zemin kattaki giriş vurgusu iki kenara yerleştirilmiş olan korint stili sütunlarla güçlendirilmiştir. Basık kemerli olarak tasarlanmış

pencerelerin ortalarına yerleştirilen kilit taşları vurgulanmıştır (Şekil 4.14 ve Şekil 4.15).

Cephede büyük ölçüde o dönem Osmanlı kamu yapılarına hâkim Batılı mimarlık üslupları tercih edilmiştir. Simetrik ve kiliseyi andıran cephesi, pencere düzeni, söveleri ve kat silmelerinin tasarım dili itibarıyla Neo-Rönesans mimarisi etkileri gösterirken; kolon ve balkonla tanımlı girişte de Neo-Klasik mimarinin varlığı dikkat çekmektedir. Yapının içinde yer alan Barok merdiven tasarımı da göz önüne alındığında, yapıda farklı Batılı mimarlık üsluplarının üst üste bindirildiği çok dilli ve üsluplu bir mimarlık dilinin varlığı göze çarpmaktadır (Şener ve Türkmenoğlu Bayraktar, 2018).

Ziraat Mektebi kompleksinin cephe tasarımı incelendiğinde, yapı kompleksinin geçmişteki Osmanlı eğitim yapıları olan medreselerden belirgin şekilde farklılaştırıldığı anlaşılmaktadır. Yeni yapının hem cephe hem de plan düzeni açısından klasik medreselerden ayrılması özellikle hedeflenmiştir. Osmanlı klasik medrese yapıları genellikle malzeme ve form bakımından birbirine benzerken, bu modern okul kompleksi klasik medreseden tamamen bağımsız bir tasarım sergilemektedir. Bu bağlamda, söz konusu yapı, devletin yeni dönem eğitim sisteminde modernleşmeye dayalı bir teslimiyet ve kurumsal yaklaşım beklentisini somutlaştıran bir örnek teşkil etmektedir.

Yapının günümüzdeki durumu ve kullanımı:

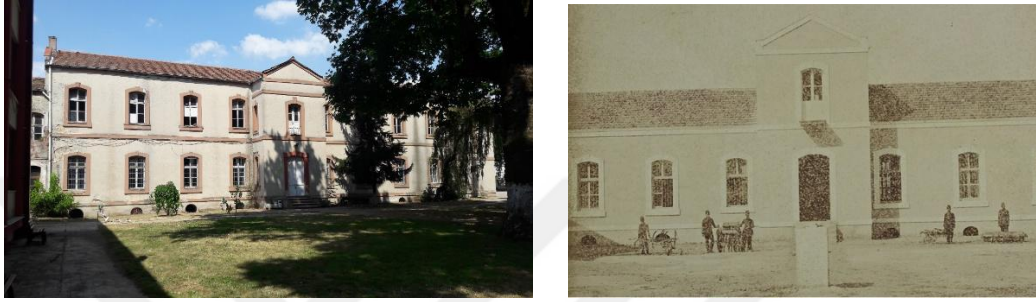
Ziraat Mektebi'nin, Bursa'nın Yunan işgaline kadar herhangi bir müdahaleye maruz kaldığına dair bir belgeye rastlanmamıştır. Buradan hareketle açıldığından beri ilk haliyle kullanıldığı ve büyük çaplı bir tadilatın gerçekleşmediği çıkarılabilir. Fakat Yunan işgali sonrası binalar yeniden inşa edilmiştir. Yeniden yapılan binalar plan ve yerleşim olarak korunsalar bile cephesel birtakım değişiklikler yapılmıştır (Şekil 4.14 ve Şekil 4.15).

Yunan işgali sonrası ana binanın (1 nolu bina) yeniden inşasında 1. Katın açık bırakılan kiremit cephesi sıvanarak kiremit örgüsü gizlenmiştir. Bunun yanında binanın üçgen alınışındaki II. Abdülhamid'e ait Osmanlı tuğrası çıkarılmıştır.

Yunan işgali sonrasında 3 nolu binanın yeniden inşa aşamasında arka cephesine bina simetriğini bozmayacak şekilde iki odayı birbirine bağlayan bir koridor eklenmiştir. Sofanın iki tarafındaki odalar bölümlenmiş ve küçük odalar elde

edilmiştir. Yapının üst katta yer alan yatakhanelerine alt kat plan düzlemi korunarak yeni yatakhane birimleri eklenerek genişlemesi sağlanmıştır. Bu yatakhanelere ek olarak binanın sağ ve sol taraflarına tuvaletler eklenmiştir (Şekil 4.16).

Ziraat Mektebi'nde ahır olarak tasarlanan yapılar, sonradan yıkılarak derslerin işlendiği ana mekâna dönüştürülmüştür. Günümüzde de Ziraat Mektebi'ndeki yapılardan biri derslik olarak kullanılırken diğer yapı öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.12).

Şekil 4.16: Ziraat Mektebi'nin 3 nolu binasının ön cephesi - sol fotoğraf (günümüzdeki hali)-sağ fotoğraf ilk inşa edildiği hali (İNK arşivi, 90456-03).

Birçok yapıdan oluşan Ziraat Mektebi, lise düzeyinde bir eğitim kurumundan ziyade bir yüksek okul düzeyinde bir kurum olarak eğitim vermiştir. Ana binası günümüzde okul yönetim binası olarak kullanılmaktadır. Ahır binası olarak kullanılan karşılıklı iki bina da günümüzde derslik binası ve yatakhane olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra 3 nolu bina ise derslik olarak kullanılmayıp depolama amaçlı kullanılmaktadır.

1893 yılında faaliyete geçen Hudâvendigâr Hamîdiye Ameliyat Mektebi, yapıldığı günden itibaren aktif olarak kullanılmış ve Türkiye'de tarımın ve hayvancılığın gelişmesi ve teknik boyut kazanması açısından önemli katkılar sunmuştur. Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadar okul çeşitli isimler olsa da yapım amacının dışında bir işlev ve misyon yüklenmemiştir. Yapı bu önemli vazifesini günümüze değin sürdürmüştür. Bu yapı günümüzde Hamîdiye Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi ismiyle hizmet vermektedir.

4.2 Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu)

Okulun künyesi ve tarihçesi

Osmanlı Devlet'i, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yaşadığı askerî yenilgileri yalnızca savaş meydanlarındaki başarısızlıklar olarak değil, aynı zamanda devletin kurumsal yapısındaki derin bir çözülmenin işareti olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu değerlendirme doğrultusunda reform ihtiyacı öncelikle ordu alanında kendini göstermiş; modernleşme süreci, askerî eğitim kurumlarının yeniden yapılandırılmasıyla başlamıştır. Yeni kurulan askerî okullar, yalnızca teknik bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda yeni bir yönetim anlayışının taşıyıcısı olma işlevini de üstlenmiştir. Bu sürecin ilk örnekleri arasında yer alan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ve benzeri kurumlar, zamanla eğitim sisteminin hiyerarşik bir yapıya kavuşmasını sağlamış; üst düzey askerî akademilerin yanı sıra, bu okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla askerî rüştiyeler ve idadiler gibi daha alt kademeli okullar da açılmıştır.

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi, 15 Şubat 1845 tarihinde faaliyete geçerek Osmanlı Devleti'nin taşrada modern eğitim kurumları kurma yönündeki erken dönem girişimlerinden biri olmuştur. Edirne, Bursa ve Manastır gibi vilayet merkezlerinde idadî mekteplerin açılmasına dair alınan karar doğrultusunda, Bursa'da da bir okulun kurulması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda, okul için uygun bir binanın tespiti ve gerekli fiziki hazırlıkların yapılması amacıyla Harbiye Mektebi muallimlerinden Yüzbaşı Ali Efendi görevlendirilmiş ve Bursa'ya gönderilmiştir. Vilayet erkânıyla yapılan istişareler neticesinde, şehrin merkezinde yer alan ve daha önce kumaş fabrikası olarak kullanılan bina²⁶, Askerî İdadi Mektebi'ne tahsis edilmiştir. Okul, kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1855 yılında meydana gelen büyük depremlerde bu bina ciddi şekilde zarar görmüştür. Deprem dolayısıyla oluşan yapısal hasarlar²⁷, eğitim faaliyetlerinin sağlıklı biçimde sürdürülebilmesini engellemiştir. Bu durum, okul yönetimi tarafından merkezî makamlara bildirilmiş;

²⁶ Askerî İdadi'nin ilk faaliyete geçtiği bina günümüzde Bursa merkezde yer alan bugünkü adıyla heykel olarak bilinen bölgede yer almaktadır.

²⁷ Bursa'da 1854 tarihinde yaşanan depremde şehrin birçok yerinde önemli hasarlar meydana gelmiştir. Bursa'nın birçok önemli binası yıkılmış veya ağır hasar almıştır. Bursa Askerî İdadisinde de deprem önemli hasarlar meydana getirmiştir. Okul binasının tamiri sırasında, bölgedeki birkaç ev de kamulaştırılarak, okul arazisi genişletilmiş, genişletilen bu alan üzerine bir de revir binası inşa edilmiştir. O zamana kadar hasta olanlar öğrenci koşullarında tedavi edilmekte iken bundan sonra yeni yapılan revir binası kullanılmıştır (BAL 1931-1932 Hatırası: 15 ve Kurt, 2007).

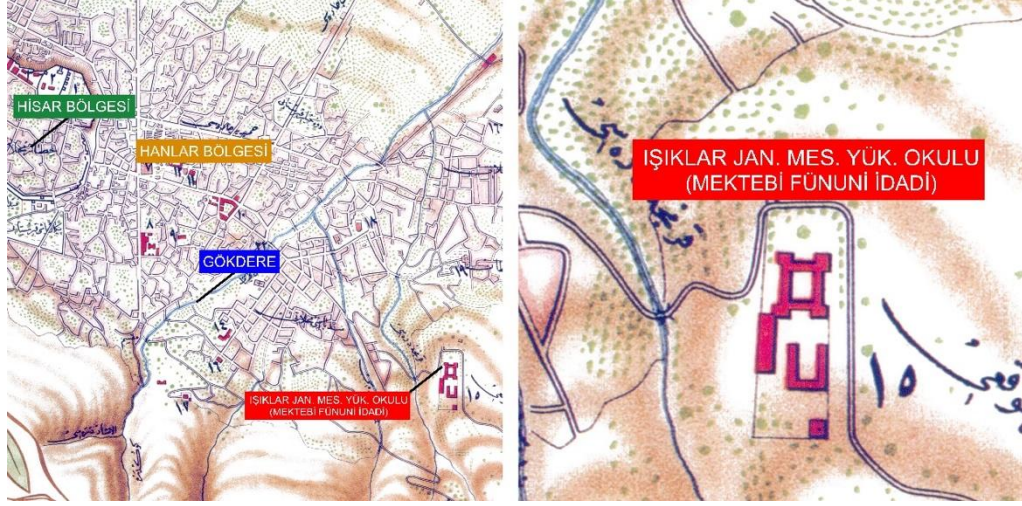
mevcut binanın eğitim için elverişsiz hâle gelmesi üzerine yeni bir okul binasının inşasına karar verilmiştir. (Kepecioğlu, 2009).²⁸

2 Haziran 1889 tarihinde temeli atılan yeni eğitim binası, yaklaşık üç yıllık bir inşaa sürecinin ardından 10 Haziran 1892 tarihinde resmî törenle hizmete açılmıştır (Kepecioğlu, 2009). Bilmiş'in (2019) Bursa Gazetesi'nden aktardığına göre: Okulun ilk yapısal düzeni hakkında önemli ayrıntılara verilmiştir. Habere göre, yeni inşa edilen ana bina yaklaşık 1947 metre karelik bir alana yayılmakta ve içinde 38 farklı bölüm barındırmaktadır. Bu bölümler arasında koğuşlar, derslikler, bir kütüphane, revir ile memur ve yöneticilere ayrılmış özel odalar yer almaktadır. Ayrıca, ana binanın arkasında yer alan bölümde, büyük bir depo, hamam ve 500 kişilik kapasiteye sahip bir yemekhane inşa edilmiştir. Haberde başlangıçta binaya altı yeni koğuş eklenmesinin planlandığı belirtilmişse de ertesi yıl yayımlanan yeni bilgiler koğuş sayısının sekize çıkarıldığını göstermektedir. Bu kapsamda, inşa edilen sekiz koğuştan dört tanesinin tamamlandığı, hamam yapısının ise sona yaklaşmakta olduğu aktarılmıştır (Bilmiş, 2019). Bu bilgiler, okulun yalnızca bir eğitim kurumu olarak değil, aynı zamanda genişleyen fiziki kapasitesiyle dönemin modernleşme hedeflerine hizmet eden kapsamlı bir yapı kompleksi olarak kurgulandığını göstermektedir

Yapının mimari özellikleri:

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi, 19. yüzyıl sonlarında Bursa kentinin merkezî yerleşim alanlarının dışında kalan Işıklar mevkiinde, Uludağ yamaçlarında konumlandırılmıştır. Dönemin şehir dokusu dikkate alındığında, bu yerleşim tercihi hem fiziksel hem de sembolik açıdan anlamlıdır. Okul, eğimli arazinin içinde dikkatle seçilmiş, nispeten düz bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Bu düz alan, yapı kompleksinin dengeli bir biçimde yerleştirilmesine imkân sağlamıştır. Söz konusu konum, okulun kent merkezine göre yüksek ve hâkim bir noktada yer almasını sağlamıştır (Şekil 4.1).

²⁸ Kepecioğlu'nun(2009) aktardığına göre, yeni binaya geçişin temel gerekçesi, öğrenci sayısındaki artışla birlikte mevcut yapının yatakhane ve derslik ihtiyacını karşılayamaz duruma gelmesidir. Şehir içinde yer alan, bahçesiz ve avlusuz eski binanın işlevini yitirmesi üzerine, mektebin genişletilmesine karar verilmiş; Mareşal Von Goltz Paşa'nın tavsiyesiyle Işıklar'da yeni bir bina inşası için padişah iradesi alınmıştır.

Şekil 4.17: 1907 Haritası tarihli şehir haritasında Mekteb-i Fünun-u İdadî'sinin konumu (BBB arşivi).

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi, kampüs yerleşim düzeni bakımından birden fazla yapı birimini içeren bir eğitim kompleksi olarak tasarlanmıştır. Yerleşke içerisinde, 1 numaralı bina olarak tanımlanan “Ana Bina”, yapının eğitimsel ve yönetsel işlevlerinin merkezini oluşturur. 2 numaralı bina ise “Ek Bina” olarak adlandırılmıştır. Bu iki ana yapıya ilaveten, kompleks içinde cami yer almaktadır. Ayrıca, giriş aksında yer alan simetrik kulübeler hem güvenlik hem de ziyaretçi karşılama gibi işlevlere sahiptir.

Şekil 4.18: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin genel görünümü (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu).

Okul yerleşkesi, özellikle güvenlik ve mahremiyet unsurlarını gözetten bir yaklaşımla, yüksek bahçe duvarları ile çevrelenmiştir. Bu duvarlar, dönemin askerî ve yatılı eğitim kurumlarına özgü mekânsal sınırlandırma anlayışını yansıtmaktadır. Yapıya ilişkin İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Arşivi'nde yer alan bir fotoğrafa göre, okul bahçesinde bir dönem süs havuzu bulunduğu belgelenmiştir. (Şekil 4.18) Ancak söz konusu havuz, muhtemelen ilerleyen yıllarda yapılan düzenlemeler sırasında kaldırılmış olup, günümüzde okul kompleksinin fiziksel varlığı içinde yer almamaktadır.

Şekil 4.19: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin havuz ve okulun girişi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivi, Nr. 90852-39).

Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi'nin ana binası, dikdörtgen tabana yerleşmiş bir plana sahiptir. Okul plan formunun ortasında dikdörtgen şeklinde bir iç avlu yer almaktadır. Bu orta avlu tüm birimleri bağlayan bu koridorla çevrelenmiştir. Yapı içerisindeki yatay sirkülasyon, tüm birimleri birbirine bağlayan bir koridorla sağlanmaktadır. Düşey sirkülasyon iç avlunun iki yanında yer alan dairesel merdivenlerle sağlanmaktadır (Şekil 4.21). Taşıyıcı sistem olarak yığma duvar sistemiyle inşa edilen ana bina, inşa edildiğinde ahşap kirişlerle taşınmaktadır. Fakat günümüzde dış çerçeveyi oluşturan yığma yapı korunmakla birlikte yapının ahşap döşemesi kaset ve nervürlü betonarme döşemeye çevrilmiştir.

Şekil 4.20: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana bina ön cephe (İNK arşivi, Nr. 90852-40).

Şekil 4.21: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binasının ön cephe görünümü.

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binasının zemin kat planı incelendiğinde, giriş bölümünün bir portik ile vurgulandığı ve bu sayede giriş mekânına anıtsal bir nitelik kazandırıldığı görülmektedir (Şekil 4.21). Yapının zemin katı yükseltilmiş, bu sayede ön cephede giriş terası oluşturulmuştur. Bu teras, hem binaya fiziksel erişimi düzenleyen bir eşik görevi görmekte hem de giriş mekânına simgesel bir vurgu kazandırmaktadır. Giriş terası sonrasında yer alan giriş mekânı, koridor ile yapı içi sirkülasyonun ayrıldığı geçiş alanı işlevi görmektedir. Buradan, yapıdaki ana koridor sistemine geçiş sağlanmakta; bu koridor üzerinden hem sınıflara hem de farklı işlevsel birimlere erişim mümkün olmaktadır. Giriş holünün çevresinde, genellikle yönetim birimleri konumlandırılmıştır. Koridorun her iki yanında,

simetrik olarak yerleştirilmiş merdivenler, yapının üst katlarına ulaşımı sağlamaktadır. Yapının ortasında konumlanan avlu, doğal ışık ve hava sirkülasyonu açısından işlevsel bir eleman olup, etrafında şekillenen koridorlara bağlı olarak sınıf birimleri dizilmiştir. Ayrıca zemin katta, yapının işlevselliğini destekleyen tuvalet birimleri de yer almaktadır. Bu birimler, genellikle koridorların uç noktalarına veya sirkülasyonun azaldığı alanlara konumlandırılmış olup hem öğrenci hem de idari personelin kullanımına uygun şekilde planlanmıştır (Şekil 4.22).

Şekil 4.22: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binanın iç avlu görünümü.

Ana binanın birinci katı, öğrencilerin günlük yaşamını sürdürebilmeleri için gerekli olan temel barınma ve destek birimlerine ayrılmıştır. Bu katta yer alan koğuş birimleri(yatakhane), geniş kapasiteli ve birçok birimden oluşacak şekilde planlanmıştır. Koğuş birimleri dışında konumlanan giyimhane, öğrencilerin kişisel eşyalarını muhafaza etmeleri ve kıyafet değişimlerini gerçekleştirmeleri için düzenlenmiştir. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin yürütülmesini sağlayan revir birimi de bu katta yer almaktadır. Tuvalet birimleri de zemin kata benzer bir şekilde yer almaktadır (Şekil 4.22).

Şekil 4.24: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin 2 nolu ek binanın ön cephesi.

Şekil 4.25: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin 2 nolu ek binasının koridor ve bir sınıfı.

Ana binadan bağımsız olarak inşa edilen 2 nolu ek bina (Şekil 4.24), işlevsel olarak okul kompleksinin tamamlayıcı unsurlarını barındırmak üzere zemin ve 1. Kattan oluşmaktadır. Zemin katta, yapıdaki giriş mekânı bir koridor aracılığıyla bütün birimlere erişimi sağlamaktadır. İç düzenleme itibarıyla ek bina, üç temel bölüme ayrılabilir. İlk bölüm, öğrencilerin yeme içme ihtiyaçlarını karşılayan alanlardan oluşmaktadır. Bu bölümde mutfak, öğrenci yemekhanesi ve ona bağlı olarak hizmet veren kiler yer almakta; bu birimler bir arada kurgulanarak işlevsel bir mutfak kompleksi meydana getirmiştir. İkinci bölüm ise, hamam bölümüdür. Bu bölüm, ısıtma-soğutma gibi işlevler düşünülerek tasarlanmıştır. Üçüncü bölüm, yapının depolama mekânlarını barındırır. Burada kudümhane olarak adlandırılan, müzik aletlerinin saklandığı bir depo yer almakta; buna ek olarak genel amaçlı depolama

alanları da bulunmaktadır. Ek binanın birinci katı ise, zemin katın işlevsel çeşitliliğinden farklı olarak yalnızca koğuş birimlerine, yani yatakhane alanlarına ayrılmıştır (Şekil 4.24 ve 4.25).

Şekil 4.26: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin hamam yapısı genel görünümü.²⁹

Okulun hamam yapısı, Osmanlı klasik hamam yapıları planlarına benzer olarak çözülmüştür. Birimler sıralanarak dikdörtgen bir yapıda inşa edilmiştir. Okul binasına ek olarak makine dairesi ilave edilmiştir. Hamam yapısı; güneyden kuzeye doğru; külhan, su haznesi, tuvaletler-duş, ılıklik, soğukluk ve sıcaklık birimlerinden oluşmaktadır (Şekil 4.26 ve Şekil 4.27).

Şekil 4.27: Okulun ılıklik ve sıcaklık bölümlerinin çatısı (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu arşivi).

²⁹ Sol tarafta ek geçiş mekânı, ön tarafta makine odası ve arkada hamam yapısının kubbesi görülmektedir.

Yapının her bölümü kendi içinde farklı olarak inşa edilmiştir. İlk inşa edildiği tarihte yapı bölümlerinin plansal ve işlevsel bütünlüğünden söz edilebilirken sonraki eklentilerle bütünlük bozulmalar olmuştur. Soğukluk bölümü betonarme olarak yeniden inşa edilmiş ve döşemesi betonarme-kaset döşeme olarak uygulanmıştır. Ilıklık bölümü tonozla, sıcaklık bölümüyse kubbeye örtülü olarak günümüze gelmiştir (Şekil 4.28).

Şekil 4.28: Kurnalar, göbek taşı ve çiniler.

Hamam yapısının batı cephesi okul binası ile bitişiktir. Hamamın okul yönünde sonradan eklenen çelik dikmelerle oluşturulmuş bir koridor-giriş mekânı mevcuttur. Camekânlı giriş mekânının sağındaki makine odası da sonradan eklenmiştir. Külhan bölümü aynı zamanda iç avluyla ilişkilidir (Şekil 4.26).

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdisi'nin ana binası, cephe kurgusu ve mimari düzenlemeleriyle Geç Osmanlı Dönemi'nde yaygın bir biçimde kullanılan Neo-Klasik üslubun taşrada uygulanmış önemli örneklerinden birini oluşturur. Yapının ön cephesi, her iki köşede ana kütlede taşırılmış, yan hacimlerle tanımlanmış ve bu sayede cephede klasik mimarinin simetri ve denge ilkelerine uygun bir kütle kompozisyonu sağlanmıştır. Bu dışa taşan hacimler, yapının ana cephesine hareket katmıştır (Şekil 4.29).

Yapının zemin ve birinci katında, eş boyutta ve benzer oranlarda yerleştirilmiş düzenli pencere açıklıkları, Neo-Klasik mimaride sıkça karşılaşılan ritmik açıklık düzenine örneklik teşkil eder. Pencereleeri çevreleyen kesme taş söveler, sıvasız biçimde bırakılarak malzemenin estetik değerine vurgu yapılmış, bu da yapıya yalın ama etkili bir cephe karakteri kazandırmıştır. Bodrum kat pencerelerinin daha

küçük ölçekte tutulması ise, klasik cephe hiyerarşisine uygun şekilde alt katın taşıyıcı, üst katların temsili olduğu anlayışı destekler niteliktedir (Şekil 4.29).

Yükseltilmiş zemin kat girişi, Neo-Klasik yapıların anıtsal merdivenlerle ulaşılan ön cephe çözümlmelerini andırır biçimde düzenlenmiştir. Bu giriş, yapının ortasında dışarı doğru taşırılarak dört sütunlu bir portikle vurgulanmış; portüğün üzerinde ise bir balkon oluşturulmuştur. Balkonun cephesine bir kitabe yerleştirilmiştir. Giriş güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Yapının katları boyunca devam eden kesintisiz silmeler, cepheyi yatayda saran güçlü çizgiler olarak klasik mimarideki kat ayrımını görsel olarak ifade eder. Dış köşe kıvrımlarında ve portik çevresinde kullanılan doğal taş detaylar olduğu gibi bırakılmıştır (Şekil 4.29).

Şekil 4.29: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana bina girişi (İNK arşivi, Nr. 90852-43).

Şekil 4.30: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binasının arka görünümü.

Şekil 4.31: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binası arka görünümü (İNK arşivi, Nr. 90852-40).

Yapının arka cephesi, ön cephede kurulan kütleli kompozisyona sadık kalınarak yine simetrik düzen içinde tasarlanmıştır. Bahçeye açılan orta eksenli bir giriş, arka yüzdeki ana ulaşım noktasıdır. Ön cephede kütleli canlandıran köşe çıkmaları, arka yüzde de aynı oran ve kurguyla sürdürülmüş; böylece yapı, her iki doğrultuda da hacimsel süreklilik ve denge kazanmıştır. Ancak önde görülen yükseltilmiş anıtsal giriş düzeni, arazi kotu nedeniyle arka cephede tekrarlanmamış; bodrum kat toprak seviyesinin altında kaldığından, doğrudan zemin kattan giriş sağlanmıştır. Katlar boyunca uzanan taş silmeler ile eş boyutlu pencere açıklıkları, ön cephedeki ritmin arka yüzde de korunmasına imkân vermiş; böylece yapının bütün cephelerinde tutarlı bir Neo-Klasik dil sürdürülmüştür (Şekil 4.30 ve Şekil 4.31).

Yapının günümüzdeki durumu ve kullanımı:

1845 yılında Mekteb-i Fünûn-u İdâdî adıyla eğitim hayatına başlayan kurum, kuruluşundan bu yana çeşitli idari ve yapısal dönüşümler geçirmiş olmakla birlikte, eğitim işlevini kesintisiz bir biçimde sürdürebilen nadir yapılardan biri olmuştur. 1911 yılında Osmanlı eğitim sisteminde yapılan düzenlemelerle idadilerin lağvedilmesi üzerine okul, “Yatılı Askerî Rüşdiye” kimliğine kavuşmuş; bu isimle 1921-1922 yıllarındaki Yunan işgaline kadar eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. İşgal döneminde okul binası ciddi tahribata uğramış olup, bazı dershanelerin hayvan ahır olarak kullanıldığı, dönemin belgelerinde yer almaktadır. Bursa’nın 1922 yılında düşman işgalinden kurtarılmasının ardından, okul yeniden açılarak “Askerî İdadi” ismiyle faaliyetlerine devam etmiştir (Kepecioğlu, 2009).

Cumhuriyet Dönemi’ne geçişle birlikte farklı dönemlerde çeşitli isim değişikliklerine uğrayan okul, bu süreçte de eğitim misyonunu muhafaza etmeyi başarmıştır. 1973 yılında Genelkurmay Başkanlığı’nın aldığı kararla, okulun adı “Bursa Askerî Lisesi” olarak değiştirilmiş, ardından 28 Haziran 1974 tarihinde bu isim “Işıklar Askerî Lisesi” olarak revize edilmiştir. Kurum, 2008 yılında ise havacılık eğitimi vurgusunu öne çıkarmak amacıyla “Işıklar Askerî Hava Lisesi Komutanlığı” adını almıştır.

Günümüzde, 2016 yılında yapılan yeniden yapılandırma sonucunda asker liseler kapatılınca okulun ismi bir kez daha değiştirilmiş ve kurum, “Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu” adıyla askeri eğitim alanında hizmet vermeye devam etmektedir. Bu uzun tarihî süreç içerisinde farklı kurumsal kimliklere bürünse de yapı, kuruluşundan bugüne kadar Osmanlı’dan Cumhuriyet’e ve günümüze ulaşan bir eğitim geleneğinin mekânsal sürekliliğini temsil etmektedir.

4.3 Harir Dârüttâlîm (İpekçilik Okulu)

Bursa, tarih boyunca ipek üretiminin merkezi olarak öne çıkan bir şehir olmuştur. Orhan Gazi’nin Bursa’yı fethetmesiyle birlikte Osmanlı Devleti’nin ticaret hacmi kayda değer ölçüde genişlemiş, şehir hem ticaret yolları üzerindeki stratejik konumuyla hem de ipek üretimiyle devlet ekonomisinin temel direklerinden biri haline gelmiştir. Uzun bir süre boyunca, özellikle fetihten 19. yüzyılın ortalarına kadar, ham ipek üretimi evlerde veya mahallelerde, tepme mançınıklar gibi

geleneksel tekniklerle gerçekleştirilmiştir. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren, ipek üretiminde köklü bir dönüşüm yaşanmış ve sektörde seri üretim süreci başlamıştır. Bursa’da ham ipek üreten ilk fabrika 1837 yılında kurulmuş, bunu 1908 yılında ipekli dokumacılık yapan ilk fabrika takip etmiştir. Bu fabrikalar, sadece üretim yöntemlerinin modernleşmesine değil, aynı zamanda sektördeki genel yapısal dönüşümlere de zemin hazırlamıştır. Kozadan ipek teli çekme ve ipek ipliğinden dokuma faaliyetleri, bu yıllarda yenileşme sürecine girerek, Bursa’yı ipekçilik endüstrisinde daha rekabetçi bir konuma taşımıştır. Bu dönem, şehrin ekonomik ve sosyal yapısında derin izler bırakan önemli bir değişim evresini temsil etmektedir. (Bayram, 2013)

Bursa’da ipekçilik üretimi, 19. yüzyıl boyunca modernleşme ve büyüme süreci yaşarken, bu ilerlemeler çeşitli zorluklarla sekteye uğramıştır. Bu zorlukların başında, 1857 yılında Fransa’da ortaya çıkan ve kısa sürede küresel bir tehdit haline gelen pebrine (karataban) hastalığı gelmektedir. İpekböceklerini etkileyen bu hastalık, dünyanın diğer ipekçilik merkezlerinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da büyük bir etki yaratmıştır. Türkiye’de hastalığın etkisi ilk kez 1860 yılında hissedilmiş, Avrupa’dan Edirne ve İzmit yoluyla Bursa’ya ulaşarak sektörü uzun yıllar boyunca ciddi şekilde zorlamıştır. Pebrine hastalığının Bursa’daki etkisi oldukça yıkıcı olmuştur. Koza üretiminde ciddi bir düşüş yaşanmış, bu durum şehirdeki ipekçilik sektörünün temel dinamiklerini sarsmıştır. Örneğin, 1865 yılında elde edilen kozaların miktarı normal seviyelerin çok altında kalmış, 400 bin kilo kozanın yalnızca 100 bin kilosundan ipek üretilenmiştir. Ham ipek üretimindeki bu ciddi azalma, Bursa’daki filatür fabrikalarını ham madde bulma konusunda zora sokmuş ve sektörde dışa bağımlılığı artırmıştır. Bu bağlamda, ihtiyaç duyulan yaş kozaların ithal edilmesi, ipekçilik sektörünün hem ekonomik hem de yapısal olarak sürdürülebilirliğini tehdit eden bir durum yaratmıştır. Bu kriz, Bursa’nın ipekçilikteki geleneksel rolünün devamlılığı açısından ciddi bir meydan okuma teşkil etmiştir. (Vurgun, 2018) Oluşan bu krizle birlikte merkezi ve yerel yöneticiler bu sorunu gidermek için çareler aramaya girişmiştir.

1881 yılında Düyun-ı Umûmiye İdaresi’nin (Borçlar İdaresi) kurulmasıyla, Osmanlı Devlet’i tarafından mali düzenlemelerde olduğu kadar tarımsal ve ticari faaliyetlerde belirgin müdahaleler de bulunulmuştur. Özellikle ipekçilik sektörü, bu idarenin girişimleri sayesinde yeniden canlanma sürecine girmiştir. Düyun-ı

Umûmiye, gelirleri azalmış olan ipek öşrünü(vergisini) artırmak amacıyla ipekçilikteki kötü gidişatı durdurmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda sektörü kurtarmak için somut adımlar atmıştır. Öncelikle, sektörün sorunlarını belirlemek üzere çeşitli incelemeler yapılmış ve çözüm önerileri detaylı biçimde tartışılmıştır. İdare meclisinde yapılan değerlendirmeler neticesinde, ithal edilen ipekböceği tohumlarının sağlık durumunun kontrol edilmesi amacıyla bir memuriyet kurulması kararlaştırılmıştır. Bu görev, yurda girecek böceklerin sağlıklı olanlarını belirleyip hastalıklı olanları ayıklamayı amaçlıyordu. Ancak, bu görevi üstlenmesi teklif edilen Kevork Torkomyan Efendi, sorunun daha köklü bir çözümü için farklı bir öneride bulunmuştur. Torkomyan Efendi, çağdaş üretim yöntemlerinin tanıtılması ve ipekböceği yetiştiriciliğinde Pastör usulünün yaygınlaştırılmasının sektördeki sorunların çözümünde hayati bir rol oynayacağına dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, Bursa'da bir Harir Dârüttalimi (İpekçilik Okulu) açılması gerektiğini ifade etmiştir. Torkomyan Efendi'nin bu önerisi hızla hayata geçirilmiş ve 1888 yılının Nisan ayında, Kevork Torkomyan'ın müdürlüğünü üstlendiği Harir Dârüttalimi Bursa'da faaliyete başlamıştır. Bu okul, ipekçilik alanında modern tekniklerin öğretildiği bir merkez olarak hem üretim süreçlerini geliştirmeyi hem de sektördeki bilgi birikimini artırmayı hedeflemiştir. (Yıldırım, 2013).

1927 yılında yayınlanan Hüdavendigar salnamesinde de belirtildiği üzere Harir Dârüttalimi, olarak anılan bu eğitim müessesesinin açılmasındaki amaç; sağlam ipekböceği yumurtası üretme adına uyguladığı teknik ve yöntemlerin teorik ve pratik olarak öğretilmesini sağlamak sağlamak olarak geçmektedir. Amacın başarısı halinde ülkedeki koza cinsinin ıslah edileceği, ipek kalemi üzerinden elde edilen gelirler de yükselecektir (HVS, 1927).

Okulun künyesi ve tarihçesi:

Harir Dârü't-ta'îmi'nin (İpekçilik Okulu) açılma süreci, dönemin padişahına sunulan bir raporun etkisiyle başlamıştır. 1888 yılında, Şehreküstü Mahallesi'nde Kazzaz Ahmet Muhtar Efendi'ye ait konak istimlak edilerek, İpekçilik eğitimine tahsis edilmiştir. Ancak okulun, açılmasıyla birlikte halktan oldukça fazla ilgi görmüş ve bina yetersiz hale gelmiştir. Bunun üzerine okulun, Setbaşı'na taşınmasına karar verilmiştir. Karaağaç Mahallesi'nde bulunan ve daha büyük bir bina olan Burdurluoğlu Osman Fevzi'nin Konağı'nı geçici mekân olarak seçilmiştir (Bilmiş, 2019). Fakat yeni taşınan bina da arzu edilen ihtiyaçlara cevap

veremeyince, yeni bir bina inşasına karar verilmiştir. Bâb-ı Âli'nin olumlu görüşü ile Mollaarap mahallesine inşa edilen bu yapı, 1894 yılında resmi olarak açılmış ve mektep de bu binaya taşınarak eğitime devam etmiştir (C.O.A., MV., 80-64, H.16-12-1311), (C.O.A., Y.A.HUS., 301, H. 21-12-1311). 1930'da okulun bağlı olduğu Düyun-u Umûmiye'nin kapatılmasından sonra okul Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Şekil 4.32: Bursa İpekçilik Mektebi'nin genel görünümü (HVS-H.1324).

Dersler, sınıf düzeni ve eğitim hizmetinin işleyişi

Harir Dârüttâlîm, kuruluş amacı itibariyle ipekçiliğin gelişimini ve bu alanda fenni unsurların yaygınlaşmasını amaç edinmiştir. Sınıflar, Osmanlı geleneksel sınıf düzeni olan rahleler ve yerde görülen derslerin aksine sıra ve masalardan oluşturulmuştur. Ayrıca bu okullarda teknik laboratuvar sınıfları ve kelebekhane gibi farklı işlevli birimler de bulunmaktadır.

Okulda dersler, mektep açıldıktan sonra birkaç defa Fransa'ya giderek yumurta üretimi ve ipekçilik hakkındaki bilgilerini güncelleyen Torkomyan Efendi tarafından yapılır. Aldığı eğitim ve sahip olduğu birikimi, teorik derslerde ipekböceği yetiştiriciliği üzerine çalışan Batılı uzmanların eserlerine de başvurarak

zenginleştirmiş, elde ettiği bilgileri bir kitap halinde derleyip yayımlamakta ve böylece öğrencilerin faydalanmasına sunmakta da gecikmemiştir. “İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi” başlıklı kitabı 1898 yılında Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi tarafından basılmıştır. (Torkomyan; Yıldırım,2013)

Harir Dârüttâlîm’nin iki türlü eğitim programı bulunmaktadır. Birincisi, bir imtihanla seçilerek okula alınan tam zamanlı öğrencilere verilen iki yıllık eğitim programı, ikincisiyse Pasteur usûlüyle ipekböcekçiliği yapanlara Nisan-Mayıs ve Eylül-Ekim aylarında iki aylık programlarla yarım zamanlı eğitimle sertifika vermeyi içeren bir programdır (Quataert, 1987; Çiftçi, 2013).

Yapının mimari özellikleri:

Şekil 4.33: 1907 Haritası tarihli şehir haritasında İpekçilik Okulu’nun konumu (BBB arşiv).

İpekçilik Mektebi, 19. yüzyılda “İpekçilik” mevkiinde, Bursa’nın ipek üretim ve işleme faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir bölge olan Setbaşı bölgesine yakın bir yerde inşa edilmiştir. Yapı, Uludağ’ın yamaçlarında dönemin yerleşiminin çeperlerinde yer almaktadır. 19. yüzyıl boyunca Setbaşı-İpekçilik bölgesinde birçok ipek fabrikası açılmıştır (Şekil 4.33). İpekçilik Mektebi, bölgenin sahip olduğu ekonomik potansiyeli desteklemek ve bu potansiyeli sürdürülebilir kılmak amacıyla, teknik bilgi ve donanımına sahip nitelikli iş gücü yetiştirmek üzere bu bölgede konumlandırılmıştır (Çiftçi, 2013).

Şekil 4.35: Bursa İpekçilik Mektebi'nin havuzu (Yıldırım Belediyesi arşivi).

Şekil 4.34: Bursa İpekçilik Mektebi'nin arka bahçesi (YBA

İpekçilik Mektebi, topografik olarak oldukça eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmıştır. Bu durum, yapı çevresinde gerçekleştirilen peyzaj düzenlemelerini doğrudan etkilemiş; özellikle ön ve arka bahçelerde zeminin dengelenmesi amacıyla kademeli istinat duvarlarının inşası gerekli olmuştur. Arşiv kaynaklarından edinilen fotoğraflarda yapının bulunduğu zemin kotundan, merdiven aracılığıyla üst sokak seviyesine geçiş sağlandığı görülmektedir (Şekil 4.34). Ayrıca, yapının yan bahçesinde koza biçiminde tasarlanmış bir süs havuzunun yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak, yapılan yerinde incelemelerde söz konusu havuzun günümüze ulaşmadığı ve mevcut alanda bu unsura dair herhangi bir fiziksel iz kalmadığı tespit edilmiştir (Şekil 4.35).

Şekil 4.37: Bursa İpekçilik Mektebi'nin arka ve yan görünüm (YBA arşivi).

Şekil 4.36: Bursa İpekçilik Mektebi'nin girişi.

İpekçilik Mektebi yapısı, bodrum, zemin, birinci ve çatı katı olmak üzere toplam dört kattan oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Yapının plan şeması, klasik Osmanlı eğitim yapılarından farklı olarak, Geç Osmanlı Dönemi'nde nadiren rastlanan bir "T" plan tipolojisi esas alınarak kurgulanmıştır (Şekil 4.36).

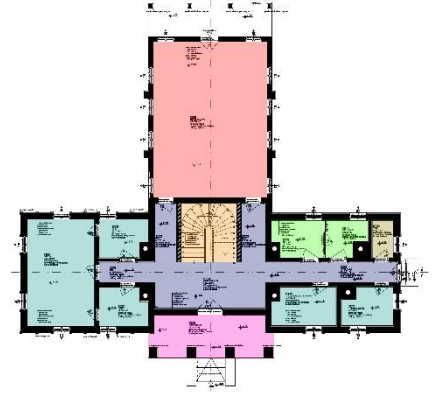

Şekil 4.38: Bursa İpekçilik Mektebi'nin ön görünüşü(sol) ve yan görünüşü(sağ).

İpekçilik Mektebi'nin zemin kat planında, dönemin kamusal yapılarında sıklıkla karşılaşılan simetrik yerleşim ilkelerine uygun biçimde tasarlanmıştır. Yapının ana cephesinde, dört ayak üzerine oturtulmuş bir çıkma yer almakta ve bu çıkma, geriye çekilmiş ana giriş kapısıyla birlikte bir portik oluşturmaktadır. Bu düzenleme, hem girişin mekânsal olarak vurgulanmasını sağlamış hem de yapı önünde yarı açık bir geçiş alanı yaratmıştır. Portikten içeri girildiğinde, ilk olarak bir sofa mekânı ile karşılaşmakta olup bu sofanın, geleneksel Osmanlı konut (bazı kamu yapılarında görülmekte) mimarisinde görülen bir mekân olduğunu ifade etmek gerekir (Şekil 4.38) Sofanın merkezinde ahşap bir merdiven yükselmekte olup, bu öge düşey sirkülasyonu sağlamaktadır. Sofanın sağ, sol ve ön yönlerine açılan koridorlarla yapının yatay dolaşımı kurgulanmıştır. Sol yönde (doğu yönü) yer alan koridorda mihrak olarak tanımlanan koza kurutma odası ile kuluçka birimleri konumlandırılmış; sağ yönde (batı yönünde) ise müdür ve müdür yardımcısı odaları ile birlikte wc, mutfak ve çay ocağı gibi işlevsel destek alanlarına yer verilmiştir. Sofa karşısında yer alan merdivenin her iki yanında uzanan koridorlar ise derslik birimlerine erişimi sağlamaktadır. (Şekil 4.38 ve Şekil 4.39)

Şekil 4.40: Bursa İpekçilik Mektebi'nin bodrum kat planı (YBA arşivi).

Şekil 4.39: Bursa İpekçilik Mektebi'nin zemin kat planı (YBA arşivi).

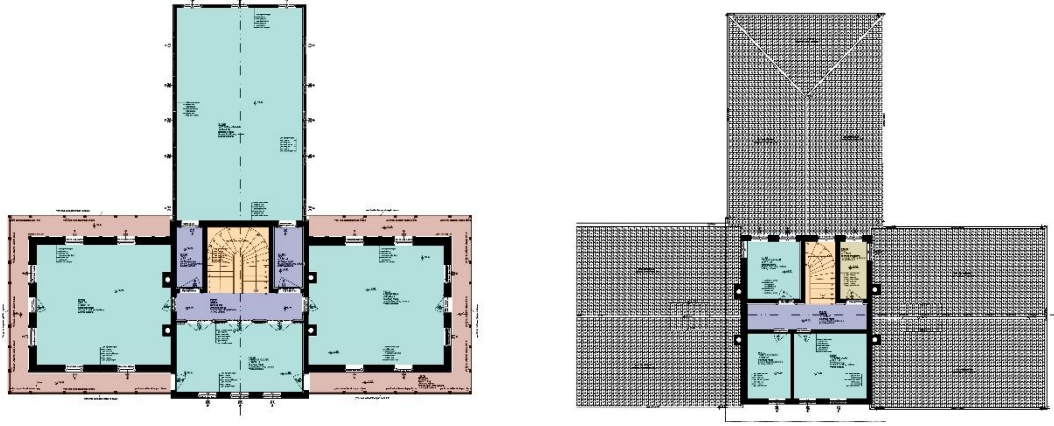
Şekil 4.42: Bursa İpekçilik Mektebi'nin sınıfı (HVS-1927).

Şekil 4.41: Bursa İpekçilik Mektebi'nin toplantı salonu.

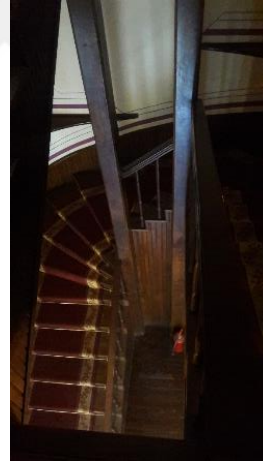
Yapının birinci katına, zemin kattaki sofa alanından ahşap merdiven aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu katın kuzey cephesinde, işlevsel olarak yapı bünyesindeki üretim sürecinin bir parçası olan kelebkhane birimi konumlanmış olup, bu mekân iç düzenlemede ahşap bölme ile tanımlanmıştır. Kat düzleminde sofaya doğru yönünden açılan mekânda böcekthane yer almakta; tam karşısında ise laboratuvar birimi bulunmaktadır. Kat içindeki dolaşım, merdivenin arkasından her iki yöne doğru uzanan koridorlar aracılığıyla sağlanmakta ve bu koridorlar okul bünyesinde oluşturulan müze birimine yönelmektedir. (Şekil 4.46 ve Şekil 4.47) Birinci katta yer alan laboratuvar ve böcekthane birimlerinin çevresinde, yapının iç mekân kurgusuna eşlik eden bir balkon düzenlemesi mevcuttur. Bu balkon, tüm katı

çevreleyecek şekilde planlanmış olup, salt işlevsel kaygılarla değil, aynı zamanda yapıya estetik bir zenginlik kazandırmak amacıyla da tasarlanmıştır (Şekil 4.44).

Şekil 4.44: Bursa İpekçilik Mektebi'nin 1. kat planı (YBA arşivi).

Şekil 4.43: Bursa İpekçilik Mektebi'nin 2. kat planı (YBA arşivi).

Şekil 4.45: Bursa İpekçilik Mektebi'nin ana merdiveni (YBA).

Yapının ikinci katı, alt katlara kıyasla daha sınırlı bir mekânsal organizasyona sahiptir. Kat düzleminde düşey sirkülasyon, planın merkezine yerleştirilmiş olan ahşap merdiven (Şekil 4.45) aracılığıyla sağlanmaktayken; yatay dolaşım ise bu merkeze bağlanan koridor üzerinden gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar bu kat, dıştan çatı katı gibi algılsa da iç mekânda çatının eğimi kullanıcıya hissettirilmemekte ve bu durum, iç mekânın daha fonksiyonel bir şekilde kullanılmasına olanak tanımaktadır. Kat alanı, yapı bütünlüğü içerisinde daha dar

tutulmuştur. Kat holünün kuzey cephesinde iki oda, doğu yönünde ise bir oda ile birlikte wc ve duş birimleri yer almaktadır (Şekil 4.43).

Şekil 4.47: Bursa İpekçilik Mektebi'nin hususi(özel) müzesi (HVS-1927).³⁰

Şekil 4.46: Bursa İpekçilik Mektebi'nin kütüphanesi.

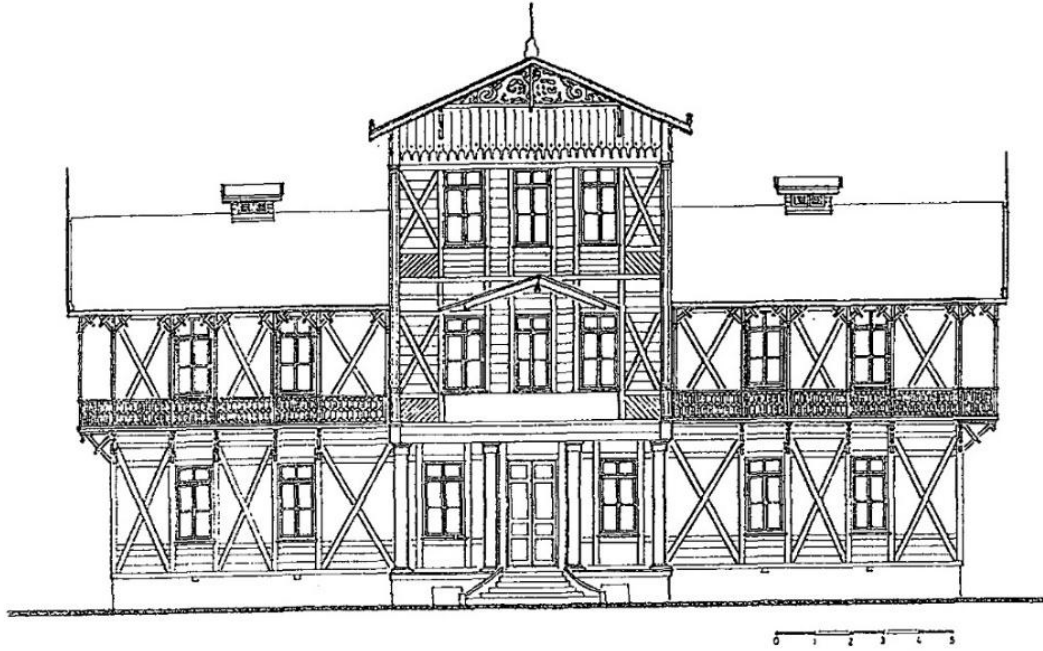

Şekil 4.48: Bursa İpekçilik Mektebi'nin arka görünümü (YBA).

Bursa Salnamesi'nde yer alan bilgilere göre Harir Dârüttâlîm binasının cephe düzenlemesi ve mimari biçimlenişi, dönemin uluslararası ipekçilik okulları ile doğrudan ilişkili bir tasarım anlayışıyla şekillendirilmiştir. Yapının inşa sürecinde, Fransa'nın Seine Vilayeti'ndeki böcekhaneye yapıları ile Japonya'daki benzer kurumların mimari üslupları bir araya getirilmiş ve yerel bağlamdan bağımsız olarak, bu iki modelin sentezinden oluşan bir yapı dili tercih edilmiştir. Bu bağlamda, “Fransa'nın Seine eyâletindeki böcekhanelerle Japonya böcekhanelerinin tarz-ı inşâlarının mezciiyle bazı tâdilât icrâ edilmek suretiyle inşâ

³⁰ Tanzimat sonrasında ve özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde müze ve sergiler önemli bir yer tutmaktadır. “Sergilemek” ve modern bir “temsiliyet” elde etmek önemli bir kazanım olarak görülmüştür.

edilmiştir” (Hüdâvendigâr Vilâyet Salnâmesi, 1927; Bilmiş, 2019) ifadesiyle açıkça dile getirildiği üzere, Harir Dârüttâlîm binası, yerel mimari geleneklerden çok, çağdaş yabancı örneklerle ilişkili bir anlayışla kurgulanmıştır (Şekil 4.47 ve Şekil 4.48).

Şekil 4.49: Bursa İpekçilik Mektebi'nin ön cephe (Oral, 2004; Araz ve Gönül, 2025).

Şekil 4.50: Bursa İpekçilik Mektebi'nin genel görünüm (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivi 90422-2 ve 91316-1).

Harir Dârüttâlîm yapısının ana cephesi, dönemin mimari anlayışına uygun olarak bütünüyle simetrik bir düzende tasarlanmıştır. Zemin katta yer alan ana giriş, yapının merkezi eksenini üzerinde konumlandırılmış olup, dört adet taşıyıcı sütunla oluşturulan portik düzeniyle belirginleştirilmiştir. Bu mimari çözüm, giriş mekânının kütle kompozisyonu içerisindeki önemini artırmakla kalmamış, aynı zamanda cepheye temsilî bir görünüm kazandırmıştır. Eski fotoğraflardan

anlaşıldığı kadarıyla, cepheyi tanımlayan sütunlar harman tuğla ile örülmüş olup üzerleri sıva ile kaplanarak düz bir yüzey elde edilmiştir (Şekil 4.49 ve Şekil 4.50). Girişin üst bölümünde yer alan ahşap üçgen alınlık, Barok üsluba gönderme yapan bezemelerle süslenmiş ve cephe vurgusu daha etkili hale getirilmiştir. Yapının birinci katında, her iki yandan tüm cephesi boyunca uzanan ahşap balkonlar tasarlanmış; bu çıkmalar geleneksel Osmanlı konut mimarisinde sıklıkla karşılaşılan elibögründeler³¹ aracılığıyla desteklenmiştir.

Şekil 4.52: Bursa İpekçilik Mektebi'nin yapının çatısında kullanılan marsilya kiremidi (YBA arşivi).

Şekil 4.51: Bursa İpekçilik Mektebi'nde kullanılan ateş tuğlası (YBA arşivi).

Şekil 4.53: Bursa İpekçilik Mektebi'nin tavan süslemeleri ilk hali (YBA arşivi).

Harir Dârüttâlîm yapısı, cephe kurgusunda ahşap ve tuğla malzemelerin birlikte kullanıldığı karma bir inşa tekniğiyle tasarlanmıştır. Cephe boyunca devam eden ahşap kuşaklamalar, yapının düşey ve yatay ekseninde hareket kazanmasına katkı sağlarken, tüm kütlenin ahşap olmadığını da ortaya koyar. Yapının zemin katı

³¹ Geleneksel ahşap taşıyıcı sistemli binalarda çıkma veya cumbaları desteklemek amacıyla kullanılan mimari öge.

tamamen yığma kara tuğladan inşa edilmiştir. Buna karşılık, birinci katın sağ ve sol bölümleri, taşıyıcı sistem olarak ahşap karkas yapı tekniğiyle çözülmüştür. Ancak giriş mekânını içeren ve kütleyle dik açıyla çıkıntı yapan merkezi çekirdek formunda ise tüm katlar boyunca yığma tuğla duvar örgüsü tercih edilmiştir (Şekil 4.51).

Yapıda kullanılan tuğlaların üzerinde tespit edilen Fransızca ibareler, bu malzemenin Marsilya menşeli olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, çatı örtüsünde kullanılan kiremitlerde de Marsilya kaynaklı üretime işaret eden işaretlemeler yer almaktadır (Şekil 4.51 ve Şekil 4.52). Yapı malzemeleriyle ilgili elde mevcut belgeler doğrudan bu malzemelerin ithal edildiğine dair kesin bir bilgi sunmasada, bu nitelikli yapı malzemelerinin Fransa'dan özel olarak temin edildiği kuvvetle muhtemeldir. Tüm kat döşemelerinde ahşap malzeme kullanılması ise, dönemin yapı teknikleriyle uyumlu bir çözüm olarak değerlendirilmelidir. Bu çok katmanlı malzeme kullanımı, cepheler ve yapı formunun dönemin kamu yapılarından bariz bir biçimde farklı olduğunun altını çizmek gerekir.

Yapının günümüzdeki durumu ve kullanımı:

Harir Dârüttalimi, 1930 yılında ipekböceği yumurtasının üretimi ve ticaretini üstlenen, ipekböcekçiliğinin her yönüyle geliştirilmesini hedefleyen bir İpekböceği Enstitüsü'ne dönüştü. Bu çerçevede müessese, 1976 yılına varlığını sürdürdü (Url-5). Türkiye'de modern ziraî eğitim ve sanayi ilişkisinin erken örneklerinden biri olan bu kurum, yalnızca bir meslek okulu olmanın ötesinde, Bursa'nın ipek üretimi geleneğinin kurumsal hafızası niteliğinde önemli bir simge hâline gelmiştir. Günümüzde, mektep binası İpekçilik Anadolu İmam Hatip Lisesi bünyesinde sınırlı bir işlevle değerlendirilmiş; yapılan restorasyon çalışmaları neticesinde yapının dış duvarları büyük ölçüde korunmuş, iç mekân organizasyonunda ise çeşitli müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu kullanım süreci de kalıcı olmamış, okulun taşınmasının ardından söz konusu yapı tekrar âtil duruma düşmüştür. Halihazırda, tarihi ve mimari değeri yüksek olan bu mektep binasının aktif kullanımda olmadığı tespit edilmiştir.

4.4 Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülki (Bursa Erkek Lisesi)

Okulun künyesi ve tarihçesi

Tanzimat öncesinde eğitimde modernizasyonun başlamasıyla birlikte ilk olarak Batılı tipte eğitim veren askerî okullar açılmıştır. Askeri okulların açılmasındaki temel amaç teknik donanımlı askerler yetiştirmektir. Tanzimat’la birlikte ise okullaşma sivil bir nitelik kazanmıştır. Böylece üst kademe okullara öğrenci yetiştirecek askeri ve sivil nitelikli daha alt kademe okullar açılmaya başlanmıştır. Bu süreç Osmanlı vilayet merkezlerinde mülki, zirai ve daha farklı alanlarda okulların açılmasıyla devam etmiştir.

İdadilerin genel formasyon veren ortaöğretim kurumları olarak açılması, 1869 *Maârif-i Umumiye Nizamnamesi* sonrasına tekabül eder. Nizamname’de her 1.000 haneli kasabada bir İdadi açılması gerektiğini belirtiliyordu (Madde 34). Bunların bütün masrafları hazineden karşılanacak ve öğretmenleri de Maârif Nezareti tarafından tayin olunacaktı. (Madde 35-37, akt. Bilim, 2002) Fakat, Maarif Nizamnamesi’nde açılması planlanan idadiler ancak 1873’te açılabilmiştir.

Bursa’da “Mülkiye İdadisi” adıyla orta öğretim düzeyinde eğitim vermesi planlanan bir okul açılmıştır. Bu okulun kurulmasındaki temel amaç, devletin memur ihtiyacını karşılamak ve aynı zamanda üniversitelerin ‘mülkiye’ bölümlerine donanımlı öğrenciler kazandırmaktır.

Bursa Erkek Lisesi’nin, 3 Ağustos 1885 yılında (Bilmiş, 2019), İnebey Hamamı’nın arkasında yer alan ve günümüzde Biçen Apartmanı olarak bilinen Akif Paşa Konağı’nda faaliyet göstermeye başlamıştır. Aklievvelzâde Necip Bey’e ait olması nedeniyle “Necip Bey Konağı” olarak da anılan bu yapı, ilk açıldığı dönemde yalnızca iki sınıflı bir eğitim düzenine sahipti. Ancak artan öğrenci sayısı ve eğitime duyulan ihtiyaç doğrultusunda, okulun açılışından iki yıl sonra iki sınıf daha eklenmiş, böylelikle dört sınıflı ve iki devreli bir idadî kimliğine bürünmüştür (Kaplanoğlu, 2003).

Akif Paşa Konağı’nda eğitim hayatına başlayan Bursa İdadisi, kısa sürede artan öğrenci talebine karşılık veremez hale gelmiştir. Mevcut mekânın fiziksel koşullarının yetersizliği, eğitimin niteliğini olumsuz etkilemeye başlayınca, daha kapsamlı ve çağdaş bir eğitim yapısına duyulan ihtiyaç belirginleşmiştir. Bu doğrultuda, modern eğitimin gerekliliklerini karşılayacak, dönemin mimari anlayışını yansıtan yeni bir okul binasının inşası için çalışmalar başlatılmıştır.

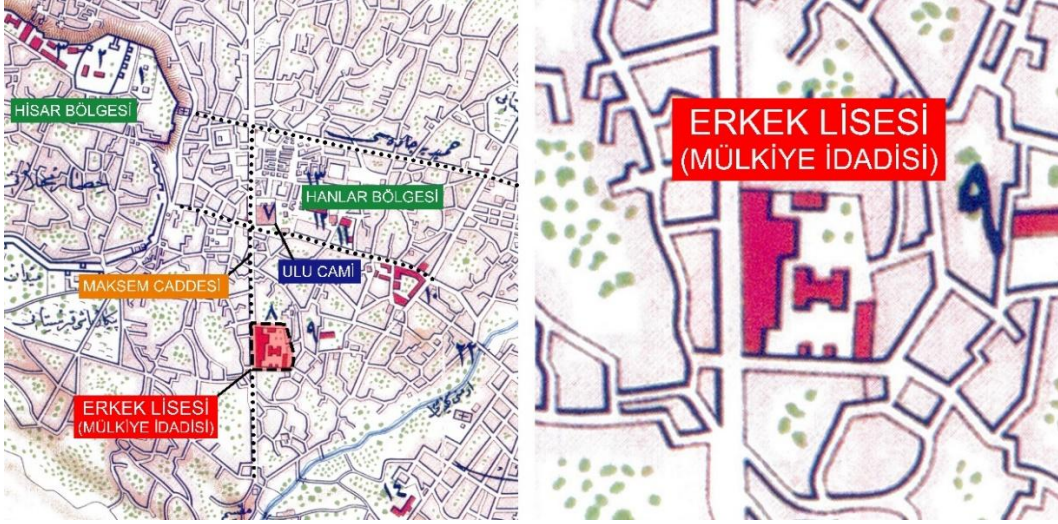
Şekil 4.54: Bursa Erkek Lisesi (Akkuş, 2011).

Kamil Kepecioğlu'nun (2009) Bursa Kütüğü'nde ifade ettiği gibi:

“Bursa’da birkaç tane olduğundan Erkek Lisesi derler. 1885 senesinde 22 vilayette “Mekatib-i İdadiye” tesis edilmiş ve rüşdiyeler lağv edilerek rüşdiyelerdeki muallim ve talebeler idadiye nakledilmiştir. 1892’de idadiye mektepleri birkaç dereceye ayrılmış ve Bursa’da ikinci derecede sayılarak 80 yatılı talebeyi muhtevi bulunması ve bunların yarısının paralı yarısının parasız olması karar altına alınmıştır.”

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsi'nin inşaatı, dönemin Bursa valisi Ahmed Münir Paşa'nın desteğiyle 1892 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır (Şekil 4.54). Okula olan ilginin artması üzerine mevcut binanın kapalı alanı yetersiz kalmış ve bunun üzerine okul ana binası çevresine ek olarak 1903-1906 yılları arasında kütüphane, yatakhane, yemekhane ve kapalı teneffüşhane eklenmiştir. Ayrıca 1911 yılında hamam ilave edilmek suretiyle okul binası büyük bir kompleks halini almıştır. 1904 yılında ise merkezi hükümetin gönderdiği fermanla birlikte okula ek olarak farklı bir işlev yüklenmiş ve okul içinde müze açılmıştır (Bilmiş, 2019).

Yapının mimari özellikleri:

Şekil 4.55: 1907 tarihli şehir haritasında Erkek Lisesi'nin konumu (BBB arşivi).

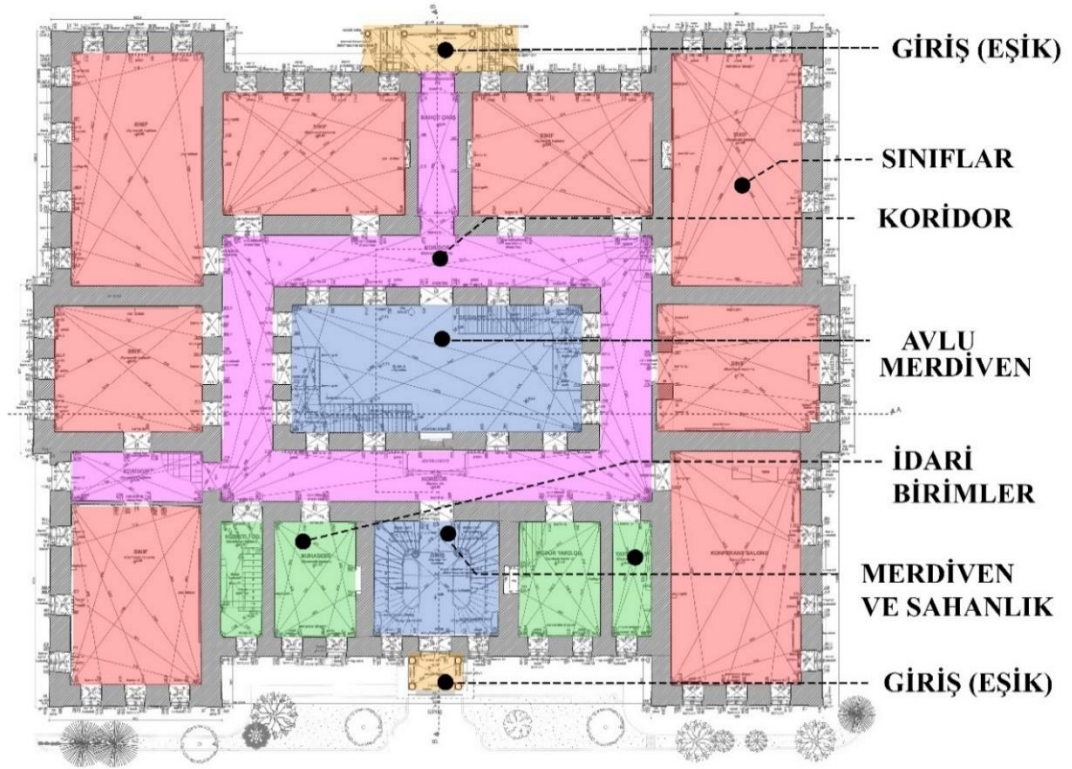
Bursa Erkek Lisesi, kent merkezinde, Maksem Caddesi üzerinde konumlanmaktadır. Yapı, Setbaşı ile Hisar arasında uzanan tarihi aks ile Ulu Cami'den Uludağ'a doğru devam eden bir diğer önemli aksın kesişimindedir. Bursa'nın geleneksel kent dokusunun içinde yer almaktadır (Şekil 4.55). Okulun merkezi bir konumda bulunması, onun yalnızca bir eğitim yapısı değil, aynı zamanda modernleşen Bursa'nın simgesel yapılarından biri hâline gelmesini sağlamıştır (Şekil 4.54).

Şekil 4.56: Bursa Erkek Lisesi'nin ön bahçesi, giriş kapısı ve iç avlusu.

Bursa Erkek Lisesi'nin çevresi duvarlarla sınırlandırılmış olup, okul bahçesine giriş, ön cephe ekseninde yer alan bir bahçe kapısıyla sağlanmaktadır. Bahçe kapısının her iki yanında, simetrik biçimde konumlandırılmış kulübeler bulunmaktadır (Şekil 4.56). Yapının yol tarafına bakan ön bahçesinde ise, dekoratif amaçlı bir süs havuzu ve yeşil alan mevcuttur. Ancak, bu kulübeler ve bahçe

öğelerinin, okulun ana binasının inşa edildiği dönemde yapıp yapılmadığına ilişkin tarihî belgelerde herhangi bir net bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, söz konusu yapıların ve peyzaj elemanlarının, orijinal tasarıma sonradan dâhil edildiği ihtimali de göz önünde tutulmalıdır.

Şekil 4.57: Bursa Erkek Lisesi'nin zemin kat planı (Yıldırım Belediyesi arşivi).

Bursa Erkek Lisesi'nin ana yapısı, kareye yakın bir dikdörtgen forma ve simetrik plan şemasına sahiptir. Yapı da bodrum kat bulunmamakta olup zemin kat ve birinci kattan oluşan iki katlı yığma olarak inşa edilmiştir. Üst örtüsü kırma çatı formunda olup, alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Yapının bulunduğu parselde belirgin bir yükseklik farkı olmadığından, bina girişleri doğrudan zemin kat seviyesinden sağlanmaktadır. Zemin katta biri ana cepheden ön bahçeye açılan ana giriş, diğeri de arka avluya açılacak şekilde olmak üzere toplam iki giriş noktası bulunmaktadır (Şekil 4.57).

Yapının ön cephesinde konumlanan giriş markizi, yalnızca zemin kata geçiş işleviyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda birinci katta balkon olarak değerlendirilmiştir (Şekil 4.58). Bu girişin hemen ardında yer alan hol, her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş ahşap merdivenlerle tanımlanmıştır. Giriş

holü, yapıdaki düşey sirkülasyonu sağlayan merkezî bir çekirdek niteliği taşımakta; bu özelliğiyle hem mekânsal yönlendirme hem de katlar arası geçiş açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Hol aynı zamanda, kat koridoruna açılarak farklı işlevlere sahip odalar arasında mekânsal sürekliliği sağlayan bir geçiş alanı olarak işlev görmektedir.

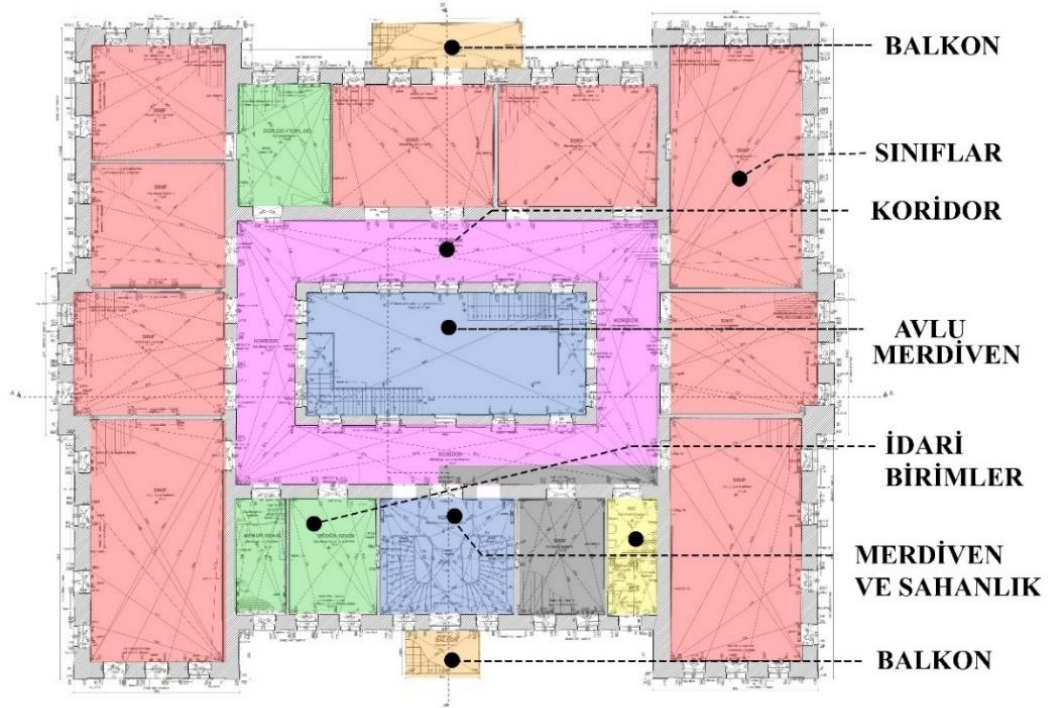

Şekil 4.58: Ahşap merdiven ve giriş sofası.

Zemin katta, plan köşelerine dizilmiş sınıflar koridorlarla birbirine bağlanmıştır. Yapının ortasında dikdörtgen form da bir iç avlu oluşturulmuş ve ara tenefüs mekanı olarak kullanıma dahil edilmiştir. Bu kat hizmetli odası, muhasebe odası ve sınıflar olmak üzere toplam 11 birim bulunmaktadır (Şekil 4.57).

İç avluda, iki yandan simetrik biçimde yerleştirilmiş merdivenler dikkat çekmektedir. Bu düzenleme sayesinde yapı içinde hem estetik bir denge sağlanmış hem de sirkülasyon kolaylaştırılmıştır. Bu simetrik merdivenlere ek olarak, giriş holünde yer alan ana merdivenle birlikte zemin kat ile birinci kat arasında toplam üç farklı merdiven bağlantısı bulunmaktadır. Bu çoklu erişim sistemi, katlar arası

geçişleri rahatlatmakta ve yapının genel kullanımını işlevsel hâle getirmektedir (Şekil 4.58).

Şekil 4.59: Bursa Erkek Lisesi'nin 1. Kat Planı (BBB arşivi).

Şekil 4.60: Bursa Erkek Lisesi'nin iç avlusu ve koridoru.

Bursa Erkek Lisesi'nin birinci katında, farklı işlevlere hizmet eden toplam 14 mekân yer almaktadır. Bu mekânlar arasında sınıflar, öğretmen odaları, müdür odası ve tuvalet birimleri bulunmaktadır (Şekil 4.59). Plan kurgusu açısından bakıldığında, zemin kattaki yerleşim düzeni birinci katta da büyük ölçüde aynen korunmuştur. Katın ortasında yer alan ve koridorlarla çevrelenmiş olan iç boşluk, galeri mekânı olarak değerlendirilmiş; bu alanın üzeri günümüzde şeffaf bir malzeme ile kapatılmış durumdadır. Ancak bu örtünün yapının ilk inşa edildiği dönemde mevcut

olup olmadığına dair herhangi bir tarihî belgeye ulaşamamıştır. İç avlunun birinci katla görsel ilişkisi ise, avluya bakan koridor cephesinin pencere elemanlarıyla kapatılması yoluyla sağlanmış ve bu sayede iç mekânlara gün ışığı girişi devam ettirilmiştir. Bu düzenleme, hem işlevsel aydınlanma gereksinimlerini karşılamakta hem de yapının mekânsal bütünlüğünü sürdürmektedir.

Şekil 4.61: Bursa Erkek Lisesi 1. kat koridor ve giriş holü(sofa).

Bursa Erkek Lisesi'nin iç avlusu, zemin kattan itibaren kemerli açıklıklarla ayrılarak avluya bakan revaklı bir kısım oluşturulduğu ve düzenlemenin ortadaki avlu alanının genişlemesini sağladığı görülür (Şekil 4.60). Avlu, zemin kat koridorlarıyla doğrudan bağlantılıdır ve bu geçişte herhangi bir kapatıcı ya da ayırıcı mimari eleman kullanılmamıştır. Bu düzenleme, koridor hattının çevrelediği, yarı açık ve dinlenme işlevi üstlenen bir iç mekân etkisi yaratılması sağlanmıştır. Avlu ile birinci kat arasındaki görsel ilişki korunmuş; ancak bu kata herhangi bir döşeme eklenmemiş, yalnızca pencerelerle sınırlandırılmıştır. Böylece üst kat koridorlarına gün ışığı ulaşması sağlanarak iç mekânda karanlık alanların oluşması engellenmiştir. İç avluya bakan cephelerde ise kat seviyelerini vurgulayan kesme taş silmeler devam ettirilerek, yapının iç yüzeyine dış cephe etkisi kazandırılmıştır (Şekil 4.61).

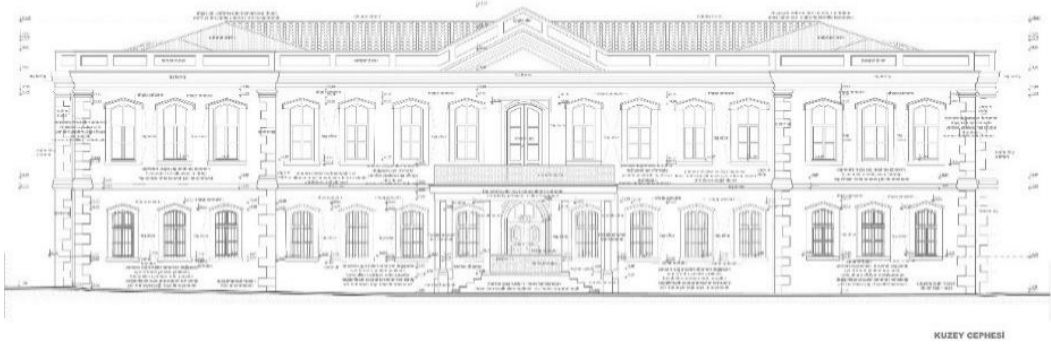
Yapının merdivenleri, basamak döşemeleri ve korkulukları tamamen ahşap malzemeden inşa edilmiş olup, ahşabın doğal rengi korunarak yalın ve özgün bir estetik sağlanmıştır. Merdiven korkulukları, dönemin mimari anlayışını yansıtan Osmanlı Baroğu üslubundadır (Şekil 4.61). Özellikle korkuluk üzerindeki oyma süslemeler, bu tarzın karakteristik bezeme anlayışını taşıyarak hem işlevsel hem de

dekoratif bir nitelik kazanmıştır. Bu mimari detaylar, yapının iç mekânında dönemin zarif el işçiliğini ve üslup tercihlerini görünür kılmaktadır.

Bursa Erkek Lisesi'nin cephesi, Geç Osmanlı Dönemi'nde kamusal eğitim yapılarında sıkça görülen Neo-Klasik mimari uygulamasını içerir. Ön cephede yer alan üçgen alınlık, Neo-Klasik mimarinin sık kullanılan ve ayırt edici unsurlarından biri olarak yapıya simgesel bir ağırlık kazandır. Bu mimari vurgu, cephenin tümüyle simetrik olarak tasarlanmış oluşuyla daha da pekiştirilmiştir (Şekil 4.61, Şekil 4.62 ve Şekil 4.63). Yapıda simetrinin tercih edilmesi sadece biçimsel bir tercih değil; aynı zamanda dönemin kamu yapılarında yaygın bir şekilde kullanılması anlamında da önem arz eder.

Şekil 4.62: Bursa Erkek Lisesi'nin ön cephe (kuzey)(sol fotoğraf)- Erkek Lisesi'nin yan cephesi (doğu)(sağ fotoğraf).

Şekil 4.63: Bursa Erkek Lisesi ön cephesi (kuzey) görünüşü (BBB arşivi).

Şekil 4.64: Bursa Erkek Lisesi'nin yan cephesi (doğu).

Giriş bölümünde yer alan sütunlar, hem taşıyıcı hem de temsili bir öğe olarak kullanılmış; böylece yapının ana aksı belirginleştirilmiş ve cepheye bir anıtsallık kazandırılmıştır. Zemin kat ile birinci katın taş silmeyle ayrılması ise, yapıya yatay bir ritim kazandırmakta ve katmanlı bir algı oluşturmaktadır. Cephe boyunca kullanılan eş ölçülerdeki dikdörtgen kemerli pencereler, Rönesans mimarisinde de sıklıkla tercih edilerek uygulanan klasik düzenin sürekliliğini sağlarken, söve ve kilit taşlarının kesme taşla yapılmış olması, yapı kalitesine ve dönemin estetik anlayışına işaret eder. Bu bağlamda Bursa Erkek Lisesi'nin cephesi, Neo-Klasik mimari üslubunun Osmanlı kamu yapıları üzerindeki etkisini yansıtan tipik bir örnek olarak değerlendirilebilir. Yapı, Batı etkisiyle Geç Osmanlı Dönemi'nde yaygınlık kazanan bir mimarlık üslubunun, Osmanlı taşrasında inşa edilen modern bir eğitim kurumunda uygulanmasını yansıtmayı itibarıyla hem biçimsel, hem de

ideolojik bağlamda döneminin önemli bir temsil imgesi hüviyetini kazanmıştır (Şekil 4.64).

Müze-i Hümayun

İstanbul'da kurulan Müze-i Hümayun'un ardından, Osmanlı Devleti'nin taşra vilayetlerinde de kültürel mirası korumaya yönelik adımlar atılmış; bazı kent merkezlerinde, yerel nitelikli müzelerin açılması teşvik edilmiştir. Bu girişimler, hem tarihî eserlerin kayıt altına alınmasını hem de Batı'lı tarihi eser kaçakçılarının oluşturduğu tehditlere karşı bir koruma mekanizması oluşturmayı amaçlamıştır. Çelik'in (2011) belirttiğine göre, 1897 yılında alınan bir kararla, taşrada bulunan önemli eserlerin idadi mekteplerine toplanması, bu eserlerin fotoğraflanarak İstanbul'a gönderilmesi planlanmıştır. Bu uygulama, dönemin idadi yapılarının sadece pedagojik değil, aynı zamanda kültürel muhafaza işlevi de üstlendiğini göstermektedir.

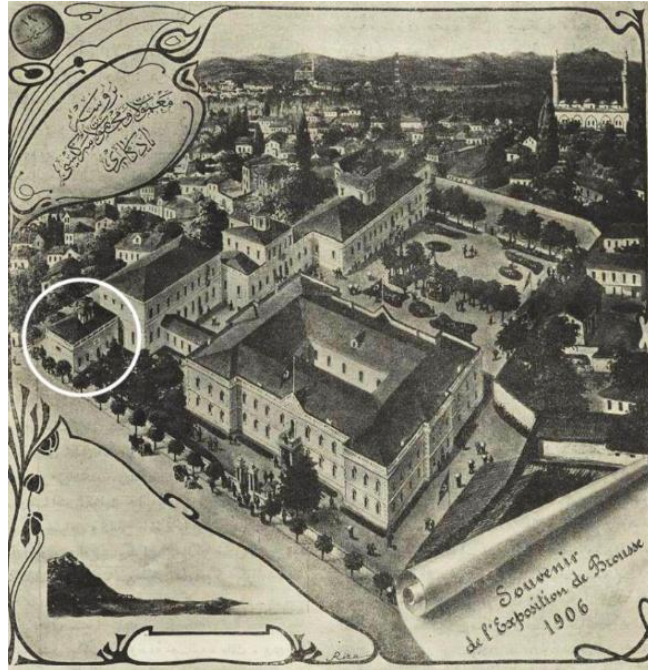
Şekil 4.65: Müze-i Humayun fotoğrafı (Yaşayanlar, 2018).

Bursa Müzesi, İstanbul'daki merkez Müze-i Hümayun gibi yalnızca Yunan, Roma ve diğer eski Anadolu ile Mezopotamya medeniyetlerine ait eserlerle sınırlı kalmamış; koleksiyon yapısı bakımından daha kapsayıcı bir içerikle şekillenmiştir. Müzenin iki salonundan biri İslami eserlere ayrılmıştır. Hol ile salonları birbirinden

ayıran bölümlere, büyük camekânlı vitrin dolaplar yerleştirilmiş olup, bu dolaplarda çoğunlukla antik dönemden kalma toprak kaplar sergilenmiştir. Müzenin sağ salonu İslami eserlere, sol salonu ise Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ait arkeolojik buluntulara tahsis edilmiştir. İslami eserler bölümünde çoğunlukla sikkeler ve el yazması Mushaflar yer alırken; antik eserler bölümünde heykeller, büstler, mimari parça ve kitabeler ile mermer levhalar gibi taşınabilir kültür varlıkları sergilenmiştir. (Kepecioğlu 2009).

Osmanlı tarihindeki ilk müze teşkilatlarından biri olan Müze-i Hümayun'un Bursa temsilciliği, Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsi (bugünkü Bursa Erkek Lisesi) bünyesinde kurulmuştur. Eğitim faaliyetlerine devam eden okul içinde, müze işlevine ayrılmış bir ek bina inşa edilmiş ve 1904 yılında Müze-i Hümayun resmen açılmıştır (Şekil 4.65 ve Şekil 66). Bu müze, hem eğitim kurumunun bir parçası olarak hem de kent ölçeğinde bir kültürel mekân olarak işlev görmüştür. 1926 yılına gelindiğinde ise müze ve koleksiyonundaki eserler, Yeşil Medrese'ye taşınarak burada yeni kurulan müzeye devredilmiştir. Bu durum, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde taşradaki kültürel mirasın korunması ve yeni bir kurumsal düzene aktarılması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (BBB arşivi).

Yapının günümüzdeki durumu ve kullanımı:

Şekil 4.66: 1906 Bursa Mamulat ve Mahsulat sergisinde Bursa Erkek Lisesi'nin gravürü (Yaşayanlar, 2018).

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsi, eğitim faaliyetlerine 1885 yılında Akif Paşa Konağı'nda başlamış; kısa sürede artan öğrenci sayısı ve yetersiz mekânsal olanaklar nedeniyle yeni bir yapıya ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda inşa edilen ve günümüzde de varlığını sürdüren okul binası, 1892 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır (Bilmiş, 2019). 1903 yılında okulun yatılı eğitime uygun hale getirilmesi amacıyla yatakhane ve yemekhane birimleri inşa edilmiştir. 1911 yılında ise öğrenci ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde hamam bölümü eklenmiştir (Şekil 4.64). Aynı yıl, okul "Mülki Sultanî" statüsüne kavuşarak daha üst düzeyde bir eğitim kurumu haline gelmiş; Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1923 yılında ise "lise" statüsü kazanarak modern Türkiye'nin eğitim sistemine entegre olmuştur (Baykal, 1982). Bursa Ansiklopedisi'nde yer alan bilgilere göre, 11 Eylül 1922 tarihinde Bursa'nın Yunan işgalinden kurtarılmasının ardından okul bir süre sadece "Lise" olarak anılmış; ilerleyen yıllarda ise "Bursa Erkek Lisesi" adını resmen almıştır (Akkılıç, 2002).

1892 yılında Bursa Mektebi İdadisi olarak inşa edilen, daha sonradan Mektebi Sultani olan, günümüzdeki ismiyle de Bursa Erkek Lisesi'nin parselinde bulunan binalardan yalnızca ana bina günümüze kadar ulaşmıştır. Müze, yatakhane ve diğer binalar ise yıkılıp yerine başka binalar yapılmıştır.

4.5 Bursa Islâhhânesi ve Hamîdiye Sanayi Mektebi (Tophane Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi)

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la beraber eğitimde başlayan modernleşme hareketleri, 1869'da yayınlanan Maârifî Umûmiye Nizamnâmesi ile okullaşma açılımıyla ivmelenerek devam etmiştir. Bu Nizamnâmeyle birlikte yurt genelinde birçok düzeyde sivil-askeri nitelikte okullar açılmıştır. Fakat bu Nizamnâme'de birçok okul türüne yer verilirken sanat okullarına/ıslahhanelere yönelik herhangi bir çalışma yer almamaktadır. Islahhanelerin bu Nizamname'nin yer almama sebebi 1868'de kararlaştırılan Mekteb-i Sanayi Nizamnâmesi'nde bu konunun ele alınmış olmasına bağlanabilir (Duman, 2002). Görüldüğü üzere ıslahhaneler/sanat okulları diğer türden okullar gibi Maârif Nezaretiyle ilişkilendirilmemiş, ayrı bir statüye tabi tutulmuştur.

İlk ıslahhane, 1861 yılında Midhat Paşa tarafından Niş'te tesis edilmiştir. Valiliğinin ikinci yılında kurulan bu ıslahhane, kimsesiz çocuklar için bir sığınak olmasının yanı sıra onların topluma entegre olmalarını sağlayarak meslekî beceriler kazandırmayı hedeflemiştir. Bu yönüyle ıslahhane, sadece kimsesiz çocukların yaşamlarını iyileştiren bir kurum değil, aynı zamanda toplumsal üretkenliği artırmayı hedefleyen bir toplumsal gereklilik projesi olarak da değerlendirilebilir. Midhat Paşa, Tuna Vilâyeti'ne atandığı 1864 yılından itibaren, Niş'teki başarılı uygulamanın bir benzerini bu vilâyette de hayata geçirmiştir. Burada da ıslahhane kurarak kimsesiz çocukların eğitilmesi ve iş gücüne kazandırılmasını sağlamış; bu süreç, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve merkezileşme hedeflerine uygun bir şekilde sosyal politikalar geliştirme çabalarının bir yansıması olmuştur (Yıldırım, 2013). Midhat Paşa'nın bu uygulamalarının olumlu sonuçları kısa sürede dikkat çekmiş ve merkezi yönetimin desteğiyle, 1867 yılında İstanbul'da da bir ıslahhane kurulması gündeme gelmiştir. Ancak bu girişim, bir süre hayata geçirilememiştir. Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı'na atanmasının ardından konunun yeniden ele alınmasıyla birlikte İstanbul'daki ıslahhane için somut adımlar atılmaya başlanmıştır (Göyünç, 1981; Koç, 2002; Armağan, 2005; Şişman A, 2008).

Islahhaneler, başlangıçta yerel halkın kimsesiz çocuklara yönelik bir yardım girişimi olarak benimsenmiş ve bu yönüyle birer hayır kurumu niteliği kazanmıştır. Kuruldukları dönemde yerel yöneticiler, memurlar ve halkın yardımlarıyla desteklenen bu kurumlar, esasen toplumsal dayanışmanın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, ıslahhanelerin kapasite, eğitim programı ve organizasyon açısından standart bir yapıdan yoksun olması, barınan çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasında aksamalara neden olmuştur. Bu eksiklikler, ıslahhanelerin zamanla kendi içinde çözüm yolları geliştirmesine yol açmıştır. İş ve emek odaklı sistemlerin devreye girmesi hem çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasını kolaylaştırmış hem de meslekî eğitime yönelik işlevlerin gelişimini sağlamıştır (Yıldırım, 2013).

Islahhanelerin gelişim süreci, bulundukları vilâyetlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısıyla yakından ilişkili olmuştur. Bu kurumların işlevselliği, eğitim-öğretim kadrosunun yeterliliğiyle de doğrudan bağlantılıdır. Dönemsel ekonomik zorluklar, ıslahhanelerin öğrenci sayısında azalmaya yol açmış ve bazı durumlarda bu kurumları kapanma noktasına getirmiştir. Bu tür sorunların çözümünde

ıslahhanelerin sanayi mekteplerine dönüştürülmesi önemli bir adım olmuştur. Bu dönüşüm, ıslahhanelerin himaye ve barınma odaklı işlevlerinden sıyrılarak, meslekî eğitim sağlayan kurumlar haline gelmesini sağlamıştır. Böylece ıslahhaneler, ekonomik ve toplumsal krizlerin etkilerini hafifleten, aynı zamanda bireyleri üretken birer vatandaş olarak topluma kazandıran bir yapıya evrilmiştir (Karataşer, 2017).

Okulun künyesi ve tarihçesi:

Bursa Islâhhânesi, 1868 yılında Ahmed Vefik Paşa'nın emriyle ve dönemin valisi Hacı İzzet Paşa tarafından kimsesiz ve yetim çocuklar için açılmıştır. (Yıldırım, 2013) Sanayi mektebi, ilk olarak Islahhane namıyla Filiboz Mahallesi Türkmenoğlu Konağı'nda 1869 yılında açılmıştır. 1880 yılındaysa (Hudâvendigâr) Matbaa binasının karşısında mevcut olan bir konağa taşınmıştır. 1884(H.1301) yılında İnas Rüştîyesinin alt katına, sonrasında ise Postane'nin karşısındaki Tiyatro Binası'nın civarına ve daha birkaç yere taşınmıştır. Son olarak ise 1897 yılında Hisar Mahallesinde yeni binalarla inşa edilerek açılmıştır (HVS- 1324) (HVS-1927).

Şekil 4.67: Sanayi Mektebi-genel görünüm (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivi, Nr. 90560-17).

Şekil 4.68: Sanayi Mektebi önünde okul bandosu (Ed. Elbas, 2011).³²

Dersler, sınıf düzeni ve eğitim hizmetinin işleyişi

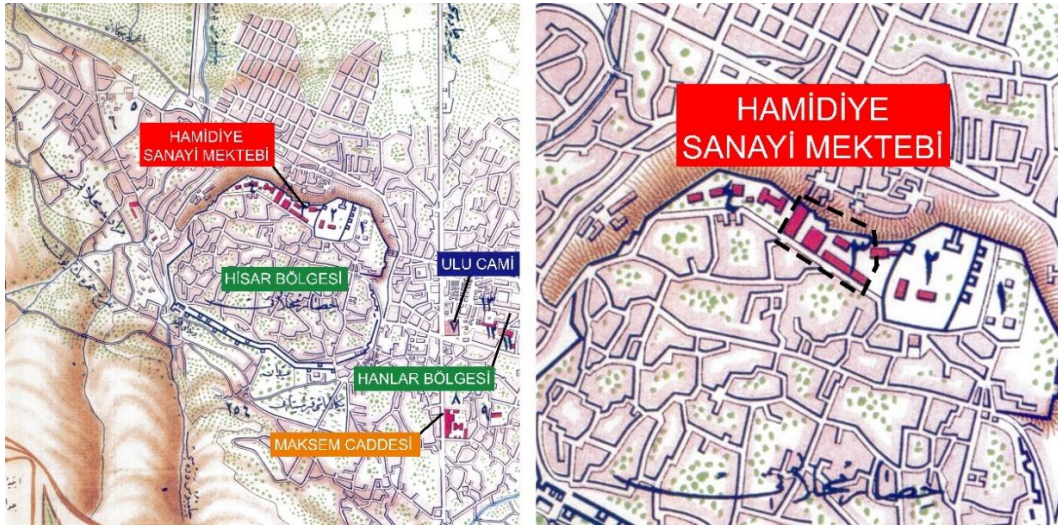
1903 yılında Sanayi Mektebi'nde, eğitim öğretim gören öğrenci sayısı 120 civarındadır. Ayrıca okulun gelirlerinde yaşanan artış sebebiyle hoca sayısında da artış olmuştur. Buna bağlı olarak teorik ders programı ilköğretim seviyesinde kalmamış; nispeten daha nitelikli hale getirilmiştir. (Yıldırım, 2013).

II. Abdülhamid Devri'nin başlaması ile birlikte ıslahhânelerde kunduracılık, terzilik, örmecilik, dokumacılık gibi el sanatlarından ziyade Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu demircilik, marangozluk ve tornacılık gibi sanayiye ilişkin sanatların öğretilmesine gayret edilmiştir (Özdemir, 2015).

Bursa Hamîdiye Sanayi Mektebi'nde okutulan dersler salnamelerde Kuranı Kerim, İlmihal, Türkçe, Hesap, Coğrafya, Hendese, Kitabet, Malumatı Nafia (faydalı bilgiler), Usul defteri, Tarih, Fransızca, Resim ve Hat dersleri okutulmuştur. Bunların yanında ihtisas alanları olarak Marangozluk, Terzilik, Kunduracılık, Demircilik, Mücellitlik sanatları dersleri verilmiştir. Sanayi Mektebi'nin bir bando mızıkasın da bulunduğu kayıtlara geçmiştir (HVS-1324).

³² Resimde önemli bir detay da öğrencilerin arkasında yer alan pencereye asılı duran çerçeveli yazıdır. Burada eski Türkçe ile “Padişahım Çok Yaşasın!” ifadesi yazılıdır. Burada kastedilen padişah II. Abdülhamit'tir. Okullara resimleri yerine bu ifadeyi içeren tablolar göndermiştir. Bu yazının okullara gitmesi ve bu yazıyla fotoğraflar çekinilip merkeze gönderilmesi dönemin adetlerinden olmuştur.

Yapının mimari özellikleri

Şekil 4.69: 1907 tarihli şehir haritasında Hamîdiye Sanayi Mektebi'nin konumu (BBB arşivi).

Sanayi Mektebi, Bursa kent merkezinde, tarihsel dokunun yoğunlaştığı Hisar mevkinde konumlanmıştır (Şekil 4.69 ve Şekil 4.71). Bursa'nın tarihi merkez odaklarından olan Hanlar Bölgesi'ne ve Ulu Cami'ye oldukça yakın bir lokasyondadır. Yapının yer aldığı parsel, topoğrafik olarak Bursa'nın en hâkim noktalarından birinde yer almakta; bu durum, yapıya hem görsel bir hâkimiyet hem de temsilî bir üstünlük kazandırmaktadır. (Şekil 4.69) Sanayi Mektebi'nin yeni yerleşkesinin yan parselinde Hamîdiye Bursa Hastanesi olarak isimlendirilen Bursa'nın ilk modern hastanesi bulunmaktadır. Okul yerleşkesinin diğer tarafında ise eskiden Bey Sarayı³³ olup daha sonradan Daireyi Askeri' ye (Askeri alan) çevrilen yerleşke bulunmaktadır. Sanayi Mektebi Kompleksi'nin bir cephesi dönemin önemli bir caddesi olan Hamidiye Hastanesi Caddesi'ne paraleldir. Okulun diğer cephesi ise yamaç üzerindedir. Yapı yerleşimlerinin doğru anlaşılması için dönemin belgelerinden edinilen bilgiler ışığında taslak bir vaziyet planı verilmiştir (Şekil 4.70).

Hamîdiye Sanayi Mektebi'nin yeni binasının inşaatı, 1897 yılında yeni binası tamamlanarak Hisar Mahallesinde açılmıştır. İnşa edilen mektebin birbirinden ayrı dört binadan oluştuğu Hudâvendigâr salnamesinde geçmektedir. (HVS, 1324)

³³ Hisar içinde bulunan Bey Sarayı, Bursa'nın fethiyle Orhan Gazi tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Fakat 1855 yılındaki Bursa'da gerçekleşen ağır hasar sonuçlu depremde hasar gördüğü ve onarılmadığından kaybolmuştur.

Şekil 4.71: Sanayi Mektebi-cadde üzerinden görünüm (İNK arşivi, Nr. 90560-19).

Şekil 4.72: Sanayi Mektebi'nin idari binası (1907 yılı) (Bursa Büyükşehir Belediyesi Kent Belleği Arşivi).

İdare binası, iki katlı olarak inşa edilmiştir. Kıırma çatılı olarak inşa edilen binanın çatı kaplama malzemesi olarak alaturka kiremittir. Binanın çatısına saçak yapılmamış, geniş bir silme bırakılmıştır. Yapının pencerelerinde giyotin pencere kullanılmış ve pencere çerçeveleri (malzemesi tam olarak belli değil) beyazla

vurgulanmıştır. Girişi vurgulayan pencere büyük ölçekli olarak planlanmıştır (Şekil 4.72).

Şekil 4.73: Sanayi Mektebi-Marangozhane (İNK arşivi, Nr. 90560-20).

Marangozhane ve atölyeler olarak yerleştirilen binalar giriş kapısının batısında yer almaktadır. Tek katlı olarak inşa edilen binalarda bodrum kat yapılmamıştır. Çatısı alaturka kiremitle kaplanmıştır. Yapı girişlerini kısımlarının bulunduğu bölümlerin çatı kısmına üçgen alınlık eklenerek binanın giriş kısmı vurgulanmıştır. Bina giriş kapıları büyük ve sınıflar ise yüksek tavanlı olacak şekilde planlanmıştır. Büyük ahşap giriş kapılarının üst kısmında sınıfların işlevsel içeriklerinin yer aldığı bir tabela bulunmaktadır. Ayrıca bu binalarda da çatı saçağı yapılmamış ve kat silmesiyle çatı kenarları çevrelenmiştir (Şekil 4.73).

Şekil 4.74: Sanayi Mektebi-Mutfak ve Kiler Yapısı (İNK arşivi, Nr. 90560-21-22).

Mutfak ve kilerin bulunduğu yapı, kompleksteki diğer binalardan farklı olarak tasarlanmıştır. Giriş mekânında, formun boşaltılmasıyla oluşan saçakta için öğrenciler için yemekhane bekleme mekânı bırakılmıştır. Çatı üzerinde 4 adet havalandırma bacası yükseltilmiştir. Çatı saçağı yapılmamış fakat çatı boyunca devam eden kat silmesi mevcuttur. Binada ahşap giyotin tarzında pencereler

kullanılmıştır. Pencerelelerin etrafı diğler binalarda olduğu gibi beyaz silmeyle geçilerek belirginleştirilmiştir (şekil 4.74).

Sanayi Mektebi Kompleksinde tđm binaların cephesi oldukça sade olacak şekilde tasarlanmıştır. Yetim-öksüz çocukların eğitimi için inşa edilen okul binasına ayrılan bđtenin yeterli olmaması, cephenin bu şekilde sade bırakılmasının sebebi olarak dđřđnđlebilir. Bunun yanında yapının eğitim amacını karşılaması ve sade-işlevsel olmasının yeterli gđrđlmüş olması muhtemeldir.

şekil 4.75: Derslik ve yatakhane birimleri (ĐNK arşivi, 90560-26).

Sanayi Mektebi'nin mutfak ve kiler yapısının cephesinde, giriş kısmını tanımlayan ve dikdörtgen kesitli taşıyıcı sđtunlarla oluşturulmuş bir revak dđzenlemesi bulunmaktadır. Cephede simetrik bir ritim oluşturulmuştur. Cephedeki bđyđk açıklıklı dikdörtgen pencereler ise hem doğal ışık ihtiyaını karşılamakta hem de cephe dđzenine açıklık ve geçirgenlik kazandırmaktadır. Bu pencereler sade ahşap sđve çerçeveleriyle vurgulanmış ve herhangi bir bezemeye yer verilmemiştir. atı hizasında ve pencere altlarında sđreklilikle devam eden yatay silmeler bulunmaktadır. atı saçağı uzatılmamış, oldukça kısa bırakılmıştır (şekil 4.75).

Derslik ve yatakhane birimleri, iki katlı ve dikdörtgen planlı olup cephedeki pencereler dđzenli ve eşit aralıklarla yerleştirilmiştir. Pencereleler dikdörtgen formda

olup, her birinin çevresinde ahşap söveler bulunmaktadır. Kat hizalarında yatay olarak devam eden silmeler, cephenin katlarını ayırmış ve yapının yatay doğrultusunu vurgulamaktadır. Bu yapılarda Batı mimarlık üslupları olan Neo-Gotik ve Neo-Klasik mimariye ait öğeleri görmek mümkündür. Özellikle giriş kapısı üzerindeki alınlık ve bu bölgedeki süsleme detayları, eklektik bir mimari dilin ürünü olarak değerlendirilebilir. Giriş kapsının üst saçağında bulunan işlemler ve diğer bina da üçgen alınlık şeklinde tasarlanan çatıya ait detaylar Neo-Klasik ve eklektik cephe özellikleri göstermektedir. Mutfak ve kiler yapısında bulunan revak düzenlemesi ile de geleneksel Türk mimarisine ait bir öğeye yer verildiği görülür (Şekil 4.74).

Sanayi Mektebi'nin cephe özellikleri, II. Abdülhamid Dönemi'nin Batı etkisindeki kamu yapılarında yaygın olarak görülen, ağırlıklı olarak Neo-Klasik olmakla birlikte Barok öğeler de barındıran eklektik bir mimari anlayışla şekillenmiştir. Bu yapılar, Batılı üslup özelliklerinin belirgin şekilde hissedildiği ancak Osmanlı mimari geleneğinin izlerinin de sürdürüldüğü bir formda tasarlanmıştır. Geç Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen modern eğitim yapılarında işlevselliğin yanı sıra temsilî nitelikler de ön planda tutulmuş; bu yapılar yalnızca birer eğitim mekânı değil, aynı zamanda modernleşmenin mimari ifadesi olarak inşa edilmişlerdir.

Yapının günümüzdeki durumu ve kullanımı:

Kurulan Islahhaneyle birlikte temelde yetim ve kimsesiz çocukların meslek sahibi olması ve yetim-öksüz çocukların “bir zanaat” (okulun temel eğitim alanları: terzilik, kunduracılık ve debbağlık vb.) öğrenmeleri amaçlanmıştır. 1899 yılında Bursa Islâhhânesi, II. Abdülhamid'in ülke genelinde yürüttüğü siyasetle ilişkili olarak alınan kararla “Bursa Hamîdiye Sanayi Mektebi” ismini almıştır. (H.1317)(C.O.A., Y..PRK.UM., 49-17)(Ed. Elbas, 2011)

Sanayi Mektebi, asıl binasına kavuşana kadar sıkça yer değiştirmiş ve valiler ya da yerel yönetimlerden sağlanan maddi destekler okulun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. 1927 vilâyet yıllığı kayıtlarına göre, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte okul yönetimi bir komisyona devredilmiş ve bu süreçte karşılaşılan mali sıkıntılar daha da belirginleşmiştir. Bu sıkıntıların bir sonucu olarak, okul bütçesi kesilmiş ve yönetim, yeni bir bütçe oluşturma çabasıyla okulun eşyalarını satma yoluna gitmiştir. Vilâyet Salnamesinde bu durum, şu ifadelerle kayda geçirilmiştir:

“Meşrutiyet'in (II. Meşrutiyet'in ilanı ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesi-1909) ilanına müteakip varidatı membağları (gelir kaynakları) ilga edildiğinden (ortadan kalktığından) mektebin İdaresi büsbütün müşkül ve perişan bir vaziyette düşmüş, Mektebi eşyasını satarak idame-i mevcudiyeti için çalışılmıştır.” Daha sonrasında meşrutiyet sonrasında 1911 yılında düzenli bir bütçeye sahip olmuş ve devamı sağlanmıştır: “Nihayet H.1329(1911) da Bekir Sami Bey zamanında mektep idarei hususiye devrolunmuş ondan sonra diğer müessesat (müesseseler) devlet gibi mezbut (korunmalı) bütçe ile idare olmaya başlanmıştır. Bu tarihe kadar muhtelif şekilleri irae eden mekteb-i idareyi hususiye bütçesine dâhil olduktan sonra mesai umûmiyesin de hayli Terakkiye mazhar olmuştur.” (HVS-1927)

Mektep binasında, Balkan harbi (1912-1913) ve sonrasında gerçekleşen Harbi Umumi'de (I. Dünya Savaşı) araba imalatı üzerine çalışıldığı aktarılmaktadır. “Balkan harbinden sonra harbi umumi mektebin matlup terki ve inkişafına esaslı surette mâni olmuştur. Umumi devamı müddetince mektep athıları Harbiye Nezareti emrinde araba imalat ibrazı faaliyet etmiştir.” (HVS-1927) Bu ifadelerin devamında öğretmen ve öğrencilerin İstiklal harbine katıldığı ve böylece uzun bir süre okulun öğrencisiz kaldığı aktarılmaktadır.

Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra okul, sadece Bursa'ya değil civar illere de hizmet etmeye devam etmiş; *Bölge (Mintika) Sanat Okulu* olarak anılmaya başlamıştır. Artan nüfusun da etkisiyle Bursa'da ikinci bir *Sanat Enstitüsü*'nün kurulması kararlaştırılmış; 1947 yılında Yeniyol'da *II. Erkek Sanat Enstitüsü* açılmıştır. Bölge Sanat Okulu'nun adı *I. Erkek Sanat Enstitüsü* olarak değiştirilmiştir. 1952 yılında çıkan kanunla bu iki sanat enstitüsü birleştirilmiş ve Bursa Erkek Sanat Enstitüsü adını almıştır. 1974 yılında okulun adı Bursa Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi olmuştur. 1974-1975 öğretim yılında Yeniyol'daki bölüm bağımsız bir okul halini almıştır. Böylece Bursa'da iki Endüstri Meslek Lisesi olmuş; eski okula Tophane Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi, Yeniyol'daki okula da “Yeniyol Endüstri Meslek Lisesi” adı verilmiştir. (Ed. Elbas, 2011)

Hamîdiye Mektebi Sanayi'nin ilk yapılan taş binalarına yönelik belgeler oldukça azdır. İlk inşa edilen yapılar günümüzde mevcut olmadığından yapılan yorumlar yetersiz kalmaktadır. II. Abdülhamid Dönemi'nde kurulan bu yapının ilk yapılan

binaları yıkılmış yerlerine yenileri yapılmıştır. Fakat yerlerine yapılan yapılar, ilk mimari özelliklerine göre inşa edilmemiştir. Bugün aynı okul arazisinde Tophane Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi varlığını sürdürmektedir.

4.6 Bursa’da Öğretmen Okulları

Tanzimat’ın reformlarının uygulanması ve siyasal değişim sürecine paralel olarak ilerleyen eğitimdeki yenileşmenin uygulanabilmesi için öğretmen okulları açılmıştır. Geleneksel eğitimin temeli olan medrese eğitiminin yerine “usulü cedid” denilen eğitim modelinin uygulanması için ilk şart bu eğitimi verecek olan öğretici kadronun oluşturulmasıydı. Bu bağlamda yeni açılan okulların eğitim sistemi başta olmak üzere öğretmen yetiştirme gibi eğitim-öğretim sürecinin temel dinamiklerine yönelik düzenlemeler ön planda tutulmuştur.

4.6.1 Bursa Darülmuallimîni

Tanzimat Dönemi’nde, öğretmen yetiştirme konusundaki girişimler, Osmanlı eğitim sisteminin modernleşme çabalarının önemli bir göstergesi olmuş ve öğretmenlik mesleğinin kurumsallaşması sürecine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, 16 Mart 1848 tarihinde İstanbul’da kurulan Dârülmuallimîn, öğretmen yetiştirmek amacıyla oluşturulan ilk eğitim kurumu olarak öne çıkar. (Akyüz, 1996; Vurgun, 2018). Dârülmuallimîn’in açılmasıyla birlikte, öğretmenlik mesleği ilk kez meslekî bir çerçevede ele alınmaya başlanmış, öğretmenler sistematik bir eğitim sürecinden geçerek mesleğe adım atmıştır. Fakat modern öğretmen okullarının belli bir düzene kavuşması zaman alacaktır.

Modern öğretmen okulların açılması ve sıbyan mekteplerinin ıslahı³⁵, ancak 1860'larda mümkün olmuştur. Nitekim 1857’de Maârif Nezâreti’nin kurulmasından sonra tekrar ele alınan sıbyan mekteplerinin ıslahına yönelik tedbirler, ancak 1863 yılında uygulamaya konmuştur. Bu tarihte, İstanbul’da bulunan 35 sıbyan mektebinde "usûl-i cedîd"e göre öğretime geçilmiştir. 1864’te kurulan Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu, 1868’de sıbyan mektepleri için on maddelik bir

³⁵ Dârülmuallimîn-i Sıbyân, geleneksel sıbyan mekteplerinin yerine ikame edilen **modern iptidâî mekteplerinin** (modern ilkokullar) öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla teşkil edilmiştir. Bu kurumlar, modernleşmenin eğitime yansıyan boyutunda, yalnızca birer öğretmen yetiştirme okulu değil, aynı zamanda çağdaş eğitim sistemine geçişin yapı taşları olarak da önem arz etmektedir.

nizamnâme tertip etmiştir (Öztürk, 1991). Modern eğitim ve öğretimde öğretmenin rolü ve önemi anlaşılmış olmasına rağmen, bu Darülmualлимinden başka bir öğretmen okulu, maalesef 1868'e kadar açılamamıştır (Kodaman, 1991). Maârif Meclisi 11 Kasım 1882 (H. 29 Zilhicce 1299) tarihinde toplanarak taşrada dârülmualлимinlerin açılması meselesini görüşmüştür. Meclis, maârif müdürü bulunan 10 vilâyet merkezinde dârülmualлимin açılmasını kararlaştırmıştır (Kodaman, 1991). 1885-1886 yıllarında Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Aydın, Bursa, Halep, Mamuretülaziz, Erzurum, Sivas, Amasya, Musul, Van ve Bolu şehirlerinde toplam 14 Dârülmualлимin-i Sıbyân açılmıştır. Bu eğitim kurumlarının yapımları için merkezden maddi destek çıkmamış yapım mâliyetleri yerel yöneticiler tarafından karşılanmış fakat öğretmen kadrosu merkezden atanmıştır. (Öztürk, 1991)

1868 yılında sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla İstanbul'da Dârülmualлимin-i Sıbyân kurulması, öğretmenlik mesleğinin daha kurumsal bir yapıya kavuşması yolunda önemli bir adım teşkil etmiştir. Bu kurum, sıbyan mekteplerine nitelikli öğretmen sağlama amacını güderek, modernleşme sürecindeki Osmanlı eğitim reformlarının mihenk taşlarından biri olmuştur. Takip eden yıl hazırlanan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi, yalnızca bu okullardan mezun olanların sıbyan mekteplerinde görevlendirileceğini belirterek, öğretmen yetiştirme sürecinin belli bir düzene kavuşturulması sağlamıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde ise, iptidai mekteplerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, sıbyan mektepleri yerini mekâtib-i ibtidâiyye tanımına bırakmıştır (Url-4).

İptidailerin de yaygınlaşmasıyla birçok vilâyet merkezinde maârif müdürlükleri vasıtasıyla açılan bu okullardan Hudâvendigâr vilâyeti diğer vilâyetlerden ayrı tutulmuştur. Kodaman'ın 1905-1906 (H.1323-1324) yıllarında İstanbul dışındaki darülmualлим'lere yönelik oluşturduğu istatistik cetvellerinde bu okulların, Bursa dışındaki tüm taşra vilâyetlerinde Dârülmualлимin-i iptidâiye olarak geçtiğini ortaya koyulmuştur. Bursa'daki okulların ise diğer taşra vilâyetlerinden farklı olarak Darülmualлимin-i Rüşdî olduğuna işaret edilir. Fakat bu okulların iptidai şubesinin bulunduğu bilinmektedir. (Kodaman, 1991)

Bursa Dârülmualлимin'i, Bursa şehir merkezinde 1883 (H.1300) yılında açılmıştır. Salnamelerde kurulan bu okulun açılışındaki temel amacın sıbyan ve iptidai öğretmenlerinin yetiştirilmesi olarak ifade edilmiştir (HVS,1324; HVS, 1325;

HVS, 1303). Fakat okul, yeterli öğrencisi bulunmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. (C.O.A., MF. İBT., YB.: 22-6, H.24.10.1305).

4.6.2 Hamîdiye Medrese-i Muallimini (Çelebi Mehmet Anadolu Lisesi)

Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan itibaren eğitim sürecini yöneten geleneksel eğitim kurumu olan medreseler ve medreselerin alt birimi olan sıbyan mektepleri mevcuttu. Fakat Tanzimat sonrasında modern okulların açılmasıyla birlikte medreseler varlıklarını sürdürseler de modern mekteplerin geri planında kaldıkları söylenebilir. Sıbyan mektepleri ise hem modern okula gidenler için hem de geleneksel medrese için alt birim olma özelliğini uzun süre sürdürmüştür. Fakat 1882’den sonra Maârif Nezâreti iptidailere ağırlık vermiş ve yaygınlaştırmıştır. İptidailerin sayıca artmasıyla taşrada bu okullara yönelik nitelikli öğretmen ihtiyacı çok artmıştır. (Kodaman, 1991)

Öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, çeşitli merkez vilâyetlerde öğretmen okulları açılmıştır. Bursa da daha önce açılıp, yeterli sayıda öğrenciye ulaşamadığı gerekçesiyle kapatılan Bursa Dârülmuallimin’in³⁶ yeniden açılmasına karar verilir. Fakat bu sefer ders içeriğinde bir miktar değişiklik yapılarak aynı okulun isminin değiştirilerek açılmasına karar verilmiştir. Bunun sebebi dârülmuallimîn adıyla açılan okullara ilgi olmamasıdır. Bu durumu gören yöneticiler ismin başına “medrese”yi ilave ederek, bir anlamda geleneksel Osmanlı eğitim sistemine çağrışım yapmak istemişlerdir. Böylece diğer okullara çocuklarını göndermek istemeyenleri buraya çekmek istemişlerdir. Ayrıca açılan okullarda uygulama ve staj konularına önem verilmiştir (Öcalan, 2014).

Bursa’da açılan bu mektep, dönemin hâkim siyaseti etkisiyle II. Abdülhamid’e atfen “Hamîdiye” ekini de almıştır. Eski dârülmuallimin yerine okulun adı “Hamîdiye Medrese-i Muallimin” olmuştur (C.O.A., BEO, YB.: 2812-210865, H-29-02-1324). Bununla birlikte yeni okulun masrafları devlet tarafından karşılanmıştır (C.O.A., MF.MKT., YB. 925 – 46, H-29-02-1324). Öte yandan arşiv belgesi incelendiğinde yeni okulda teorik bilgiden çok pratiğe dönük olarak eğitimin gerçekleşmesi kararının alındığı görülür. Hamîdiye Medrese-i Muallimin

³⁶ Bursa Dârülmuallimini, Hüdavendigâr vilâyetinde açılan ilk öğretmen okuludur. Bu okul bir önceki başlıkta bahsettiğimiz okuldur.

mektebi leyli(yatılı) olarak açılmıştır. Okulda öğrenim gören öğretmen adaylarına uygulama sahası olması ve pratik tecrübe kazanmaları amacıyla yanında bir de nehari (gündüz eğitim veren) bir mektebi iptidai inşa edilmiştir (C.O.A., MF.MKT., YB. 925 – 46, H-29-02-1324) (HVS, 1325:337).

Şekil 4.76: Hamîdiye Medrese-i Muallimîn 'nin resmi açılış töreni (HVS, H.1325).

Okulun Bursa'nın Karaağaç Mahallesi'nde daha önce Fransız Okulu yapılmak üzere başlanan, ancak vazgeçilen binada açılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu bina hazine adına satın alınmış, yatılı bir Medrese-i Muallimîn ile yanına bir de uygulama okulu olmak üzere İbtidâî Mektebi açılmasına karar verilmiştir. Okulun üzerinde kurulduğu arsa okulun genişletilmesine imkân vermediğinden, okulun bitişiğindeki evin de okula dâhil edilerek genişletilmesi istenmiştir (COA, İ.HUS., Dosya:142-70, H-24-04-1324; Öcalan, 2014). Okulun inşasının dönemin önemli dergilerinden Servet-i Fünun da haber yapıldığını ve II. Abdülhamid'in bu inşaat için bizzatıhi kişisel servetinden harcama yaptığı metinden aktarılmaktadır: "Mekteb Burûsanın Karaağaç mahallesi'nde ve güzel bir mevki'de inşâ edilmiştir. Arasasıyla birlikte mesârif-i inşâiyesi üçyüz bin kuruş raddesindedir." ve "Binanın bedel-i iştirâsı ile mesârif-i inşâiyye ve tesisiiyyesi taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden

ihlân ve inâyet.." (Servet-i Fünûn, No:806, s.405, Cilt: 31, Yıl: 16, H.1322; Bilmiş, 2019).

Dersler, sınıf düzeni ve eğitim hizmetinin işleyişi

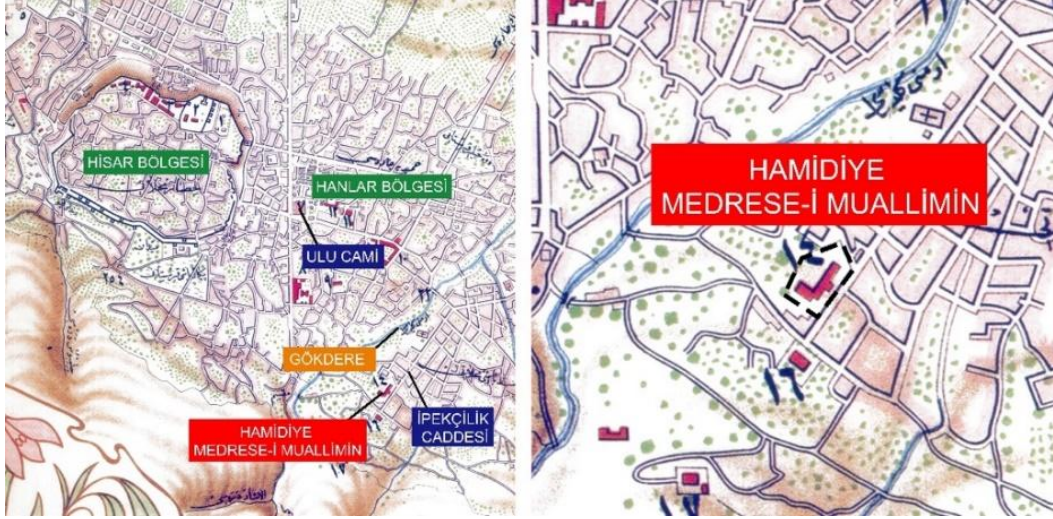
İlk olarak açılan Bursa Dârülmuallimînin kadrosu bir muallim ve bir de bevaptan (hizmetli) oluşturulmuştur. Okul kapatılana kadar kadro sayısında herhangi bir artış olmamıştır (Vurgun, 2018). Anlaşılacağı üzere okul, diğer okullara nazaran öğretmen kadrosu bakımından oldukça az sayıda öğretmenden oluşmaktadır. Ayrıca öğretim süresinin iki yıl olduğu belirtilmiştir.

Dârülmuallimin okulları iki kademeli sınıftan oluşmuştur. Dârülmuallimin'in ders listesi; Kur'ân-ı Kerim ve Tecvid, Arabî, Nahiv-i Osmanî, Tarih-î Osmanî, Gülistan ve Kavâid (Farsça ile ilgili) Hesap, Usûl-i Kitabet, Usûl-i İmla, Hatt-ı Rik'a ve Ahlak derslerinden oluşmaktadır (Altın, 2009).

Dârülmuallimin'in kapatılmasından sonra yerine açılan Hamîdiye Medrese-i Muallimin'inin öğrenim yılı 3 yıl olarak belirlenmiştir. Bu okulun kadrosu geniş olmakla birlikte bütçesinin de geniş olduğu salnamede aktarılmaktadır. Ayrıca yeni açılan okulun öncekinden farklı olarak yüksekokul düzeyine çekildiği anlaşılmaktadır (Öcalan, 2014).

Hamîdiye Medrese-i Muallimin açıldıktan sonra öğrenim süresinin arttığı gözlenmektedir. Okulda, Osmanlı klasik medrese eğitiminde verilen derslere benzer derslerle öğretmen yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

Yapının mimari özellikleri:

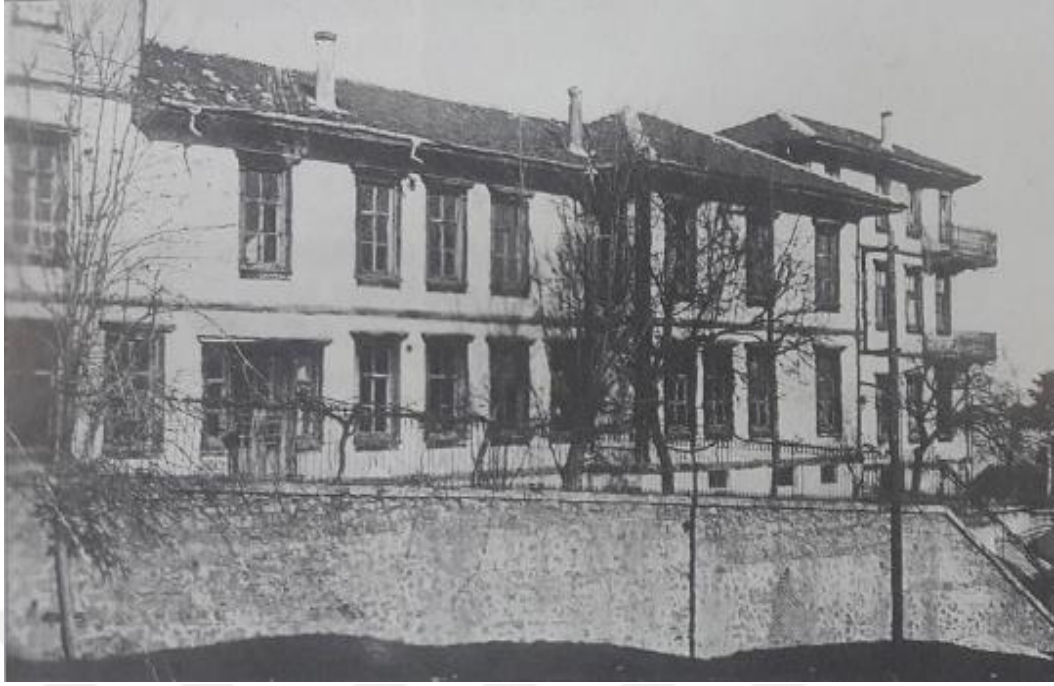
Şekil 4.77: 1907 tarihli şehir haritasında Hamîdiye Medrese-i Muallimin'in konumu (BBB arşivi).

Muallim Mektebi'nin arazisi, kentin Uludağ'a doğru olan tarafında kentin dış sınırında yer almaktadır. Bursa'da o dönemde gayri Müslim nüfusun ağırlıkta olduğu Setbaşı mevkide İpekçilik Caddesi yokuşunda konumlanmış olan okul dönem haritaları üzerinde gösterilmiştir (Şekil 4.77).

Okulun yapısına dair herhangi bir plan veya taslak tarihi kaynaklarda bulunmamaktadır. Ayrıca yapıya dair görsellerde birkaç fotoğrafı aşmayacak denli sınırlıdır. Bu sebeple yapıya dair erişilebilen görsellerden yola çıkarak bir inceleme gerçekleştirilecektir.

Hamidiye Medrese-i Muallimîn'in inşa edildiği arazi, Bursa kent merkezinin topografik olarak eğimli bir bölgesinde yer almaktadır. Bu doğal eğim, yapının mimari organizasyonunu doğrudan etkilemiş; okulun alt kotuna denk gelen bölümde istinat duvarları inşa edilerek zemin düzlemi yapıya uygun hâle getirilmiştir. Giriş mekânı ise daha yüksek kotta konumlandırılmış; bu bölüm ile okul bahçesi arasındaki bağlantı, geniş merdiven basamaklarıyla sağlanmıştır.

Okulun cephesini incelediğimizde, ahşap pencerelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Katlar arası ahşap silmelerle ayrılmış cephe oldukça sade bırakılmıştır. Yapı formunun Modern-Batılı bir form olduğunu düşündüren önemli bir unsur çatı olmuştur. Bursa'da teze konu olarak incelenen diğer Modern-Batılı tarzda yapılan okullardakilerin aksine bu yapıda geniş çatı saçakları yapılmış, görsel etkisi farklılaşmıştır. Çatı kaplaması olarak kiremit kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 4.78).

Şekil 4.78: Hamîdiye Medrese-i Muallimin (Akkılıç, 2002).

Şekil 4.79: Hamîdiye Medrese-i Muallimin-Güney-Doğu Cephesi (HVS, H.1325).

Hamidiye Medrese-i Muallimîn'in cephesel özellikleri, Geç Osmanlı Dönemi'nde taşrada inşa edilen eğitim yapılarının sade ve işlev merkezli karakterini yansıtmaktadır. Cephede bezemeden büyük ölçüde kaçınılmış; katlar arasında yalnızca yatay ahşap silmelerle ritim sağlanmıştır. Pencereleler ise dikdörtgen formda ve ahşap doğramayla tasarlanmış, cephede düzenli bir şekilde yerleştirilmiştir.

Yapının inşa edildiği dönemde inşa edilen diğer modern eğitim yapılarında olduğundan farklı olarak çatı saçakları gizlenmemiş aksine öne çıkarılmıştır (Şekil 4.79).

Yapının cephe düzenlemesinde, dönemin mimari eğilimleri arasında öne çıkan Neo-Klasik üsluba ait öğelere belirgin bir biçimde rastlanmamıştır. Bunun yerine geleneksel Osmanlı mimarisindeki sadeliğin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu sadelik, yapı kompozisyonunun Batı etkilerinden ayrıştığını ve yerli mimari geleneğe daha yakın durduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yapı, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında, özellikle II. Abdülhamid devrinde yaygınlaşan eğitim kurumlarının mimari tipolojileri arasında sade, fakat özgün bir pozisyona sahiptir. Temsilin çok öne çıkarılmadığı, fakat mekânsal düzenleme ve yapı diliyle dönemin eğitim anlayışını taşıyan bu cephe, Geç Osmanlı taşra mimarisinde işlevsellik ile yerel estetiğin dengeli birlikteliğini ortaya koymaktadır.

Yapının günümüzdeki durumu ve kullanımı:

Dârülmualimîn ya da diğer ismiyle Hamîdiye Medrese-i Muallimin ismiyle açılan okul, günümüzde mevcut değildir. Okul alanında yeni yapılar inşa edilmiş fakat bu yapılarda geçmişe ait form ve mimariler korunmamıştır. Yapıyla alakalı yaptığımız arşiv taramasında bu yapıya ilişkin mimari anlamda yeterli veriye ulaşamamıştır.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, birçok eğitim yapısında olduğu gibi, Hamidiye Medrese-i Muallimîn'in isminde de dönemin siyasi dönüşümüne paralel bir değişikliğe gidilmiştir. Okulun adındaki "Hamîdiye" ibaresi kaldırılmış ve yapı bir süre yalnızca "Medrese-i Muallimîn" adıyla anılmıştır. Bu değişiklik, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni yönetimin oluşturduğu politikalarla ilgilidir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise, eğitimdeki yapısal reformlar kapsamında kurumun ismi "Dârülmualimîn" olarak güncellenmiş; ancak bu yeni adla yürüttüğü eğitim faaliyetleri 1927–1928 öğretim yılı itibarıyla sona ermiştir. Okul binası, kapatılmasının ardından kamusal eğitim yapısı olarak farklı kademelerde kullanılmaya devam etmiştir. İlk olarak "Birinci Ortaokul" adıyla hizmet vermiş, ardından "Çelebi Mehmet Ortaokulu" ve bir süre sonra "Çelebi Mehmet Lisesi" olarak faaliyetini sürdürmüştür. Yapı, böylelikle yalnızca Osmanlı'nın geç döneminden Cumhuriyet'e uzanan eğitim tarihine değil, aynı zamanda kent hafızasına da tanıklık eden önemli bir yapı hâline gelmiştir. Günümüzde ise "Çelebi

Mehmet Anadolu Lisesi” adıyla işlevini sürdürmektedir. (Akkılıç, 2002; Öcalan, 2014) Ancak söz konusu İlk inşa edilen yapılar yapının özgün biçimi günümüze ulaşmamıştır. Bunların yerini daha sonra betonarme yeni yapılar almıştır.

5. DEĞERLENDİRME: YAPILARIN KİMLİK, MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE EĞİTİM YAPILARI BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI

Bu çalışma, II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da inşa edilen meslekî ve teknik eğitim yapılarının mimari niteliklerini ve kentsel mekânla kurdukları ilişkileri kapsamlı biçimde analiz etmeyi hedeflemektedir. Değerlendirme bölümünde, söz konusu yapıların tarihsel inşa süreçleri, kent dokusu içerisindeki konumları, topografya ile plan şemaları, iç mekân organizasyonları ve mimari üslupları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

5.1 Okulların Künye ve Tarihçeleri:

Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi (Ziraat Mektebi), II. Abdülhamid Dönemi'nde Anadolu'ya gönderilen müfettişler doğrultusunda alınan kararla vilâyet merkezlerinde ziraat mektepleri açılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı'nın Bilâd-ı Selâse diye bilinen gözde vilâyetlerinden olan Bursa'da, 20 Mart 1891 tarihinde açılan meslekî-teknik içerikli ilk eğitim yapısı “Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi” olmuştur (HVS-1324, HVS-1925). Ziraat Mektebi, uygulamalı eğitimin gerektirdiği tarımsal faaliyetlerin uygulanmasına elverişli bir çevre sunacak şekilde, şehrin merkezî yerleşim alanlarının uzağında, geniş tarım arazilerinin ortasında, Bursa-Mudanya yolu üzerinde inşa edilmiştir.

Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu), Edirne, Bursa ve Manastır gibi vilayet merkezlerinde askeri idadî mekteplerin kurulmasına yönelik merkezî karar doğrultusunda 15 Şubat 1845 tarihinde Bursa'da bu doğrultuda bir okul açılmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda yaşanan 1855 depremi, mevcut okul binasında ciddi yapısal hasarlara yol açmış; bu durum eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmıştır. Okul yönetimi durumu merkeze rapor etmiş ve bunun sonucunda, mevcut binanın elverişsizliği gerekçesiyle yeni bir eğitim yapısının inşa edilmesine karar verilmiştir. Yeni okul binasının temeli 2 Haziran 1889 tarihinde atılmış ve yaklaşık üç yıllık bir inşa sürecinin ardından, 10 Haziran 1892 tarihinde resmî bir törenle yeni okul hizmete açılmıştır (Kepecioğlu, 2009:144). Bu yeni bina, dönemin Bursa şehir dokusuna göre merkezî yerleşim alanlarının dışında kalan, Uludağ'ın eteklerinde, şehre hâkim bir noktada bulunan Işıklar mevkiine konumlandırılmıştır.

Harir Dârüttâlîm (İpekçilik Okulu), Geç Osmanlı Dönemi'nde artan dış borçlanmaya karşı ekonomik iflasını veren Osmanlı idaresinde borçlu devletlerce borcun tahsili için Düyun-ı Umûmiye İdaresi (Borçlar İdaresi) tarafından kurulmuştur. Borçların tahsili için birçok kalem oluşturan idare, devletin önemli bir gelir kaynağı olan ipekçilik gelirini artırarak borçları tahsil etmenin yolunu aramıştır. Fakat 19. yüzyıl sonunda baş gösteren koza hastalığı bu gelirlerin elde edilmesini zorlaştırmıştır. İpekçilikte baş gösteren bu hastalığın tedavi edilmesi ve meslekî-teknik donanımı yüksek üreticilerin artması için Bursa'da “Harir Dârüttalimi” (İpekçilik Mektebi), 8 Şubat 1888 yılında (HVS, 1325) kurulmuştur.

Mekteb-i İdadiy-i Mülkî (Erkek Lisesi), Osmanlı taşrasında modernleşen devlet yönetimine yönelik nitelikli memurların yetiştirilmesi için açılmıştır. Mekteb-i İdadiy-i Mülki, 3 Ağustos 1885 tarihinde eğitim faaliyetlerine başlamıştır. İlk olarak, Akif Paşa Konağı'nda faaliyete geçen okul, “Necip Bey Konağı” olarak da anılmaktadır (Kaplanoğlu, 2003). Ancak kısa sürede fiziksel yetersizlikler ortaya çıkmış ve yeni bir okul binasının gerekliliği doğmuştur. Bu doğrultuda, Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsi adıyla yeni ve daha donanımlı bir yapı inşa edilmiş; bu bina 1892 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır (Bilmiş, 2019). Yeni okul binası, Bursa'nın kent dokusu içerisinde yer alan ve 19. yüzyıl sonlarında önemli bir ulaşım ve yerleşim aksı olan Maksem Caddesi üzerinde konumlandırılmıştır.

Bursa Islâhhânesi ve Hamîdiye Sanayi Mektebi, Osmanlının çeşitli vilâyetlerinde kurulan ıslahhaneler kimsesiz çocukların barınması ve yetiştirilmesi amaçlamaktadır. Fakat II. Abdülhamid Dönemi'yle birlikte Islahhaneler sadece bir yaşam alanı olmaktan çıkıp teknik-fenni bir misyona kavuşturulmak istenmiştir. Bir anlamda kalkınma için gerekli nitelikli “teknik eleman” ihtiyacını karşılamak amacıyla “Sanayi Mektebi” ne dönüştürülmüştür. 1868 yılında Bursa'da Ahmed Vefik Paşa'nın emriyle ve dönemin valisi Hacı İzzet Paşa tarafından kimsesiz ve yetim çocuklar için ıslahhane açılmıştır. 1880 (H.1298) yılında açılan bu okul Hudâvendigâr Matbaa binasının karşısında mevcut olan bir konağa taşınmıştır. 1884 (H.1301) yılındaysa İnas Rüştîyesinin alt katına ve de Postane'nin karşısındaki Tiyatro Binası'nın civarına ve sonradan da birkaç farklı konumlara

taşınmıştır. Sanayi Mektebi için nihai bina, 1897 (H.1314) yılında Hisar Mahallesinde açılmıştır (HVS- 1324) (HVS-1927).

Bursa Darülmuallimîni ve Hamîdiye Medrese-i Muallimini'nin kurulmasına zemin hazırlayan başlıca etken, 1869 tarihinde ilan edilen Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesidir. Bu nizamname ile Osmanlı taşrasında eğitim teşkilatının yeniden yapılandırılması ve bu kapsamda vilayet merkezlerinde Maarif Meclislerinin oluşturulması olmuştur. Maârif Meclisince taşra vilâyetlerinde “Dârulmallimin”³⁷ kurulması istenen bu şehirlerden birisi de Bursa olmuştur. 1883 yılında okulun resmen kurulduğu vilâyet salnamelerinde geçmektedir (HVS,1324; HVS, 1325; HVS, 1303). Fakat daha sonra bir süre kapalı kalmış ve daha sonra ismi değiştirilerek “Hamîdiye Medrese-i Muallimini” adıyla ve ders içeriklerinde bazı değişiklikler yapılarak yeniden açılmıştır. Bu okul yatılı olarak eğitim vermektedir.

5.2 Kentsel Konum ve Yer Seçimi Bağlamında Mesleki-Teknik Okullar

Klasik Osmanlı kent düzenine sahip olan Bursa, Tanzimat etkisiyle önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşümün ivme kazanmasında, özellikle şehirde art arda yaşanan büyük yangınlar ve 1855 depremleri belirleyici olmuştur. Söz konusu afetlerle ciddi bir fiziksel yıkıma neden olmuş, mevcut kentsel dokunun yeniden inşa edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda afetler sonrası oluşan yeni imar ihtiyacı, kente modern bir görünüm kazandırmayı amaçlayan İstanbul merkezi yönetimi için uygun bir müdahale zemini sunmuştur.

Tanzimat sonrası devletin modernleşme reformlarının etkisiyle kentsel dokusunda dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu süreçte, geleneksel Osmanlı şehri olan Bursa’da; yeni caddeler oluşturulması ve mevcut yolların genişletilmesi gibi modern şehir görünümü kazanılması için gerekli düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Saint-Laurent:1992, Gönül, 2017).

Bursa’nın 1855 depremleri sonrasında yeniden inşa süreci İstanbul merkezi yönetimi tarafından Ahmet Vefik Paşa’nın 1863–1864 yılları arasında Bursa’da Sağ Kol Ciheti Müfettişliği görevine atanması, şehirde daha sistematik ve merkezden yönetilen bir kentleşme süreci için önemli adımlar atılmıştır. Ahmet

³⁷ Darulmuallimin: yeni açılan modern okullar için öğretmen yetiştiren okul.

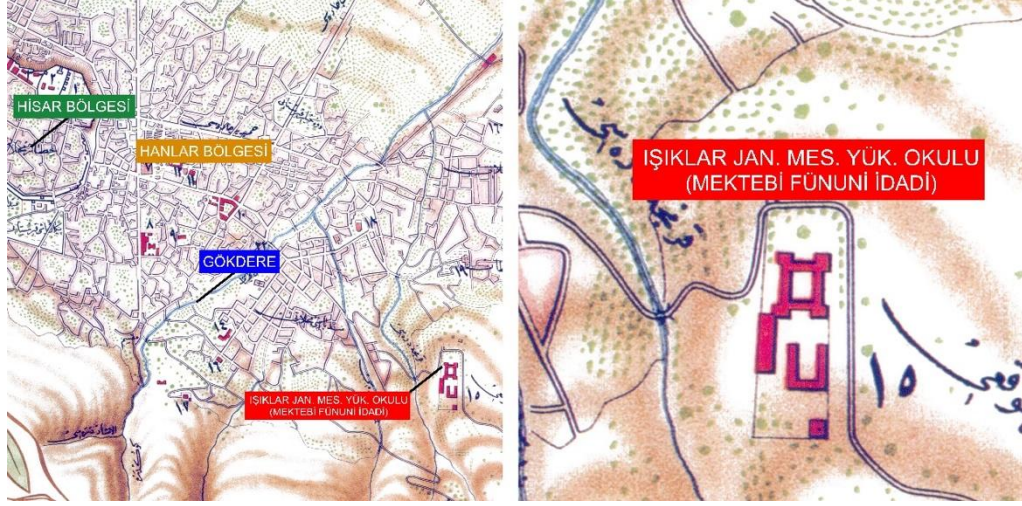
Vefik Paşa'nın reformist uygulamaları doğrultusunda hem hasar alan yapılar hem de kentsel dokuda modernleşme için önemli adımlar atılmıştır. Kent, Tanzimat'ın merkezîleşme ve modernleşme ilkeleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır. Ayrıca Bursa, Tanzimat sonrasında İstanbul merkezi yönetimi tarafından yürütülen modernleşme reformlarının taşra düzeyinde uygulanabilirliğinin gözlemlendiği önemli kentlerden biri hâline gelmiştir (Özcan, 2006)³⁸.

Tanzimat reformlarının ardından, özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde ivme kazanan Osmanlı modernleşme politikalarının Bursa kent dokusu üzerindeki mekânsal yansımaları arasında eğitim yapıları belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, devlet eliyle gerçekleştirilen kamu yatırımları kapsamında inşa edilen eğitim kurumları, yalnızca eğitim rolüyle değil, aynı zamanda imparatorluğun modernleşmesini kent ölçeğinde görünür kılan temsili mimari öğeler olarak da öne çıkmıştır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu dönemde Bursa'da inşa edilen eğitim yapılarının kent içindeki konumları ve bu konum seçimlerini etkileyen etkenler analiz edilecektir.

Hüdavendigâr Ziraat Mektebi, Mudanya'daki liman ve Bursa şehir merkezi arasında ana arter olan Bursa-Mudanya yolu üzerinde konumlandırıldığı vilayet salnamelerinde önemle vurgulanmıştır (HVS-1324, HVS-1925). Ziraat Mektebi'nin yer seçiminde, tarımsal üretim açısından elverişli toprakların bulunması öncelikli bir kriter olarak değerlendirilmiştir. Zira, bu konum Bursa'ya ulaşan ana güzergâh üzerinde yer almakta ve böylelikle hem başkent İstanbul'dan hem de Avrupa'dan gelen ziyaretçilerin³⁹ doğrudan erişimine imkân tanımaktadır. Bu tercih, Ziraat Mektebi'nin konumunun yalnızca eğitim amaçlı değil, aynı zamanda modern tarımsal nitelikli bir okulun tanıtıldığı ve modern temsiliyet kazandığı bir vitrin oluşturulması hedeflenmiş olmalıdır.

³⁸ Detaylı bir incele için Kübra Uslu'nun "Ahmed Vefik Paşa ve Bursa'nın modernleşmesi üzerine bir inceleme" adlı tez çalışması ve Koray Özcan'ın "Tanzimat'ın kent reformları: Türk imar sisteminin kuruluş sürecinde erken planlama deneyimleri (1839 1908)" makalesi Bursa şehri üzerine Ahmet Vefik Paşa'nın etkilerinin detaylı olarak incelenmesi açısından önemli çalışmalardır.

³⁹ 1896 yılında İstanbul'dan Bursa'ya gelen Fahrunnisa Hanım, "1896 Baharında Bursa" adlı kitapla Mudanya yolu üzerindeki Ziraat Mektebi'ni anlatmıştır.

Şekil 5.1: 1907 tarihli şehir haritasında Mekteb-i Fünun-u İdadi'sinin konumu (BBB arşivi).

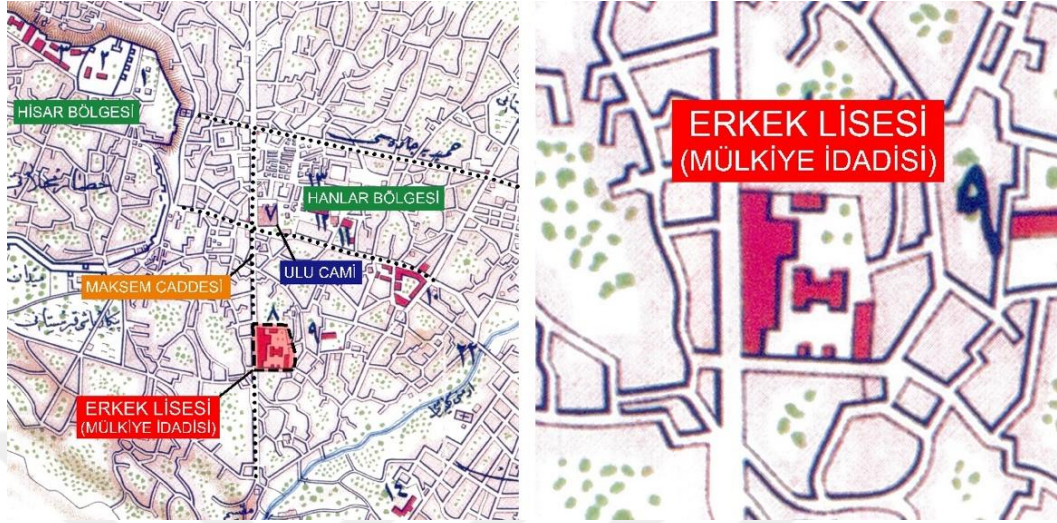
Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu), Bursa'nın topoğrafik olarak yüksek bir bölgesi olan Uludağ yamaçlarında, kente hâkim bir konumda bulunan Işıklar mevkiinde inşa edilmiştir (Şekil 5.1). Okulun bu konumda inşa edilmesi, askeri eğitimin gerektirdiği fiziksel izolasyonu sağlamak amacıyla stratejik bir tercih olup, aynı zamanda kentsel görünümde modern kent vurgusunu güçlendirmektedir.

Şekil 5.2: 1907 tarihli şehir haritasında İpekçilik Okulu'nun konumu (BBB arşivi).

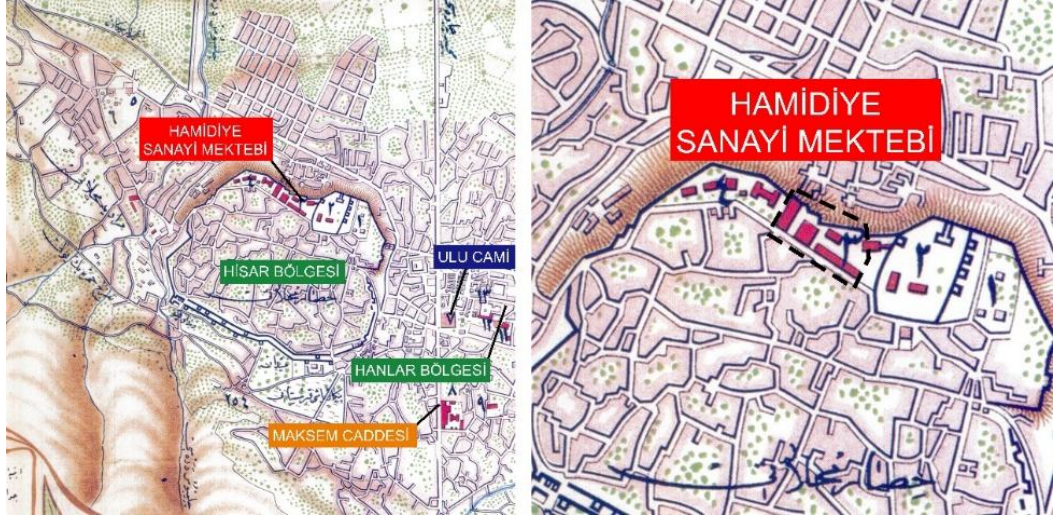
İpekçilik Mektebi, 19. yüzyılda Bursa'nın ipek üretim merkezlerinden biri olan Setbaşı bölgesine yakın bir noktada, Uludağ yamaçlarının yerleşim çeperlerinde sayılabilecek bir noktada konumlandırılmıştır (Şekil 5.2). Dönemin ekonomik dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda bu yer seçiminin bilinçli bir tercih

olduğu anlaşılmaktadır. Mektebin bu alana yerleştirilmesi, yalnızca kentsel bir düzenleme değil; aynı zamanda sanayi ile sanayiye yönelik nitelikli iş gücünün oluşturulmasına yönelik bir planlamadır (Çiftçi, 2013).

Şekil 5.3: 1907 tarihli şehir haritasında Erkek Lisesi'nin konumu (BBB arşivi).

Bursa Mülkiye İdadisi (Erkek Lisesi), kentin tarihî merkezinde, Maksem Caddesi üzerinde konumlanmış olup, Setbaşı ile Hisar arasında uzanan tarihsel aks ile Ulu Cami'den Uludağ yamaçlarına yönelen diğer önemli kentsel aksın kesişim noktasında yer almaktadır. Kent merkezine yakın ve topoğrafik olarak yüksek bir noktada yer alması, okulun fiziksel ve simgesel görünürlüğünü artırarak modern eğitim anlayışının kent mekânındaki etkisini vurgulamıştır. Bu yerleşim tercihi hem erişilebilirliği sağlamak hem de yeni açılan caddeler üzerindeki modern yapılaşmayı temsil eden yapılar inşa etme yaklaşımının bir sonucudur (Şekil 5.3).

Şekil 5.4: 1907 tarihli şehir haritasında Hamîdiye Sanayi Mektebi'nin konumu (BBB arşivi).

Hamîdiye Sanayi Mektebi, konumu itibariyle Bursa'nın tarihî çekirdeğini oluşturan Hisar bölgesi içinde, yeni kamu binalarının yoğunlaştığı Hamîdiye Hastane Caddesi üzerinde yer almaktadır. Bu yer seçimi, modern eğitim ve sağlık kurumlarının birbirine yakın konumlandırılması ve kent içinde işlevsel bir merkez oluşturma amacını yansıtmaktadır. Okul parselinin batısında yeni inşa edilen şehrin ilk modern hastanesi olan Hamîdiye Hastanesi, doğusunda ise deprem sonrası inşa edilmiş modern askerî yapılar yer almaktadır. Ayrıca, okulun da üzerinde bulunduğu cadde üzerinde kent kimliğinde önemli bir sembol olan Saat Kulesi'nin bulunması okulun Meydan-ı Osmanî ile bağlantısı, kamusal ve temsili işlevlerini güçlendirmektedir (Şekil 5.4).

Harir Dârüttâlîm (İpekçilik Okulu)	✓	✓	✓	-
Hamîdiye Sanayi Mektebi	✓	✓	✓	-
Hamîdiye Medrese-i Muallimini	✓	✓	✓	-
Bursa Mülkiye İdadisi (Erkek Lisesi)	✓	✓	✓	-
Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu)	-	-	✓	✓

5.3 Mimari Özellikleri: Plan Yerleşimi, Yapım Tekniği ve Malzemeleri, Cephe Düzeni ve Mimari Üslup

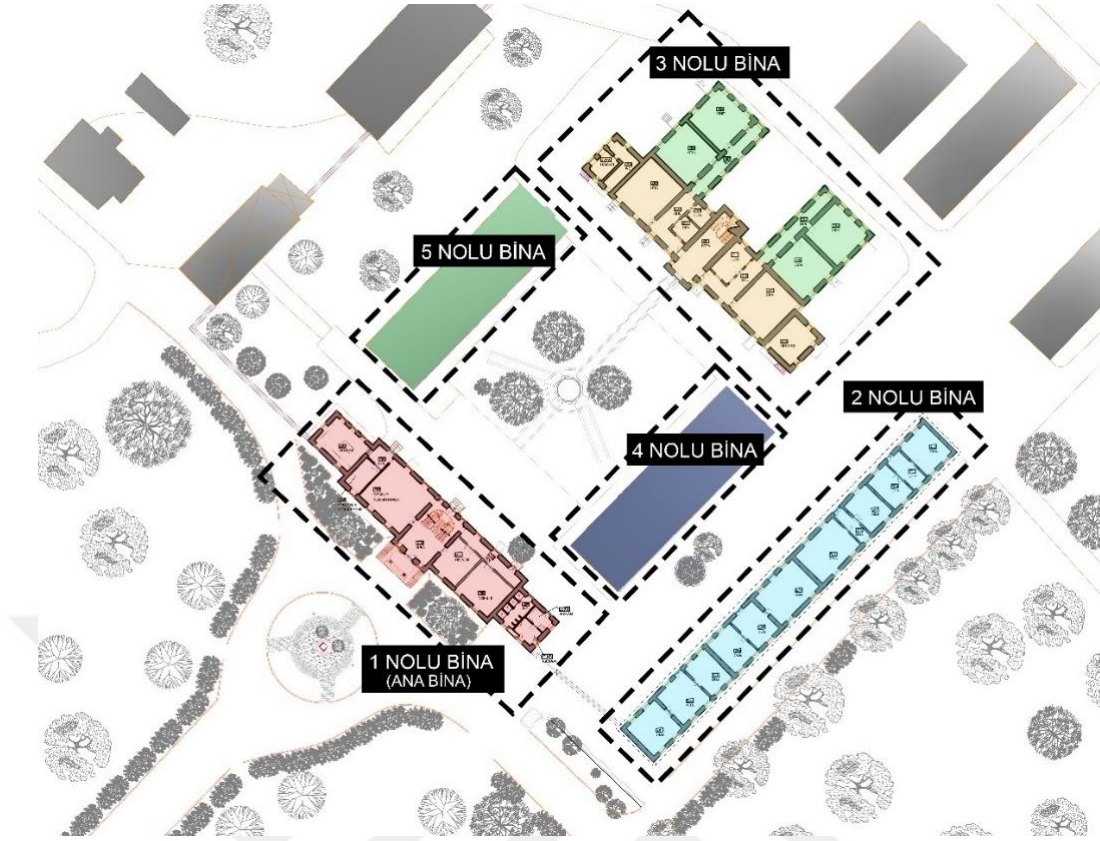
5.3.1 Kat planları ve vaziyet planı

Tanzimat sonrasında hız kazanan eğitim reformları, yalnızca müfredat değişiklikleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda eğitim yapılarının mimari olarak yeniden ele alınmasını da beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın geleneksel eğitim kurumu olan medreselerin yerini, Batı tarzı eğitimi esas alan modern okul yapıları almaya başlamıştır. Bu dönüşüm süreci, eğitim politikaları paralel biçimde, mimari planlamada merkezi bir yönlendirmeyeyle şekillenmiştir. B. Fortna'nın aktardığına göre, II. Abdülhamid Dönemi'nde sadrazamlık görevinde bulunmuş olan "Küçük" Said Paşa, Paris'teki Osmanlı Büyükelçiliği'nden idadî okulların mimari planlarının hazırlanması ve bu planların vilayetlere gönderilmek üzere İstanbul'a ulaştırılmasını istediğini belirtmektedir. Benzer biçimde Mahmud Cevad'ın 1885–1886 yıllarına tarihlenen raporu da bu süreci doğrulamaktadır. Raporda, vilayet merkezlerinde ve vilayet dışındaki bölgelerde kurulması planlanan, 300 ve 200 öğrenci kapasiteli birinci ve ikinci sınıf idadîler için hazırlanan seksen okul planının korunaklı çantalara yerleştirilerek ilgili bölgelere gönderildiği belirtilmektedir (Fortna, 2005). Bu belgeler, Geç Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen modern eğitim yapılarının mimari planlarının merkezden organize edildiğini ve taşradaki uygulamaların bu planlara bağlı olarak şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Modern eğitim yapılarında planların İstanbul merkezi yönetimi tarafından belirlenmesinden sonra plan kurgularında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Geleneksel Osmanlı eğitim yapıları mimarisinde temel alınan, avlu etrafında hücrelerin sıralandığı medrese tipi plan düzeni terk edilmiş; bunun yerine, koridor etrafında sıralanan sınıflardan oluşan plan şeması benimsenmiştir. Bu yeni plan anlayışı, yalnızca kat planlarında değil, aynı zamanda sınıf düzenlerinde de değişim getirmiştir. Öğrencilerin yerde oturduğu geleneksel sınıf düzeninin yerini masa ve sıra düzenine sahip Batı tarzı derslikler almıştır. Ayrıca, dönemin meslekî eğitime verdiği önem doğrultusunda, okul yapılarında atölyeler, laboratuvarlar ve uygulama alanları gibi farklı işlevlere sahip mekân birimlerine de yer verilmeye başlanmıştır.

Bu bölümde II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da inşa edilen mesleki-teknik okulların vaziyet planları ve kat planları değerlendirilecektir:

Ziraat Mektebi'nin vaziyet planı, yalnızca bir okul binasından ibaret olmayıp, farklı işlevlere sahip çeşitli yapıların bir araya gelmesiyle oluşmuş bütüncül bir eğitim kompleksidir. Ziraat Mektebi kompleksi içerisinde birbirinden bağımsız 5 farklı bina bulunmaktadır. Bu binalarla çevrelenmiş bir biçimde geniş bir avlu yer almaktadır. Söz konusu avlu etrafında; derslikler, yatakhaneler, laboratuvarlar, yemekhane, ahırlar ve atölyeler gibi birimler konumlandırılmıştır (Şekil 5.6).

Şekil 5.6: Bursa Ziraat Mektebi Yerleşim Planı (BBB arşivi).

Ziraat Mektebi'nin planını incelediğinde 1 nolu binada idari birimler; yemekhane, yatakhane, hamam ve derslikler bulunmaktadır. Tek katlı olarak inşa edilen 2 nolu binanın yardımcı eğitim birimleri, küçük ölçekli laboratuvarlar ya da uygulamalı öğretim alanları gibi işlevlere hizmet eden birimlerin yer aldığı değerlendirilmektedir. 3 nolu bina da ise derslikler ve barınma birimleri, mutfak ve hamam bulunmaktadır. 4-5 nolu binalarda ise, koyun ahır, at ahır, öküz ve inek ahırları ayrı birimler olarak çözülmüştür. Ayrıca bu binalar; alet depoları, tamirhane ve marangozhane gibi tarım ve hayvancılık faaliyetlerine doğrudan hizmet veren işlevlerle donatılmıştır (Şekil 5.6).

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi, birden fazla yapıdan oluşmaktadır. Okulun bulunduğu arsa bünyesinde 1 nolu bina, 2 nolu bina, cami, giriş kulübelerinden oluşmaktadır. Yerleşkenin ana unsuru olan ve 1 numarayla tanımlanan “Ana Bina”, hem eğitsel faaliyetlerin hem de idari işleyişin merkezini oluşturmaktadır. 2 numaralı yapı, bu ana yapıya ek olarak inşa edilmiş ve “Ek Bina” şeklinde adlandırılmıştır. Eğitim kompleksinin sınırları içinde bir camii yer almaktadır. Ancak cami birimine ilişkin elde yalnızca plan düzeyinde bazı veriler bulunmakta

bunun dışında yapının özellikleriyle ilgili ayrıntılı herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca gelen kişileri karşılamak ve güvenlik için giriş kapısının iç tarafında birbirine simetrik 2 adet kulübe bulunmaktadır (Şekil 5.8).

Şekil 5.8: Işıklar Okulu zemin kat planı (BBBK arşivi).

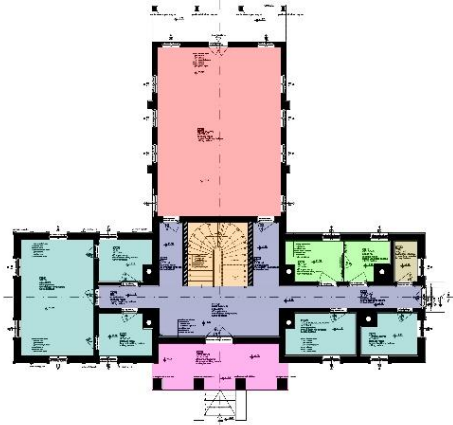
Şekil 5.7: Işıklar Okulu birinci kat planı (BBBK arşivi).

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin 1 nolu binası, kareye yakın dikdörtgen bir zemin üzerine yerleşmiş düzenli bir plan yapısına sahiptir. Yapının ortasında, tüm mekânları birbirine bağlayan dikdörtgen formda bir iç avlu bulunmaktadır. 1 nolu bina'da derslikler, idari birimler, revir ve yatakhaneler bir arada yer almaktadır. 2 nolu bina da ise, öğrencilerin gündelik yaşamlarına hizmet eden birimler yer almaktadır. Bu binada; yemekhane, yatakhaneler ve çeşitli depo alanlarını barındırmaktadır. Genel yerleşim düzenine bakıldığında, 1 nolu bina eğitsel ve yönetsel işlevlerin merkezini oluştururken; 2 nolu bina, öğrenci barınma ve gündelik ihtiyaçlarına yönelik hizmet birimlerinden oluşmaktadır (Şekil 5.7 ve Şekil 5.8).

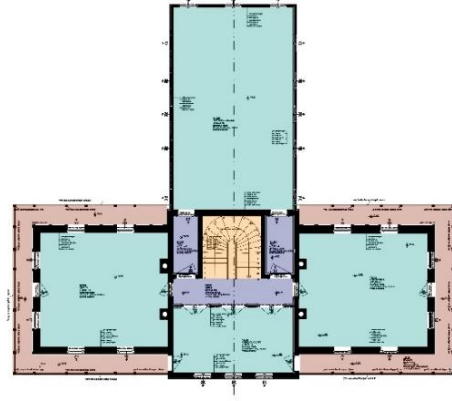
Bursa İpekçilik Mektebi'nin vaziyet planını incelendiğinde, T şeklinde tek bir yapıdan oluştuğu görülür. Bu plan tipi Osmanlı geleneksel yapılarında pek

karşılaşılmayan bir tiptir. Bina, eğimli bir arazi üzerine yerleştirilmiş olmasından dolayı arazi üzerinde düzenlemeler olmuştur. Özellikle ön ve arka bahçelerde zemin farklılıklarını dengelemek amacıyla kademeli olarak inşa edilen istinat duvarları hem araziye uyum sağlayan hem de yapının mekânsal sınırlarını tanımlayan mimari öğeler olarak öne çıkmaktadır. Arşiv kaynaklarından elde edilen fotoğraflarda, yapı ile üst kotta yer alan sokak arasında bir merdiven aracılığıyla düşey bir bağlantı kurulduğu görülmektedir. Ayrıca, İpekçilik Mektebi'nin bahçesinde süs havuzu yer almaktadır.

İpekçilik Mektebi'nin planını incelediğimizde, Geç Osmanlı Dönemi klasik eğitim yapılarından mekânsal ve biçimsel düzeyde belirgin şekilde ayrışan bir örnekle karşılaşırız. Geleneksel Osmanlı eğitim mimarisinin temel öğelerinden biri olan avlu düzenlemesine bu yapıda yer verilmemiştir. Medrese mimarisinde merkezî bir konumda yer alan açık avlulu şema terk edilmiş; bunun yerine, koridorlara açılan, dışa kapalı ve lineer bir iç mekân organizasyonu tercih edilmiştir. Bu durum, yalnızca bir planlama tercihi olmanın ötesinde, dönemin işlevselliğe ve üretim odaklı mekân organizasyonuna yönelen anlayışının bir yansımasıdır.

Şekil 5.10: İpekçilik Mektebi'nin zemin kat planı (YBA arşivi).

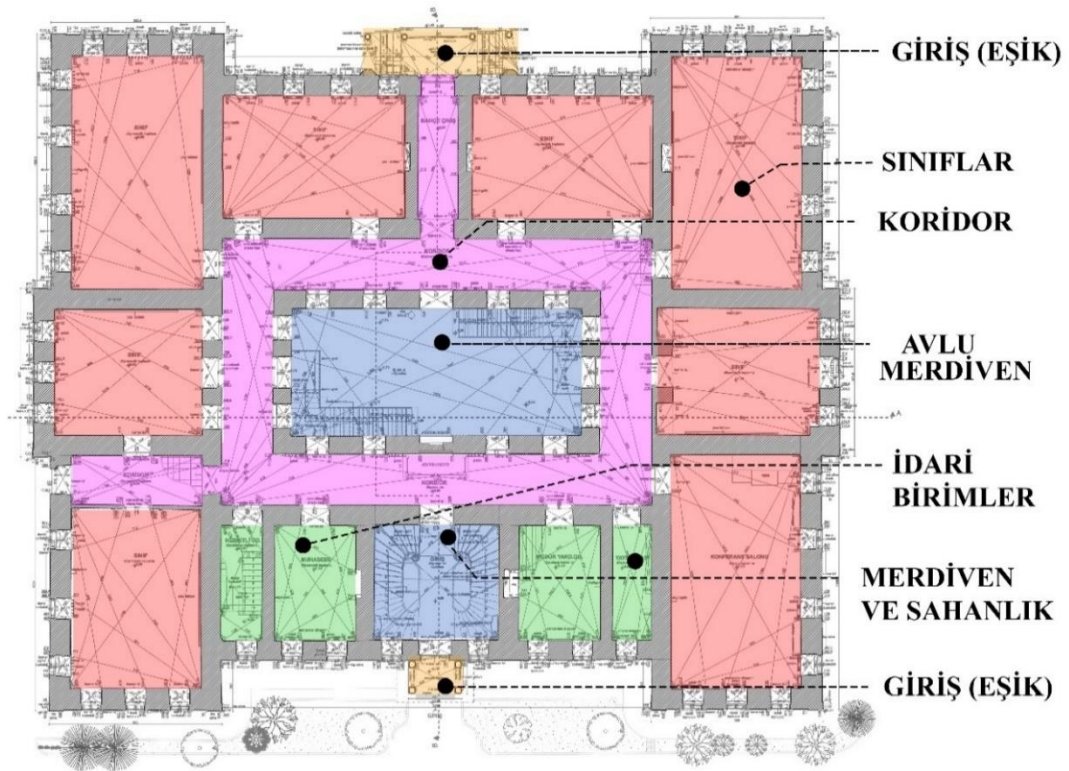

Şekil 5.9: İpekçilik Mektebi'nin 1. kat planı (YBA arşivi).

İpekçilik Mektebi; Bodrum kat, Zemin kat, 1. kat ve 2. kat (Çatı arası) olmak üzere 4 kattan oluşmaktadır. Zemin katında mihrak olarak tanımlanan koza kurutma odası ile kuluçka birimleri konumlandırılmış; idari birimler, derslik, wc, mutfak ve çay ocağı gibi işlevsel destek alanlarına da bu katta yer verilmiştir (Şekil 5.9 ve Şekil 5.10). 1. katta ise; kelebkhane, böcekane, okulun çalışmalarını içeren müze birimi bulunmaktadır. Ayrıca yapıyı çevreleyen balkon da bu katta bulunmaktadır. 2. kat

(Çatı arası)ise diğer katlara nazaran nazaran birim sayısı açısından oldukça sınırlıdır. Bu katta iki oda ve wc-banyo birimleri bulunmaktadır.

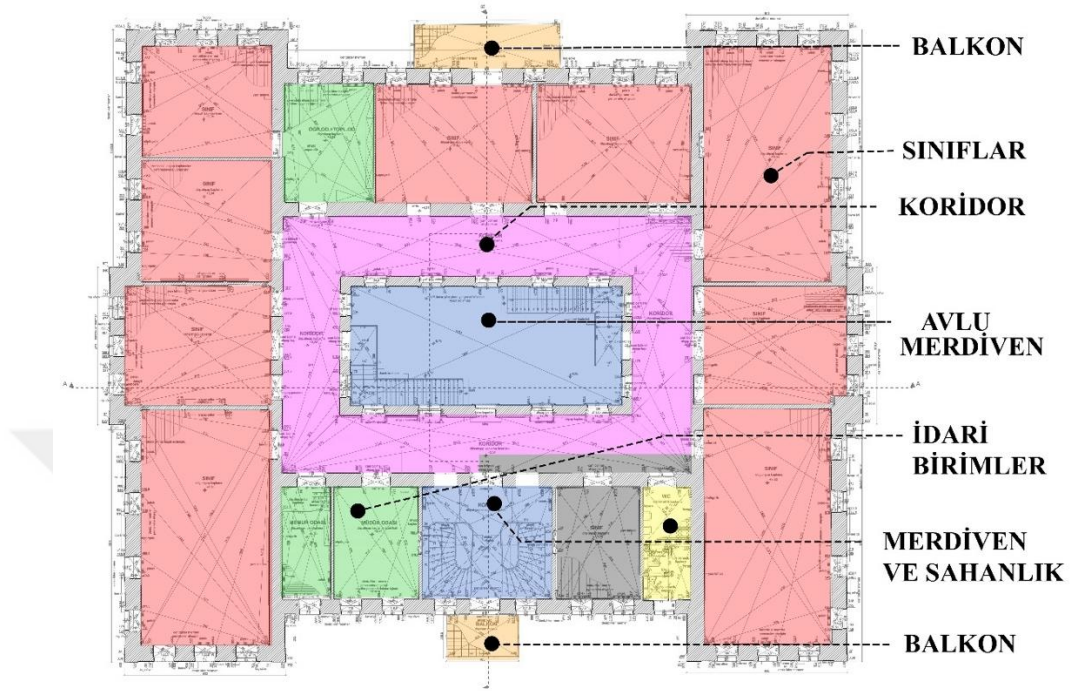
Bursa Erkek Lisesi'nin vaziyet planını incelediğimizde parsel sınırları, yapıyı çevreleyen avlu duvarlarıyla tanımlanmış olup, okul bahçesine erişim, ana kütlelin ön cephe aksına yerleştirilmiş giriş kapısı aracılığıyla sağlanmaktadır. Giriş kapısının her iki yanında, simetrik düzende konumlandırılmış iki adet kulübe bulunmaktadır. Yapının caddeye bakan ön bahçesi, yeşil alan ve merkezinde konumlanan süs havuzundan oluşmaktadır.

Şekil 5.11: Bursa Erkek Lisesi'nin zemin kat planı (YBA arşivi).

Bursa Erkek Lisesi'nin planları, kareye yakın dikdörtgen bir kütle formuna sahip olduğu ve simetrik plan organizasyonu ile düzenlendiğini görürüz. Yapının merkezinde, dört yönden yapı kütleleriyle çevrelenmiş dikdörtgen formu bir iç avlu yer almaktadır. Bodrum kat bulunmayan bina, zemin kat ve birinci kattan oluşan iki katlı bir yığma yapı sistemine sahiptir. Parsel genelinde kot farkının olmaması nedeniyle tüm girişler doğrudan zemin kotundan sağlanmaktadır. Zemin katta, biri ön bahçeye bakan ve ana cephede yer alan, diğeri ise arka avluya açılan iki giriş açıklığı bulunmaktadır. Zemin kat planında idari birimler ve derslikler yer alırken,

birinci katta sınıflar, idari birimler ve balkon bölümleri konumlandırılmıştır. Yapının iç avlusu etrafında düzenlenen koridor, kat planının dolaşım omurgasını oluşturarak tüm birimleri birbirine bağlamaktadır (Şekil 5.11).

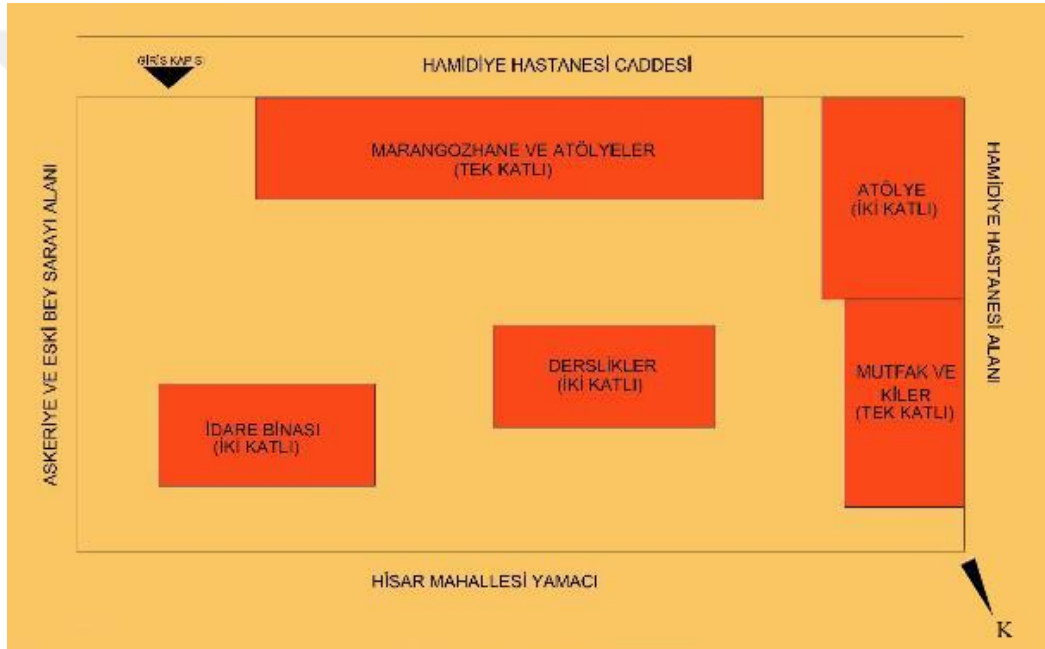

Şekil 5.12: Bursa Erkek Lisesi'nin 1. kat planı (YBA arşivi).

Erkek Lisesi'nin birinci katı, farklı işlevlere hizmet eden toplam 14 mekândan oluşmaktadır. Bu mekânlar arasında dersliklerin yanı sıra öğretmen odaları, müdür odası ve tuvalet birimleri yer almaktadır. Plan şeması açısından incelendiğinde, zemin kattaki yerleşim düzeninin büyük ölçüde birinci katta da tekrarlandığı görülmektedir. Katın merkezinde konumlanan, koridorlarla çevrili geniş iç boşluk, galeri mekânı olarak düzenlenmiş olup günümüzde şeffaf bir malzeme ile örtülüdür. Ancak söz konusu örtünün yapının ilk inşa evresine ait olup olmadığına dair tarihî bir belge bulunmamaktadır. Bu iç avlunun birinci katla görsel ve işlevsel bağı, avluya bakan koridor cephelerine yerleştirilen pencere açıklıkları sayesinde kurulmuş; bu sayede iç mekânlara doğal ışığın ulaşması sağlanarak hem aydınlatma gereksinimi karşılanmış hem de yapının mekânsal sürekliliği korunmuştur (Şekil 5.12).

Bursa Sanayi Mektebi, yalnızca tekil bir okul yapısından ibaret olmayıp, farklı işlevli binalardan oluşmaktadır. Fotoğraf ve araştırmalar sonucunda eriştiğimiz bilgiler ışığında tahmini olarak vaziyet planı oluşturulmuştur. Vaziyet planında,

okul alanında birbirinden bağımsız dört ayrı yapı bulunduğu görülmektedir. Bu yapılar; idari bina, eğitime yönelik derslik bloğu, üretim temelli faaliyetlerin yürütüldüğü marangozhane ve atölye yapısı ile destek birimleri barındıran mutfak ve kiler yapıları şeklinde sınıflandırılabilir (Şekil 5.13). Ancak arşiv taramalarında bu yapıların kat planlarına ilişkin herhangi bir çizim ya da belgeye ulaşılamamıştır. Bu durum, yapılar arası ilişkilerin yalnızca vaziyet planı üzerinden okunmasına imkân tanımakta ve iç mekânsal organizasyona dair yorumların sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca Sanayi Mektebi günümüzde özgün haliyle mevcut değildir bu yüzden herhangi bir restorasyon veya tadilat benzeri bir çalışma yada çizime de erişilememiştir.

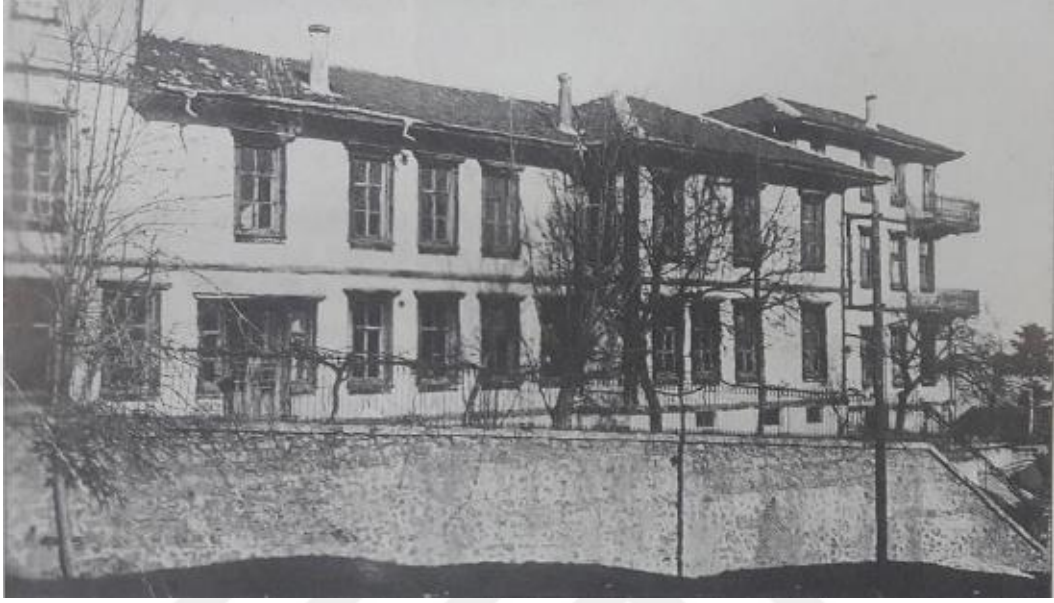

Şekil 5.13: Sanayi Mektebi-yerleşim planı.⁴⁰

Bursa Hamidiye Medrese-i Muallimîn, vaziyet planı olarak, Bursa kent merkezinin topografik açıdan eğimli bir kesiminde konumlandığını arazinin doğal eğiminin yapının mimari kurgusunu doğrudan biçimlendirdiği söylenebilir. Yapının alt kotuna denk gelen bölümünde zemin eğimini dengelemek amacıyla istinat duvarları inşa edilmiş, böylece yapı için düz bir oturma alanı elde edilmiştir. Giriş mekânı ise daha yüksek bir kotta yer almakta olup, bu kot ile okul bahçesi

⁴⁰ Sanayi Mektebi'nin yerleşim planına dair herhangi bir belge bulunmadığından dolayı mevcut fotoğraflardan, eski haritalardaki yerleşimlerden ve Hudâvendigâr salnamesinde ifade edilen bilgilerden yola çıkarak tahmini yerleşim planı çizilmiştir.

arasındaki düşey ilişki, geniş basamaklı bir merdiven sistemi aracılığıyla sağlanmıştır. Bu düzenleme, hem topoğrafyaya uyumlu bir yerleşimi mümkün kılmış hem de girişin yapısal vurgusunu artıran bir mimari çözüm sunmuştur (Şekil 5.14).

Şekil 5.14: Hamîdiye Medrese-i Muallimin (Akkılıç, 2002).

Çizelge 5.2. II. Abdülhamid Dönemi’nde inşa edilen meslekî- teknik okulların plan ve yükseklik özelliklerinin karşılaştırılması.

	Yapı Yerleşimi		Kat Sayısı		Bahçe Durumu	
	Tekil Yapı	Yapı Kompleksi	Tek Katlı	Çok Katlı	Avlu	Bahçe
Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi	-	✓	-	✓	✓	✓
Harir Dârüttâlîm (İpekçilik Okulu)	✓	-	-	✓	-	✓
Hamîdiye Sanayi Mektebi	-	✓	-	✓	✓	✓
Hamîdiye Medrese-i Muallimini	-	✓	-	✓	✓	✓
Bursa Mülkiye İdadisi (Erkek Lisesi)	-	✓	-	✓	✓	✓
Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu)	-	✓	-	✓	✓	✓

II. Abdülhamid döneminde Bursa’da inşa edilen eğitim yapılarında genellikle merkeziyetçi bir planlama anlayışı benimsenmiştir. Simetrik olarak inşa edilen bu binalarda girişlerde portik kullanılmış ve giriş yerleri vurgulanmıştır. Bununla birlikte, ilk giriş mekânı olarak sofa yerleştirilmiş ve koridor sistemiyle diğer birimler bu koridorun etrafında sıralanmıştır. Ayrıca yapılarda, topografyaya ve yüklenecek işleve göre bazı bodrum katlar açığa çıkarılmıştır. Katlar arasında işlevsel bir ayırım gözetilmiş; zemin katlarda genellikle derslikler, laboratuvarlar ve idari birimler yer alırken, bodrum katlar depolama amaçlı planlanmıştır. Üst katlar ise sınıf ya da binanın durumuna göre yatakhane olarak işlevlendirilmiştir.

Eğitim yapıları, benzer planlama ilkelerine göre inşa edilmiş olmakla birlikte, bazı farklar da ön plana çıkmıştır. Örneğin, İpekçilik Mektebi kendine özgü “T” planıyla dikkat çekerken, Ziraat Mektebi ve Hamîdiye Sanayi Mektebi dikdörtgen bir kurguda tasarlanmıştır. Buna karşılık, Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi ile Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülki (Erkek Lisesi) kareye yakın bir formda inşa edilmiş; orta kısma yerleştirilen iç avlu etrafında dolaşımı sağlayan bir koridor düzeni oluşturulmuştur. Ayrıca, Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi, Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi ve Hamîdiye Sanayi Mektebi yapı kompleksi olarak tasarlanmıştır. Buna karşın, Harir Dârüttâlîm (İpekçilik Okulu) ve Hamîdiye Medrese-i Muallimîn ise tekil yapılar olarak şekillendirilmiştir.

Söz konusu okul yapıları, geleneksel Osmanlı mimarisinden belirgin biçimde ayrılan planlama ve mekân organizasyonları dikkat çekmektedir. Geleneksel yapılarda daha çok içe dönük ve avlu merkezli planlamalar ön plandayken, bu dönemin eğitim yapılarında dışa dönük, aksenel ve simetrik yerleşim tercih edilmiştir. Geleneksel yapılardaki esnek kullanım anlayışı, modern eğitim yapılarında sınıflardaki sıra-masa düzeni ile; yemekhane ve yatakhane gibi farklı tefrişler bulunduran birimler işlevsel birimlerin kesin sınırlarla belirlenmesiyle geleneksel Osmanlı Mimarisi’nden belirgin bir şekilde ayrılmıştır.

5.3.2 Yapım tekniği ve malzemeleri:

Osmanlı mimarisi, devlet yönetiminde gerçekleşen Batılılaşma sürecinin bir yansıması olarak önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Özellikle yüzyılın son çeyreğinde, mimari formlar ve estetik anlayışın değişimiyle birlikte yapı malzemelerindeki tercihler de değişmeye başlamıştır. Osmanlı şehirlerinde,

yüzyıllardır yapılarda taş ve tuğla ana malzeme olarak varlığını sürdürürken, sivil mimaride ahşap yaygın bir kullanım alanına sahipti. Ancak büyük yangın felaketleri, merkezi idareyi ahşap yapılaşmaya karşı tedbir almaya yöneltmiş, bu bağlamda çeşitli nizamnameler hazırlanmıştır. Buna karşın, ahşap malzemenin ekonomik olması, felaketler sonrasında hızlı bir şekilde yeniden inşa imkânı sunması ve özellikle halkın kâgir yapı inşa etmeye mali gücünün yetmemesi gibi pratik gerekçeler, bu malzemenin kullanımının sürmesine neden olmuştur. Öte yandan, bu süreç yalnızca teknik bir değişimi değil, Osmanlı modernleşmesinin mekânda somutlaşan ikilemlerinden birini de gözler önüne sermektedir (Şenyurt:2011; Bilmiş:2019).

Bu bölümde II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı modernleşme süreci çerçevesinde Bursa'da inşa edilen mesleki ve teknik eğitim yapılarında tercih edilen yapı malzemeleri değerlendirilecektir.

Şekil 5.15: Ziraat Mektebi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivi, 90850-28).

Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi'nin tüm yapı birimleri, tüm katları yığma taşıyıcı sistemle inşa edilmiştir. Döşeme sistemi olarak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren yangın riskini azaltmak amacıyla giderek yaygınlaşan volta döşeme tekniği tercih edilmiştir. Bu sistemde, I profil demir kirişlerin arasına tuğla yerleştirilerek yangına dayanıklı bir yapı elde edilmiştir. Yapının iç mekânında yer alan merdivenler ahşap malzemedendir.

Binanın cephe kaplamasında ise katlara göre farklı malzeme uygulamaları gözlemlenmektedir. Ana binanın birinci ve ikinci kat cepheleri sıvasız bırakılmış, yüzeyde kırmızı tuğla örgüsü kullanılarak malzemenin dokusu vurgulanmıştır. Fakat zemin ve bodrum katlar tamamen sıvanmış, tuğla dokusu gizlenmiştir. Fakat pencere söveleri, 1. ve 2. katlarda sıvanmamış kırmızı tuğla olarak bırakılmış, zemin katta ise söveler sıvanarak gizlenmiştir.

Cephede yer alan pencere açıklıkları, ahşap doğrama ile tasarlanmış olup çevreleri tuğla sövelerle çerçevelenmiştir. Pencere kemerlerinin köşe noktalarında, kilit taşı işlevi gören doğal taş mevcuttur. Çatı parapeti üzerinde ise tuğladan inşa edilmiş korkuluk elemanları bulunmaktadır (Şekil 5.15).

Ziraat Mektebi'ni oluşturan diğer yapılar tek katlı olarak inşa edilmiştir. Yapıların cepheleri ise sıvanmıştır. Bu durum, ana binanın simgesel değerinin ön plana çıkarıldığı hiyerarşik bir mimari anlayışla örtüşmektedir.

Şekil 5.16: Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi (İNK arşivi, 90852-33).

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi, tüm yapı birimleri ve katlarıyla birlikte yığma taşıyıcı sistemle inşa edilmiştir. Yapının döşeme sistemine ilişkin olarak ilk inşa tarihine dair kesin belge bulunmamakla birlikte, dönemin yaygın inşa teknikleri dikkate alındığında volta döşeme veya ahşap döşeme kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Yapının cephesinde, zemin ve 1. katlar sıvanmıştır. Pencere açıklıklarının çevresi doğal taş sövelerle vurgulanmıştır. Kat silmeleri cephe boyunca yatay süreklilik gösteren doğal taş silmeler şeklinde kullanılmıştır. Bodrum katta ise cephe yüzeyi

sıvasız bırakılmış; bu bölümde yalnızca tuğla örgü yüzey görünür halde bırakılmıştır (Şekil 5.16).

Yapının iç mekân organizasyonunda Geç Osmanlı Dönemi kamu yapılarında sıkça rastlanan ahşap pasalı tavan kullanıldığı görülür.

Şekil 5.17: İpekçilik Mektebi'nin genel görünüm (HVS-H.1324).

Harir Dârüttâlîm (İpekçilik Mektebi), yığma taşıyıcı sistem üzerine kurgulanmış olup döşemelerinde ise ahşap malzeme tercih edilmiştir. Yapının taşıyıcı sistemini oluşturan yığma tuğlaların üzerinde yer alan Fransızca ibareler, bu yapı malzemesinin Fransa'dan ithal edildiğini düşündürmektedir.

Binanın cephe düzeninde, taşıyıcı ahşap elemanlar belirgin biçimde ortaya çıkarılmıştır. Özellikle bina cephesinde yer alan ahşap çaprazlama strüktürler sıvanmamış, doğrudan cephe mimarisinin bir bileşeni olarak kullanılmıştır. Katlar boyunca yükselen taşıyıcı ahşap dikmeler açık bırakılmış; bunun dışındaki duvar yüzeyleri ise sıvanmıştır. Birinci kat boyunca uzanan ve yapıyı çevreleyen balkon ahşap konsol olarak çalışmaktadır (Şekil 5.17).

İpekçilik Mektebi'nin iç ve dış duvarlarında bağdadî teknik kullanılmış; ahşap karkas iskelet üzerine yerleştirilen ince çıtalar arası boşluklar dolguyla kapatılmıştır. Döşeme sisteminde de benzer şekilde bağdadî teknik kullanılmıştır.

Zemin katta, giriş mekânını tanımlayan sıvalı tuğla kolonlar hem taşıyıcı eleman olarak hem de cephe elemanı olarak değerlendirilmiştir. Pencereleler de ahşap doğramadan imal edilmiştir. Bacalar ise yığma tuğla malzeme ile inşa edilmiştir.

Çatı örtüsünde Marsilya tipi kiremit kullanılmıştır. Bu kiremitlerin üzerinde yer alan Fransızca yazılardan hareketle, bu yapı elemanlarının da Fransa'dan temin edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 5.19).

Harir Dârüttâlîm'in bir diğer dikkat çekici özelliği ise yapıda, inşa sürecine dair herhangi bir kitabeye rastlanmamış olmasıdır. Bu durum, dönemin diğer kamu yapılarında yaygın olarak bulunan temsili kitabe geleneğinden farklıdır.

Şekil 5.19: Bursa İpekçilik Mektebi'nin çatısında kullanılan marsilya kiremidi (YBA arşivi).

Şekil 5.18: Bursa İpekçilik Mektebi'nin yapısında kullanılan kara tuğla (YBA arşivi).

Şekil 5.20: Bursa İpekçilik Mektebi'nin tavan süslemelerinin ilk hali (YBA arşivi).

Şekil 5.21: Bursa Erkek Lisesi (Akkuş, 2011).

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkî'nin (Bursa Erkek Lisesi) ana binası yığma taşıyıcı sistemle inşa edilmiştir. Döşemenin taşıyıcı sistemi olarak ahşaptır fakat döşeme yüzey kaplamaları katlara göre farklılaşmaktadır. Zemin katta mermer döşeme kullanılmışken, birinci katta ahşap kaplama tercih edilmiştir. Tavan kaplamalarında ise hem zemin hem birinci katta pasalı (çıtalı ahşap) ahşap kaplama kullanılmıştır.

Yapı cephesinin, zemin ve birinci katlarının sıvandığı ve sonrasında boyanarak yekpare bir görünüm elde edildiği görülmüştür. Fakat pencere açıklıklarını çevreleyen doğal taş söveler sıvanmadan bırakılmıştır. Yapının köşeleri de benzer biçimde doğal taş kaplama ile tanımlanarak kütle bütünlüğü vurgulanmıştır. Kat ayrımları, cephede yatay doğrultuda uzanan doğal taş silmelerle belirginleştirilmiştir. Üst bitiş çizgisinde, çatı parapetinin ön yüzeyinde yerleştirilen doğal taş korniş kullanılmıştır (Şekil 5.21).

Hamidiye Sanayi Mektebi ve Hamidiye Medrese-i Muallimîn'nde kullanılan yapı malzemelerine ilişkin olarak yapılan araştırmalar, mevcut arşiv belgelerinde yeterli teknik veri bulunmadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu yapıların günümüzde fiziksel olarak bulunmamaları da yerinde malzeme tespitine olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla yapıya dair bilgiler yalnızca döneme ait fotoğraflar üzerinden elde edilebilmektedir. Bu durum hem yapı malzemelerinin hem de detaylı teknik özelliklerinin tespitini güçleştirmekte; yapı analizini sınırlı bir görsel okuma ile sınırlandırmaktadır (Şekil 5.22).

Şekil 5.22: Sanayi Mektebi'nin genel görünümü (İNK arşivi, Nr. 90560-17).

II. Abdülhamid döneminde Bursa’da inşa edilen eğitim yapılarında, yapı inşa teknikleri ve malzeme kullanımı bakımından hem ortak özellikler hem de yapıya özgü farklı uygulamalar kullanılmıştır. Söz konusu eğitim kurumlarının büyük bölümü, dönemin kamu yapılarında yaygın olarak tercih edilen yığma taşıyıcı sistemle inşa edilmiştir. Bu sistemin tercih edilmesi, hem yangın riski hem de deprem dayanımı gibi yapısal kaygılarla ilişkilidir. Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi gibi yapılarda bu teknikler inşa edilmiştir. İpekçilik Mektebi’nde ise taşıyıcı sistemi hem yığma tuğla hemde ahşap taşıyıcı unsurlarla birlikte karma olarak inşa edilmiştir.

Döşeme sistemleri açısından yapılar arasında farklılaşmalar görülmektedir. Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Mektebi’nde, yangına dayanıklılık sağlamak amacıyla 19. yüzyıl ortalarında yaygınlaşan volta döşeme sistemi uygulanmıştır. Buna karşılık, Bursa Erkek Lisesi ve Harir Dârüttâlîm gibi yapılarda ise ahşap döşeme sistemi tercih edilmiştir.

II. Abdülhamid döneminde Bursa’da inşa edilen eğitim yapıları, yalnızca mimari üslup bakımından değil, aynı zamanda yapı malzemesi ve inşa teknikleri açısından da modernleşmenin izlerini taşımaktadır. Volta döşeme, ithal malzemelerin kullanımı gibi unsurlarla geleneksel Osmanlı Mimari’sinden ayrışırken yığma sistem ve kullanılan yerel malzemelerle Osmanlı geleneksel yapılarında kullanılan malzemelerle birlikte bir sentez oluşturmuştur.

5.3.3 Cephe düzeni ve mimari üslûp

18. yüzyılda başlayan Batılılaşma süreciyle Osmanlı Devlet’i, bu dönüşümün etkilerini yalnızca idarî ve toplumsal alanlarda değil, mimarlık pratiğinde de belirgin biçimde yaşamıştır. 19. yüzyıldan itibaren geleneksel Osmanlı mimarisi üslubu, yerini giderek Batı kökenli mimari tarzlara bırakmaya başlamıştır.

Başkent İstanbul’da mimari üsluplarda gözlenen dönüşüm, Osmanlı taşrasına ancak belirli bir gecikmeyle yansımıştır. Başkent İstanbul merkezli olarak gerçekleşen Batılılaşma etkisindeki mimari değişim süreci, II. Abdülhamid Dönemi’nde devam etmiş; ancak bu girişimler başkentle sınırlı kalmayarak taşraya da sistemli biçimde yayılmaya başlamıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde başlatılan eğitim reformları kapsamında, imparatorluğun çeşitli vilayet merkezlerinde modern eğitim yapıları inşa edilmiştir. Bu merkezlerden biri de, tarihsel önemi ve coğrafi konumuyla başkent İstanbul'un yakından takip ettiği şehirlerden biri olan Bursa'dır. Modern eğitim kurumlarının taşraya yayılması sürecinde Bursa, hem idarî hem de sembolik bir merkez olarak dikkat çekmiş; burada inşa edilen okullar, dönemin eğitim politikalarının ve Batılılaşma sürecinin mimarî yansımalarını somutlaştıran önemli örnekler arasında yer almıştır.

Bu bölümde II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da inşa edilen mesleki-teknik okulların cephe düzenleri ve mimari üslupları değerlendirilecektir:

Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi, II. Abdülhamid Dönemi'nin taşrada uygulanan modernleşme politikalarını yansıtan simgesel yapılardan biridir. Geleneksel Osmanlı eğitim yapılarından ayrışan cephe düzeniyle farklılaşmış ve modern okul mimari anlayışını yansıtan bir cephe biçimlenişiyle tasarlanmıştır. Ziraat Mektebi'ni oluşturan yapı kompleksinde, ana bina dışındaki tüm yapılar tek katlı olup, bu kütleler ana binanın mimari karakterine uyumlu olacak şekilde tasarlanmış ve konumlandırılmıştır. Ana bina, dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş; bodrum kat zemin kotunun üzerinde açığa çıkarılarak yapı yerden yükseltilmiş ve bu yolla anıtsal bir görünüm elde edilmiştir. Zemin kat cephesi sıvanmış, birinci kat cephesi ise sıvasız bırakılarak kırmızı tuğla ile kaplanmıştır. Katlar, yatay silmelerle birbirinden ayrılmış; böylece cephede yatay süreklilik vurgulanmıştır. Pencere açıklıkları kemerli biçimde tasarlanmış, taş sövelerle çerçevelenmiş; özellikle kilit taşlarıyla pencereler belirginleştirilmiştir. Yapıda kemerli ahşap pencereler tercih edilmiştir. Bodrum katta ise diğer katlara kıyasla daha küçük pencereler kullanılmış, bu şekilde cephesel bütünlük korunmuştur.

Yapının merkezinde konumlanan ana giriş, öne taşırılmış geniş bir saçakla belirginleştirilmiş; bu giriş, klasik Batı mimarlığına özgü bir kompozisyon anlayışıyla, korint düzenli başlıklara sahip mermer sütunlarla tanımlanmıştır. Sütun düzeni ve cephenin bütünü doğrudan Neo-Klasik mimari üslupla şekillenmiştir. Girişin üzerinde yer alan üçgen alınlık, cepheye hem anıtsal bir vurgu kazandırmakta hem de yapı kütlelerinin simetrik karakterini pekiştirmektedir. Giriş aksı üzerinde bulunan çıkmalı balkon ise cephenin düşey hareketliliğini artırmakta ve ana cephe kompozisyonunu güçlendirmektedir. Bu tür balkon düzenlemeleri ve

portrikler, Neo-Klasik cephe mimarisinde sıkça karşılaşılan unsurlardandır (Şekil 5.23). Yapının iç mekânında sofada konumlanan çift kollu merdiven ile korkuluklarındaki bitkisel desenli süslemeler ise Barok üslubun etkilerini yansıtmaktadır.

Şekil 5.23: Ziraat Mektebi'nin genel görünümü (İNK arşivi, Nr. 90852-28).

Hudâvendigâr Ziraat Mektebi'nin cephe kurgusu, Osmanlı taşrasında modernleşme söylemini taşıyan kamu yapılarında sıkça gözlemlenen yerli ve Batılı üslupların eklektik mimari dil ile uygulamasını içermektedir. Yapı, Neo-Klasik mimariye özgü üsluba ait öğelerin de kullanımıyla (simetri, sütun düzeni, alınlık, anıtsal giriş) donatılmış olsa da Barok etkilerle birlikte eklektik bir üslubu ifade etmektedir. Ayrıca, dönemin eğitim yapılarında sıkça rastlanan ve bu yapıda da balkon üzerine yerleştirilen Sultan II. Abdülhamid tuğrası, binanın yalnızca işlevsel bir eğitim yapısı değil, aynı zamanda siyasal ve simgesel bir temsil aracı olarak da kurgulandığını göstermektedir (Şekil 5.23).

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin cephesi, her iki köşede ana kütlede taşırılmış yan hacimlerle sınırlandırılmış; böylece cephede Neo-Klasik mimarinin simetri ilkesine uygun bir kütle kompozisyonu elde edilmiştir. Bu dışa taşan yan hacimler, yapının cephe düzenine hem hareketlilik kazandırmış hem de düşey vurguya katkı sağlamıştır. Zemin ve birinci katta yer alan pencere açıklıkları, eş boyutta ve benzer oranlarda tasarlanarak cephe boyunca düzenli olmuştur. Pencereleeri çevreleyen kesme taş söveler sıvasız bırakılmıştır.

Şekil 5.24: Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi'nin ana binasının ön cephe görünümü.

Yapının zemin kotu yükseltilmiş ve bodrum kat açığa çıkartılmıştır. Zemin kat ön cepheye anıtsal bir merdivenle erişim sağlanmıştır. Bu şekilde portik oluşumu ve girişin ortaya çıkarılması Neo-Klasik mimaride sıkça rastlanan bir durumdur. Portiğin üst kotunda bir balkon yer almaktadır ve balkon cephesine yapının kitâbesi yerleştirilmiştir. Giriş bölümü bu unsurlarla birlikte mimari bütünlük içinde güçlü bir biçimde öne çıkarılmıştır. Yapının katları boyunca devam eden kesintisiz yatay kat silmeleri devam etmiştir. Bu atıflar da Neo-Klasik mimaride kat ayrımını vurgulayan önemli elemanlardır.

Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi, Geç Osmanlı Dönemi'nde taşrada Neo-Klasik üslubun kamusal yapılara nasıl uygulandığını gösteren örneklerden biridir. Yapının cephe düzenlemesinde yer alan portik, kat silmeleri, kemerli pencereler gibi öğeler ile simetrinin ve aks sisteminin kullanımı gibi, Neo-Klasik mimarinin temel ilkelerini yansıtmaktadır. Bu çerçevede yapı, yalnızca bir eğitim kurumu olmanın ötesinde, dönemin modernleşme sürecinde Batıya özgü klasik referanslara yönelen mimari anlayışın taşradaki bir yansıması olarak da değerlendirilebilir (Şekil 5.24).

Bursa İpekçilik Mektebi'nin cephe düzeninde, dikdörtgen formu pencereler belirli bir düzen içinde yerleştirilmiştir. Binanın cephesinde ön plana çıkan detay, yapının 1. kat cephesinde ki her iki yönde de yerleştirilmiş uzun balkonlardır. Osmanlı mimari geleneğinde olmayan uzun balkonlar cepheyi Osmanlı yapılarındaki alışılan geleneksel çizgiden çıkarmış hem de cepheye yatayda bir hareket kazandırmıştır.

İpekçilik Mektebi'nin özgünlüğü yalnızca geleneksel Osmanlı mimarisinden ayrılmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda, dönemin yaygın modern okul mimarisi içinde hâkim olan Neo-Klasik üslup öğeler de yapıda bulunmamaktadır. Neo-Klasik yapıların simetrik cepheleri, sütunlu portikleri, üçgen alınlıkları burada yer bulmaz. Bunun yerine, daha sade, daha işlevci ama yüzeyde detaylı ayrıntılarla bezenmiş süslemeli bir mimari tercih edilmiştir. Binanın saçak ve alınlık detaylarında bulunan ahşap bezemelerde rastlanan kıvrımlı çizgiler, eğrisel süslemeler ve dekoratif öğeler bulunmaktadır. Bu yapı mimari üslup olarak kuzey Avrupa konut mimarisinde etkisi olan Colomage mimari üslubu ile benzerlik göstermektedir (Sezgin, 2006).

İpekçilik Mektebi, Colomage üslubuna yakınlığıyla ve Barok üslubun etkileriyle birlikte barındıran özgün bir yapıdır. Ayrıca, 1927 yılı Hüdâvendigâr Salnâmesi'nde yapının, aynı dönemde Fransa ve Japonya'da inşa edilen ipek üretim yapılarıyla benzerlikler kurularak tasarlandığı belirtilmektedir (HVS, 1927; Bilmiş, 2021)(Şekil 5.25).

Şekil 5.25: İpekçilik Mektebi'nin genel görünümü (HVS-H.1324).

Bursa Erkek Lisesi'nin cephesi, Geç Osmanlı Dönemi'nde kamusal eğitim yapılarında sıkça görülen Neo-Klasik etkilere açık bir örnek sunar. Ön cephede yer

alan üçgen alınlık, klasik mimarinin en ayırt edici unsurlarından biri olarak yapıya simgesel bir ağırlık kazandırmakta ve Neo-Klasik bir anlatı kurmaktadır. Bu mimari vurgu çerçevesinde, cephe de tümüyle simetrik tasarlanmasıyla artmıştır.

Erkek Lisesi'nin, giriş bölümünde yer alan sütunlarla birlikte oluşturulmuş ve giriş mekânı vurgulanmıştır. Giriş sütunları hem taşıyıcı hem de temsilî bir öge olarak kullanılmış; böylece yapının ana aksı belirginleştirilmiş ve cepheye bir anıtsallık kazandırılmıştır. Öte yandan girişin üzerinde çatı parapetinde yer alan üçgen alınlık da yapının simetrik vurgusunu güçlendirmiştir. Neo-Klasik üsluptaki yapılarda sıkça görülen kat silmeleri zemin kat ve 1. katı ayırmıştır. Cephe boyunca kullanılan eş ölçülerdeki kemerli dikdörtgen pencereler, klasik düzenin sürekliliğini sağlarken, söve ve kilit taşları kesme taştan yapıldığı görülür. Bu da yapı da mevcut Neo-Klasik üslup atıflarını güçlendirmektedir.

Bursa Erkek Lisesi–sadelik esasına dayalı, işlevselliği önceleyen bir iç mekân karakterine sahiptir. Önemli unsurlardan biri girişte bulunan Barok üslup özellikleri taşıyan çift kollu merdivendir. Merdiven korkuluklarında yer alan kıvrımlı çizgiler, detaylı bitki motifli süslemeler ve oyma detaylar, Barok süsleme anlayışını yansıtmaktadır.

Şekil 5.26. Bursa Erkek Lisesi'nin ön cephe (kuzey) görünüşü (BBB arşivi).

Bursa Erkek Lisesi'nin cephe düzeni, Neo-Klasik mimari üslubun belirleyici özelliklerini açık biçimde yansıtmaktadır. Simetrik cephe kurgusu, yatay silmeler, düzenli pencere açıklıkları ve giriş aksında yer alan anıtsal vurgu gibi öğeler, bu üslubun yapıya nasıl uygulandığını göstermektedir. Dönemin Osmanlı kamu yapılarında ve özellikle taşrada inşa edilen eğitim yapılarında yaygın olarak gözlemlenen Neo-Klasik etkiler, Bursa Erkek Lisesi'nde de güçlü biçimde hissedilmektedir (Şekil 5.26).

Hamidiye Sanayi Mektebi, bir eğitim kompleksi olarak tasarlanmıştır. Birçok bina birbirinden ayrı olarak konumlandırılmıştır. İdare binasının çatısına saçak yapılmamış, geniş bir silme bırakılmıştır. Yapının pencerelerinde giyotin pencere kullanılmış ve pencere çerçeveleri (malzemesi tam olarak belli değil fakat ahşap olması muhtemel) beyaz renkle vurgulanmıştır. Girişi vurgulayan pencere büyük yerleştirilmiş ve üstüne okulun ismi olan “Hudâvendigâr Sanayi Mektebi” kitabesi eklenmiştir. İdare binasının cephesi, yalın bir anlayışla tasarlanmıştır. Cephede bezemeye yönelik herhangi bir uygulamaya yer verilmemiştir (Şekil 5.28 ve Şekil 5.27).

Şekil 5.28: Sanayi Mektebi'nin genel görünümü . (İNK arşivi, Nr. 90560-17).

Şekil 5.27: Sanayi Mektebi'nin cadde üzerinden görünümü (İNK arşivi, Nr. 90560-19).

Hamidiye Sanayi Mektebi'nde yer alan mutfak ve kiler yapısı, tek katlı plan düzenine sahip, sade bir mimari anlayışı yansıtmaktadır. Giriş cephesinde, dikdörtgen kesitli taşıyıcı sütunlarla tanımlanmış bir revak yer almaktadır. Cephede düzenli yerleştirilmiş, büyük açıklıklı dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Pencereler, sade ahşap söve çerçeveleriyle vurgulanmış; herhangi bir bezeme unsuruna ise yer verilmemiştir. Yapının çatı kotunda ve pencere altlarında kesintisiz devam eden yatay silmeler, cephede yatay yönde süreklilik sağlayan önemli kompozisyon elemanlarıdır. Çatı saçağı oldukça kısa tutulmuş, fakat çatı gizlenmemiştir (Şekil 5.29 ve Şekil 5.30).

Şekil 5.30: Sanayi Mektebi'nin mutfak ve kiler yapısı (İNK arşivi, Nr. 90560-21).

Şekil 5.29: Sanayi Mektebi'nin mutfak ve kiler yapısı (İNK arşivi, Nr. 90560-22).

Marangozhane ve atölye yapıları, kompleksin batı yönünde, giriş kapısına göre sol tarafta konumlandırılmıştır. Bu yapılar da tek katlı olarak inşa edilmiştir. Çatı örtüsü alaturka kiremit ile kaplanmış; giriş cephelerinde yer alan üçgen alınlıklarla yapıya giriş vurgusu kazandırılmıştır. Yapının büyük ve yüksek tavanlı iç hacimleri, doğrudan dışarıya açılan geniş ahşap kapılar aracılığıyla tamamlanmıştır. Bu yapılarda çatı saçağına yer verilmemiş; kat silmeleriyle çatı hattı boyunca sınır çizgisi oluşturulmuştur.

Şekil 5.31: Derslik ve yatakhane birimleri (İNK arşivi, 90560-26).

Derslik ve yatakhane birimleri, iki katlı ve dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Cephedeki pencereler eşit aralıklarla ve simetrik bir düzen içinde yerleştirilmiş;

dikdörtgen formlu açıklıklar ahşap söve çerçevelerle sade bir biçimde çevrelenmiştir. Kat hizalarında devam eden yatay silmeler bulunmaktadır. Bu yapılarda Batı etkisindeki Neo-Klasik üslup öğeleri birlikte kullanılmıştır. Özellikle ön cephede çatı parapeti olarak kullanılan alınlık ve bu bölümdeki süsleme detayları Osmanlı baroğu etkilerini göstermektedir. Giriş kapısının üstündeki işlemeli saçaklar ve çatılarda yer alan üçgen alınlık gibi mimari öğeler, Neo-Klasik ağırlıklı olmak üzere eklektik mimari bir dilin yapılarda mevcut olduğunu göstermektedir (Şekil 5.31).

II. Abdülhamid Dönemi'nde yaygınlaşan Batı mimarlık üslupları etkisinde inşa edilen diğer kamu yapıları ile Hamidiye Sanayi Mektebi'nin cephe düzenlemelerinde tercih edilen mimari üslup benzerlik göstermektedir. Yapının simetrik olması, sütunlu giriş/portik kullanımı, yatay kat silmeleri kullanımı ve kullanılan malzemeler bu yapılarda hâkim olan mimari anlayışın Neo-Klasik olduğunu göstermektedir. Giriş hizasına gelen parapet duvarlarındaki hareketlilik ve süsleme detaylarının yer yer Barok detaylar da barındırmasından dolayı eklektik bir üslup tercih edildiğini göstermektedir.

Şekil 5.32: Hamîdiye Medrese-i Muallimin'in genel görünümü (HVS, H.1325).

Hamidiye Medrese-i Muallimîn'in cephe düzeni, Geç Osmanlı Dönemi'nde taşrada inşa edilen eğitim yapılarında yaygın olarak görülen sade ve işlev odaklı mimari yaklaşımı yansıtmaktadır. Yapının cephesine bakıldığında, diğer yapılarda da gözlemlendiği üzere ahşap doğramalı pencerelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Pencereler dikdörtgen formlu olup, cepheye düzenli bir biçimde yerleştirilmiştir. Katlar arasında ise ahşap yatay silmeler kullanılmıştır (Şekil 5.32).

Hamidiye Medrese-i Muallimîn'in cephe düzeninde diğer geç dönem modern eğitim yapılarında olduğu gibi çatı saçağı gizlenmemiş; aksine geniş ve belirgin saçaklarla yapı kütlesi tamamlanmıştır. Bu durum, yapının hem görsel etkisini farklılaştırmakta hem de klasik Osmanlı mimarisindeki saçak kullanımını sürdüren yerel bir tercih olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca yapının birinci ve ikinci katlarında, cepheye hareket kazandıran ve düşey hiyerarşiyi pekiştiren açık balkon düzenlemelerine yer verilmiştir.

Hamidiye Medrese-i Muallimîn'in cephesel özelliklerinde dönemin birçok kamu yapısında baskın biçimde gözlemlenen Neo-Klasik mimari üsluba ait öğelere rastlanmamaktadır. Yapı, sütunlu giriş, üçgen alınlık ya da simetrik portik gibi temsili unsurlardan uzaktır. Bu bağlamda, yapının cephe dili Batı etkili Neo-Klasik anlayıştan çok, geleneksel Osmanlı mimari sadeliğine daha yakındır. Sadece balkon kullanımı bunu bozmaktadır. Bu sadelik, yapı kompozisyonunun süslemeye dayalı gösteriştenden uzak durduğunu ve yerel mimari anlayışla daha güçlü bir ilişki kurduğunu göstermektedir.

Abdülhamid döneminde Bursa'da inşa edilen eğitim yapıları, cephe düzenleri ve mimari üslupları bakımından, İstanbul merkezli modernleşme politikalarının taşradaki somut yansımalarını temsil etmektedir. Bu yapılar, cephe düzenlemelerinde simetri, alınlık ve sütunlu giriş gibi temsili öğelerle modern mimari anlayışını yansıtmış; özellikle Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi, Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdîsi, Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkî (Bursa Erkek Lisesi) ve Hamîdiye Sanayi Mektebi örneklerinde Neo-Klasik mimari üslubun hâkimiyeti belirgin biçimde görülmektedir. Bu yapılarda kemerli pencere açıklıkları, yatay silmeler ve alınlıklar cephelere anıtsal bir karakter kazandırmış, portik ve sütunlarla giriş mekânları vurgulanmıştır. Buna karşın, İpekçilik Mektebi, Kuzey Avrupa etkili Colombage üslubuna yakınlığı ve Barok çizgiler taşıyan bezemeleriyle dönemin baskın Neo-Klasik mimari dilinden ayrılmıştır. Öte yandan

Hamîdiye Medrese-i Muallimîn’de, Neo-Klasik mimariye özgü portik, alınlık veya sütunlu giriş gibi temsilî unsurlar kullanılmayarak, daha çok geleneksel Osmanlı mimarisinin sade ve yalın çizgilerini benimseyen bir cephe anlayışı ortaya konulmuştur. Bu durum, taşra eğitim yapılarının hem modernleşme etkilerini hem de yerel mimari geleneğin izlerini bir arada yansıttığını göstermektedir.

Çizelge 5.3 II. Abdülhamid Dönemi’nde Bursa’da İnşa Edilen Mesleki-Teknik Eğitim Yapılarının Mimari Özelliklerinin Karşılaştırmalı Analiz Tablosu

II. Abdülhamid Dönemi’nde Bursa’da İnşa Edilen Mesleki-Teknik Eğitim Yapılarının Mimari Özelliklerinin Karşılaştırmalı Analiz Tablosu						
Okulları n Adı	Hudâven digâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi (Hamidiye Tarım Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi)	Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay (M.Y.O.))	Harir Dârüttâlî m (İpekçilik Okulu)	Mekteb-i İdadi-i Mülki (Erkek Lisesi)	Bursa Islâhhâne si ve Hamîdiye Sanayi Mektebi	Hamîdiy e Medrese -i Muallim ini
TEMEL BİLGİLER						
Yapıları n İnşa Tarihi ve Amacı	1891	1892	1894	1892	1889	1897
	Tarımın modern tekniklerle birlikte yapılması amacıyla kuruldu.	Modern orduya asker yetiştirilmesi amacıyla kuruldu.	Bursa’daki ipek endüstrisini n canlandırılması amacıyla kuruldu.	Taşra devlet kademeler ine memur yetiştirilmesi için kuruldu.	Teknik eğitim verilmesi ve sanayi için meslek edindirilmesi amacıyla kuruldu.	Açılan modern okullar için öğretmen yetiştirilmesi amacıyla kuruldu.
YERLEŞİM PLANI VE BİNALAR						
Eğitim Birimle ri	- Ana eğitim binası - Yatakhane - Ahırlar - Derslikler	- Ana eğitim binası - Yatakhane ve Derslikler - Cami	- Ana eğitim binası	- Ana eğitim binası - Müzeyi Humayun ve Ek Birimler	- İdare Binası - Derslikler - Mutfak ve Kiler - Atölyeler - Marangozhane	- Ana Bina
PLAN VE MEKÂNSAL ORGANİZASYON						
Plan Şeması	- Dikdörtgen Plan - Simetrik Düzen - Koridor çevresinde gelişmiş plan - Binalarla çevrelenmiş avlu	- Dikdörtgen Plan - Simetrik Düzen - Koridor çevresinde gelişmiş plan - Binalarla çevrelenmiş avlu - Ana binada iç avlu	- T şeklinde Plan - Simetrik Düzen - Koridor çevresinde gelişmiş plan	- Dikdörtgen Plan - Simetrik Düzen - Koridor çevresinde gelişmiş plan - Ana binada iç avlu	- Dikdörtgen Plan - Simetrik Düzen - Koridor çevresinde gelişmiş plan - Binalarla çevrelenmiş avlu	- Dikdörtgen Plan - Simetrik Düzen - Koridor çevresinde gelişmiş plan

II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da İnşa Edilen Mesleki-Teknik Eğitim Yapılarının Mimari Özelliklerinin Karşılaştırmalı Analiz Tablosu

Okulların Adı	Hudâven digâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi (Hamidiye Tarım Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi)	Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Jandarma Astsubay (M.Y.O.)	Harir Dârüttâlim (İpekçilik Okulu)	Mekteb-i İdadi-i Mülki (Erkek Lisesi)	Bursa Islâhhân esi ve Hamîdiye Sanayi Mektebi	Hamîdiye Medrese-i Muallimi ni
YAPI STRÜKTÜRÜ VE MALZEMELER						
Yapı Strüktürü	- Yığma Duvarlar - Volta Döşeme	- Yığma Duvarlar - Döşeme malzemesi tespit edilemedi.	- Yığma Duvarlar - Ahşap Döşeme	- Yığma Duvarlar - Ahşap Döşeme	- Yığma Duvarlar - Döşeme malzemesi tespit edilemedi.	- Yığma Duvarlar - Döşeme malzemesi tespit edilemedi.
Çatı	Beşik Çatı	Beşik Çatı (Yüksek Parapetli)	Beşik Çatı	Beşik Çatı (Yüksek Parapetli)	Beşik Çatı	Beşik Çatı (Geniş Saçaklı)
İç Mekân	- Volta Döşeme, - Sade İç Mekân, - Barok Merdiven (Ana Binada) - Yüksek Tavan Mesafesi	- Sade İç Mekân, - Yüksek Tavan Mesafesi	- Ahşap Döşeme - Süslemeli İç Mekân, - Yüksek Tavan Mesafesi	- Ahşap Döşeme - Süslemeli İç Mekân, - Yüksek Tavan Mesafesi	- İç Mekâna dair bilgiler tespit edilemedi.	- İç Mekâna dair bilgiler tespit edilemedi.
CEPHE ÖZELLİKLERİ						
Cephe Özellikleri	- Simetrik cephe - Üçgen Alınlık - Kat Silmeleri - Söveler - Sütunlu Giriş (Portik) - Kemerli Pencereler	- Simetrik cephe - Kat Silmeleri - Söveler - Sütunlu Giriş (Portik) - Kemerli Pencereler - Anıtsal Giriş	- Simetrik cephe - Ahşap Dikme Giriş (Portik) - Anıtsal Giriş, - Dikdörtgen Pencereler, - İşlemeli Çatı Alınlıkları	- Simetrik cephe - Kat Silmeleri - Söveler - Sütunlu Giriş (Portik) - Kemerli Pencereler - Anıtsal Giriş	- Simetrik cephe - Kat Silmeleri - Söveler - Dikdörtgen Pencereler	- Simetrik cephe - Kat Silmeleri - Söveler - Dikdörtgen Pencereler
MİMARİ ÜSLUP						
Mimari Üslup	Neo-klasik eğrılıklı Eklektik mimari	Neo-klasik eğrılıklı Eklektik mimari	Colombage Üslubu ve Barok etkiler	Neo-klasik eğrılıklı Eklektik mimari	Neo-klasik eğrılıklı Eklektik mimari	Geleneksel Osmanlı Mimarisi (Karma)

6. SONUÇ

Batı'ya ve Batı'nın medeniyetine ve değerlerine karşı nefreti körüklemekle suçlanan II. Abdülhamit gerici bir İslamcı olarak damgalandı. Hâlbuki Abdülhamit Batı medeniyetine hayrandı. Batı'dan örnek aldığı evrensel eğitim sistemini yürürlüğe koymak gibi büyük adımların da içinde olduğu çok sayıda reform yapmıştı ve bağnazlığın her türüne karşıydı. (Karpas, 2017)⁴¹

Osmanlı eğitiminde modernleşme süreci, 18. yüzyılın sonlarında askeri okulların açılmasıyla başlamış ve 19. yüzyılda ise güçlenerek devam etmiştir. III. Selim ve II. Mahmud, bu dönüşümü başlatan öncüler olarak modern eğitim anlayışının temellerini atmışlardır. Tanzimat Dönemi ve sonrasında ise bu temelleri genişletmek ve daha sistematik bir yapıya dönüştürmek amacı güdülmüş, ancak girişimlerin çoğu istenilen düzeye ulaşamamıştır. II. Abdülhamid, bu eksiklikleri giderme yönünde adımlar atmış; teoride kalan modernleşme çabalarını hayata geçirerek, eğitim sistemini kurumsallaştırmış ve yaygınlaştırmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'ni, önceki dönemlerden ayıran en belirgin özellik, modern eğitimin başkent İstanbul dışındaki diğer vilayetlere de yayılmasıdır. Bu dönemde, birçok vilayet merkezinde maarif idarelerinin teşkilatlanması ve bu idarelerin alt birimlerinin oluşturulması, Osmanlı modernleşme sürecinde eğitimin idari ve kurumsal temellerinin güçlendirilmesini sağlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde başlatılan modernleşme girişimleri, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi kapsamında alınan kararlarla kapsamlı bir şekilde genişletilmiş ve sürece önemli bir ivme kazandırılmıştır. Bu reformlar, Osmanlı coğrafyasının büyük bir bölümüne yayılarak modern eğitim anlayışının kurumsallaşmasını ve toplumsal düzeyde etkisini artırmıştır.

⁴¹ Karpas devamında şunları ekler: “Yine de Avrupa'nın taşkınlık derecesindeki İslam karşıtlığı, 1878'de Anayasayı ve parlamentoyu askıya almış olan ve mutlak yönetimini meşrulaştırmak için İslam'ı kullanan Abdülhamit'in istibdadına karşı medeniyetin savunulması olarak haklı çıkartıldı.”

Vilayetlerde açılan okullar hem modern eğitimin yaygınlaştırılmasında hem de merkezi yönetimin taşra üzerindeki etkinliğini arttırmasında kritik bir rol oynamış ve bu süreç, merkezi yönetimin tüm vilayetlerdeki merkezileşme çabalarını pekiştirmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi, Hüdavendigâr Vilayeti'nin merkezi olan Bursa açısından önemli bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir. Bursa, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve kültürel kimliğinin inşasında tarihsel olarak üstlendiği rolün yanı sıra, başkent İstanbul'a yakınlığı, ulaşım kolaylığı ve ekonomik potansiyeli ile modernleşme reformlarının taşra ölçeğinde test edildiği ve uygulandığı adeta bir laboratuvar işlevi görmüştür. Bu bağlamda, yapılan düzenlemelerin sonuçları merkezi yönetim tarafından titizlikle izlenmiş ve vilayetin reform uygulamalarındaki performansı özel bir önem taşımıştır.

II. Abdülhamid Dönemi, Bursa'da Osmanlı modernleşmesinin hız kazandığı ve ekonomik kalkınmanın temellerinin atıldığı bir süreç olarak öne çıkar. Bu dönemde, Batı'nın fenni ve teknik birikimini takip edebilecek nitelikli bireyler yetiştirmek amacıyla meslekî ve teknik okullar kurulmuştur. Ziraat Mektebi'nin açılmasıyla, tarımda fenni yöntemlerle verimliliğin artırılması hedeflenirken; İpekçilik Okulu ile ipek üretiminde kaliteyi yükseltmek ve çeşitli hastalıklarla mücadele etmek için teknik bir altyapı oluşturulması amaçlanmıştır. Aynı şekilde, askerî okulun tesisiyle modern ordunun güçlendirilmesi, Erkek Lisesi'nin açılmasıyla ise modern devletin kurumsallaşmasına hizmet edecek eğitimli memurların yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Bursa'da önceden faaliyete geçirilmiş olan Islahhane, bu dönemde Sanayi Mektebi'ne dönüştürülerek sanayi altyapısına yönelik teknik bilgi ve becerilerin kazandırılması amaçlanmıştır. Ayrıca, vilayet genelinde yürütülen okullaşma girişimlerinin bir parçası olarak, daha önce Bursa'da açıldıktan sonra kapatılmış bulunan öğretmen okulu (Darülmuallimîn), bu süreçte Medrese-i Muallimîn adı altında yeniden hizmete sokulmuştur. Bu adımlar, hem teknik eğitim kapasitesinin artırılması hem de öğretmen yetiştirme mekanizmalarının güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Bursa'da inşa edilen modern eğitim yapılarının büyük bir kısmı, kentsel görünürlüğü yüksek, merkezî akslara yakın ve dönemin ulaşım

imkânları bakımından elverişli bölgelerde konumlandırılmıştır. Bursa Mülkiye İdâdîsi (Erkek Lisesi), Hamîdiye Sanayi Mektebi, Harir Dârüttâlim (İpekçilik Mektebi) ve Hamîdiye Medrese-i Muallimîn kent merkezinin içinde özellikle de yeni açılan caddelere cephe verecek şekilde konumlandırılmıştır. Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdî, Uludağ'ın yamaçlarında, kentin çeperinde sayılabilecek bir komumda inşa edilerek hem topografik avantajlardan yararlanılmış hem de yapıya kent üzerinde simgesel bir görünürlük kazandırılmıştır. Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Ameliyat Mektebi'nin inşa edileceği arazi ise kent merkezinin dışında, geniş ve verimli tarım arazileri bulunan bir bölgede seçilmiştir. Ayrıca bu yapı, kentin önemli ticaret güzergâhlarından biri olan ve limana ulaşımı sağlayan Bursa-Mudanya yolu üzerinde konumlandırılmıştır.

Bu dönemde inşa edilen eğitim yapılarında kullanılan yapı malzemeleriye; dönemin teknolojik imkânları, ekonomik koşulları, yangın ve deprem gibi afet riskleri gözetilerek merkezî yönetimin yapı üretimine yönelik müdahaleleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu çerçevede söz konusu okul yapılarında, hem geleneksel Osmanlı yapım tekniklerinin izlerini taşıyan hem de modernleşme sürecinin beraberinde getirdiği yeni yapı malzemeleriyle harmanlanan karma bir yapı anlayışının benimsenmiştir. Tez kapsamında incelenen tüm eğitim yapılarının yığma sistemle inşa edildiği tespit edilmiştir. Kat döşemelerinde ise farklı teknik tercihler dikkat çekmektedir: Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Mektebi'nde volta döşeme sistemi uygulanmışken, Harir Dârüttâlim (İpekçilik Mektebi) ve Mülkiye İdâdîsi (Bursa Erkek Lisesi) gibi yapılarda ahşap döşeme tercih edilmiştir. Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdî, Hamîdiye Sanayi Mektebi ve Hamîdiye Medrese-i Muallimîn yapılarında kullanılan döşeme sistemleri ve yapı malzemeleri hakkında ise mevcut kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Bu okulların iç kısımlarındaysa, yüksek tavanlı mekânlar tercih edilmiştir. Ayrıca iç mekân tasarımında genel olarak sade ve işlevsel bir anlayış hâkim olmakla birlikte, İpekçilik Mektebi'nde diğer örneklerden farklı olarak süslemeli iç mekân elemanlarına yer verilmiştir.

Bursa'daki modern okulların mimarisine bakıldığında, dış cephelerinde Neo-Klasik mimari üslubun etkisi ağırlıklı olmak üzere, diğer Batılı mimari üsluplardan olan Barok, Neo-Grek ve Neo-Rönesans gibi Batılı mimari üslupların etkileri, dönemin eğitim yapılarında açıkça gözlemlenmektedir. İç mekânlarda özellikle Barok

mimarisine gönderme yapan uygulamalar söz konusudur. Hudâvendigâr Hamîdiye Ziraat Mektebi, Bursa Mekteb-i Fünûn-u İdâdî, Mülkiye İdâdîsi (Bursa Erkek Lisesi) ve Hamîdiye Sanayi Mektebi'nde Neo-Klasik üslup ön plana çıkarken, Barok öğelerin de zaman zaman uygulandığı görülmüştür. Harir Dârüttâlim (İpekçilik Mektebi) ise diğer okullardan farklı bir cephe düzeni benimseyerek, kuzey Avrupa konut mimarisinde sıkça kullanılan Colombage tarzını cephe tasarımıyla uygulamıştır. Hamîdiye Medrese-i Muallimîn'de (Öğretmen Okulu) ise geleneksel Osmanlı mimarisi ağırlıklı, karma bir üslup tercih edilmiş, bu durum eğitim yapılarında hem yerel hem de modern mimari yaklaşımların bir arada yorumlandığını göstermektedir.

Sonuç olarak, II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da ortaya konan modern eğitim mimarlığı anlayışı, Bursa'daki eğitim yapıları aracılığıyla taşraya da aktarılmıştır. Bursa'daki bu yapılar, simetrik cephe düzeni, anıtsal vurgular ve Batı etkili plan şemaları gibi özellikleriyle, İstanbul merkezli modernleşme paradigmasının taşradaki tezahürünü göstermektedir. Bununla birlikte, yerel malzemelerin kullanımı ve kentin topografik koşulları, bu eğitim yapılarının şehre etkisi ile yeni cadde ve yollarla olan ilişkilerini İstanbul'daki modern eğitim yapılarından farklılaştırmıştır. Bu durum, Payitahtın modernleşme vizyonunun taşraya yansıtılmasının yanı sıra, yerel koşullar ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden yorumlanarak özgün bir biçim kazanmasını da mümkün kılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde taşrada inşa edilen eğitim yapıları, modern mimari temsilleri aracılığıyla yalnızca yeni bir mekânsal düzen yaratmakla kalmamış, aynı zamanda değişen eğitim müfredatının somut bir yansıması işlevini de üstlenmiştir. Geleneksel Osmanlı eğitim kurumlarında (sıbyan mektepleri ve medreseler) eğitim tek mekânda yürütülürken, yeni okul yapıları çok işlevli mekân organizasyonlarıyla modern eğitimin uygulanabilirliğini sağlamaya yönelik tasarlanmıştır. Ayrı derslikler, laboratuvarlar, kütüphane ve uygulama mekânlarının bulunması, fen, matematik, coğrafya, tarih ve özellikle mesleki-teknik derslerin müfredat kapsamındaki uygulamalarını mümkün kılmıştır. Bu çerçevede, Abdülhamid dönemi taşra okulları, Batı etkili cephe düzenleri ve anıtsal tasarımlarıyla modernleşmeyi simgesel düzeyde temsil ederken; iç mekân organizasyonlarıyla yeni müfredatın çok disiplinli, uygulamalı ve teknik yönünü taşraya aktarmıştır. Böylece mimari, bu bağlamda hem değişen eğitim müfredatının görünür hale

gelmesini sağlayan bir vitrin hem de uygulanmasını mümkün kılan altyapı işlevini üstlenmiştir.

Söz konusu eğitim kurumları, aynı zamanda Cumhuriyet dönemi eğitim ve kalkınma politikalarının kurumsal altyapısının şekillenmesinde nc rol oynamış; bu yönüyle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme ve kurumsallaşma sürecinin temel yapı taşları arasında değerlendirilmeye değer nitelik taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Akça, G., Hülür, H.** (2007). Tanzimat'tan Cumhuriyete siyasal ve hukuksal yapının modernleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 235–269.
- Akkılıç, Y.** (2002). Ziraat mektebi, *Bursa ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 1766). İstanbul: Budef Yayınları.
- Akkılıç, Y.** (2002). *Bursa ansiklopedisi* (Cilt 1–4, s. 835). İstanbul: Burdef Yayınları.
- Akkılıç, Y.** (2002). Sanayi Mektebi, *Bursa ansiklopedisi* (Cilt 1–4, s. 1476). İstanbul: Burdef Yayınları.
- Akkılıç, Y.** (2002). Sanayi Mektebi, *Bursa ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 392). İstanbul: Burdef Yayınları.
- Akyüz, Y.** (1996). “Türkiye’de Öğretmenliğin Temelleri Sağlam Atılmıştı”, *Yeni Türkiye (Eğitim Özel Sayısı)*, Ocak-Şubat 1996, Sayı 7, s.471-476, Ankara.
- Akkuş M.** (2011). *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri* (N. Dostoğlu & Y. Oğuzoğlu, Ed.). Bursa: Bursa Kültür A.Ş.
- Alkan, M. Ö.** (2019). II. Abdülhamid döneminde eğitim ve ideoloji. İçinde M. Bulut, M. E. Kala, N. Salık & M. Nar (Ed.), *Sultan II. Abdülhamid dönemi* (ss. 309-367). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.
- Altın, H.** (2009). *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devirlerinde öğretmen yetiştirme meselesi* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Araz, M. F., Gönül, A.** (2025). Geç Osmanlı’da mesleki eğitim mekânlarının inşası: Bursa Ziraat ve İpekçilik Mekteplerinin mimari kimliği üzerine bir karşılaştırma, Çağlayan (Ed.), *International Yıldırım Bayezid Scientific Research and Innovation Symposium-I: Full texts book (Volume-3)* (ss. 21–31). New York: Liberty Academic Publishers.
- Armağan, A.** (2002). “Osmanlı Devleti’nde Çocuk ve Toplum Sağlığının Korunması Adına Girişilen Önemli bir Sosyal Proje: Islâhhâneler”, Bayat A. H., Sarı N., Ülman Y. (Editör), *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt III, 1-6 Eylül, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Arun, G.** (2005). Yığma kâgir yapı davranışı. Yığma Yapıların Deprem Güvenliğinin Arttırılması Çalıştayı, s. 469-491, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara: 17 Şubat
- Ateş, N.** (2017). Osmanlı’da vakıf-küllîye-şehir ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(2), 152–164.
- Ayas, N.** (1948). *T.C. Milli eğitimi kuruluşlar ve tarihçeler*, Ankara: MEB Yayınları.

- Aydın, E. Ö.** (2008). Bursa'nın Tarihi Kent Kimliği ve Sürdürülebilirliği. Bursa Defteri, Bursa.
- Aydın, Ö.** (2012). Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller. *Mimarlık*, (364), 74-78.
- Batur, A.** (1985). Batılılaşma döneminde Osmanlı mimarlığı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 1038-1067). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baykal, K.** (1982). *Bursa ve anıtları* (2. basım). İstanbul: Aysan Matbaası.
- Bayram, N.** (2013). 1837-1923 sürecinde Bursa'da İpekçilik Sektörünün Sosyo-Ekonomik Analizi, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(24), 45-58.
- Baytal, Y.** (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11(11), 23-32.
- Becerikli, S., Demirel, M.** (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet Bursa'sına miras kalan öğretmen okulları (1883-1975). *History Studies*, 9(1), 65-84.
- Berkes, N.** (1973). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bilim, C. Y.** (2002). *Türkiye'de çağdaş eğitim tarihi (1734-1876)* (2. baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Bilmiş, H. G.** (2019). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da mimarlık ortamı* (Doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cevat, M.** (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraât* (Haz. T. Kayaoğlu, 1. baskı). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çelik, G., Kuban, Z.** (2009). İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları. *İTÜ Dergisi/a*, 8(1), 67-80.
- Çelik, Z.** (2011). İmparatorluğun mirası: Geç Osmanlı devrinde eski eserlerin algılanması, (Z. Bahrani, Z. Çelik, & E. Eldem (Eds.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin öyküsü, 1753-1914* (ss. 379-409). İstanbul: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları.
- Çetinsaya, G.** (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi, *Osmanlı Araştırmaları*, 47(47), 353-409.
- Çetin, A.** (2002). Bursa'da bir eğitim-öğretim kurumu: Bursa İdadisi (1883) ve sosyo-kültürel önemi. In *XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999: Bildiriler* (Cilt 3, ss. 785-793). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çevik, Z.** (2009). II. Abdülhamid dönemi bir bürokrat portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa ve reformları. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 839-865.
- Çiftçi, C. (Ed.).** (2008). *Bursa'nın kentsel ve mimari gelişimi: Sempozyum kitabı, 07-08 Nisan 2007, Bursa*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

- Çiftçi, C. (Ed.).** (2009). *Osmanlı modernleşmesi ve Bursa*, Bursa: Gaye Kitabevi.
- Çiftçi, C.** (2013). 1837–1908 sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(24), 1–18.
- Demirel, F.** (2012). Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 507-530.
- Demirel, M., Doğanay Kaya F.** (2011). Osmanlı’da ziraat eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(21), 183-199.
- Deringil, S.** (2012). *İktidarın sembolleri ve ideoloji: II. Abdülhamid dönemi (1876-1909)* (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Dörtok Arabacı, Z.** (2018). II. Abdülhamid döneminde Bursa'nın Mekânsal ve Kültürel Dönüşümü, *Bursa Günlüğü Dergisi*, 2, 4–11.
- Duman, T.** (2002). Meslekî ve Teknik Eğitimin Gelişimi. *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt: 15, 61-71). Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Duymaz, A. Ş.** (2003). *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri* (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- Ekşi, C.** (2017). *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnamelerine Göre Bursa’da Eğitim-Öğretim*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Elbas, A., Erdönmez, A.** (2011). *Bursa’nın köklü eğitim kurumları: Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Hamîdiye Sınai Mektebi)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Elbas, A., Erdönmez, A.** (2010). *Bursa’nın köklü eğitim kurumları: Bursa Ziraat Mektebi* (2. basım). Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Elbas, A., Erdönmez, A.** (2011). *Tarihi Bursa Belediye Binası* (N. Dostoğlu ve Y. Oğuzoğlu, Ed.). Bursa: Bursa Kültür A.Ş.
- Engin, V.** (2015). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarihi Devamlılık*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Erer, S.** (2010). Osmanlılar Döneminde Bursa’da Yapıtırılan Hastaneler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(19), 241-252.
- Eryılmaz, H. İ.** (2018). *II. Abdülhamid dönemi camileri* (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ertürk, H., Tosun, E. K.** (2009). Küreselleşme sürecinde kentlerde mekânsal, sosyal ve kültürel değişim: Bursa örneği, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(16), 37-53.
- Eyice, S.** (1981). XVIII. yüzyılda Türk sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-klasik Üslubu. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 9-10, 163-190.

- Eyice, S.** (1992). Bedesten. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 302–311). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fahrunnisa Hanım, F.** (2010). *1896 baharında Bursa* (N. Özdemir, Ed.). Bursa: Bursa Kültür A.Ş.
- Fortna, B.** (2005). *Mektebi Hümayun* (P. Siral, Çev., 1. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Girgin, İ.** (2017). *20. yüzyıl başlarında Bursa’da eğitim öğretim faaliyetleri* (Yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökmen, E.** (2006). Aydın Vilâyeti’nde sıbyan mekteplerinin iptidâi mekteplere dönüştürülmesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 20(20), 149–173.
- Gözübüyük, A. Ş., Kili, S.** (1957). *Türk anayasa metinleri: Tanzimat’tan bugüne kadar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi & Ajans-Türk Matbaası.
- Gündüz, M.** (2008). II. Abdülhamid dönemi eğitimi ve ideolojisi üzerine tartışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 243–286.
- Güntan, Ç.** (2007). *II. Abdülhamit döneminde imparatorluk yapılarının kamu yapıları aracılığıyla Osmanlı kentine yansıtılması* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gökmen, E.** (2006). Aydın Vilayeti’nde sıbyan mekteplerinin iptidâi mekteplere dönüştürülmesi. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20(20), 149–173.
- Gönül, A.** (2017). *Erken dönem Osmanlı kentlerinden Bursa ve Üsküp’ün kentsel ve mimari gelişiminin 14. yüzyıldan günümüze karşılaştırmalı olarak incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Göyünç, N.** (1982). Midhat Paşa’nın Niş valiliği hakkında notlar ve belgeler. *Türk Ermeni İlişkileri Dergisi*, 12, 279–316.
- İğüs, E.** (2014). Sultan II. Abdülhamid’in meşruiyetinin eğitim yapıları üzerinden okunabilirliği. *MSGŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 82–90.
- İnalcık, H.** (1992). *Bursa*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, TDV İslâm Ansiklopedisi.
- İçigen, E., Yılmaz, G.** (2019). Osmanlı Dönemi’nde 1840-1923 yılları arasında modern anlamda otel işletmelerinin gelişimi üzerine nitel bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(3), 257–258.
- Kaya Doğanay, F.** (2011). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri* (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kaplanoglu, R.** (2003). *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları,

- Kaplanoglu, R.** (2008). *Bursa'sı, Osmanlı: Bursa'nın Kentsel Gelişmesi*, Bursa Defteri Dergisi, Mayıs, 39-52.
- Karataş, A. İ.** (2008). Bursa suları ve su vakıfları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 379–417.
- Karataşer, B.** (2017). Konya Hamidiye Sanayi Mektebi (1901-1906). *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 121–138.
- Karpat, K. H.** (2017). *Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji* (6. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keskin, B.** (2017). 25 Haziran 1327 (1911) Yılına Ait Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Talimatnamesi ve Ders programı. *Kesit Akademi Dergisi*, (9), 426–468.
- Kepecioğlu, K.** (2009). *Bursa kütüğü* (H. Algül, O. Çetin, M. Hızlı, M. Kara & M. A. Yediyıldız, Haz.). 2. basım. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Kına, M.** (2006). *Tanzimat Dönemi'ndeki eğitimde çağdaşlaşma hamlesi ve öğretmen yetiştirme sistemi* (Yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Koç, B.** (2002). Midhat Paşa (1822-1884) (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Koça, F. Dilek** (2004). *"Bursa Tarım Meslek Lisesi"*. Bursa Defteri, Mart, 80.
- Kodaman, B.** (1991). *II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuban, D., Emden, C.** (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi.
- Laurent, B.** (1989). *Ottomanization and modernization: The architectural and urban development of Bursa and the genesis of tradition, 1839-1914* (Doktora tezi). Harvard Üniversitesi, Harvard.
- Laurent, B.** (1994). *"Ottoman Power and Westernization: The Architecture and Urban Development of Nineteenth and Early Twentieth Century Bursa"*. *Anatolia Moderna*. Yeni Anadolu, 5(1), 199-232.
- Markoç, İ.** (2012). *Bursa'nın kentsel gelişimi ve konut üretimi* (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Mardin, Ş.** (2002). Yeni Osmanlı düşüncesi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nurdoğan, A.** (2014). II. Abdülhamid döneminde ilköğretim okullarındaki ders kitapları ve tarih öğretimi. *Turkish History Education Journal*, 3(2), 82–111.
- Oral, E. Ö., Ahunbay, Z.** (2005). Bursa'nın ipekçilikle ilgili endüstri mirasının korunması. *İTÜ Dergisi A: Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 4(2), 37–46.
- Ortaylı, İ.** (2014). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Özcan, A.** (1992). “Tanzimat Dönemi’nde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara.
- Özcan, K.** (2006). Tanzimat’ın kent reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Plânlama Deneyimleri (1839-1908), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları (Studies in Ottoman Science)*, 7(2), 149–180.
- Öcalan, H. B.** (2014). Bursa Hamidiye Medrese-i Muallimîni. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(26), 71–85.
- Özdemir, S.** (2015). *II. Abdülhamid devri vilâyet sanayi mektepleri* (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- Özgüven, Y.** (2011). “19. Yüzyıl Başlarında İstanbul’da Değişen Kent Yönetim Mekanizmaları”. *Sigma*, 3, 283-289.
- Öztuna, Y.** (1994). *Büyük Osmanlı tarihi: Osmanlı Devleti’nin siyasî, medenî, kültür, teşkilât ve san’at tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öztürk, C.** (1991). *Atatürk devrinde öğretmen yetiştirme politikası ve öğretmen yetiştiren kurumlar* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Parmaksız, E.** (2008). *II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) eğitim sistemi, eğitim yapıları ve askeri rüşdiyeler* (Doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sakaoğlu, N.** (2003). *Osmanlı’dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarıbaş, G.** (2019). Hisar semti ve Osmangazi (Manastır) Mahallesi. *Bursa Günlüğü Dergisi*, 6, 4–9.
- Sezgin, H.** (2006). “Yöresel konut mimarisi ve Türkiye’deki örnekleri hakkında”, *Tasarım + Kuram*, Sayı 4, 1–20.
- Somel, S. A.** (2010). *Osmanlı’da eğitimin modernleşmesi (1839–1908): İslamlaşma, otokrasi ve disiplin* (O. Yener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunay, C.** (2002). Belediyeciliğin doğuşu sürecinde Osmanlı mirası. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 113–133.
- Şener, M., Türkmenoğlu Bayraktar, N.** (2018). Architectural polyglossia in public building facades of late Ottoman period. *Journal of Islamic Architecture*, 5(1), 1–8.
- Şenyurt O.** (2011), *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm, Doğu Kitabevi: İstanbul*.
- Şişman, A.** (2008). Osmanlı Devleti’nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27–43.
- Taşer, S.** (2010). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e modernleşme sürecinde öğretmen yetiştiren kurumlarda eğitim yönetimi ve denetimi* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Tekeli, İ. (1985).** Tanzimat'tan Cumhuriyete kentsel değişim. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 881). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (1985).** Tanzimat'tan Cumhuriyete kentsel değişim. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 468). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (1999).** Bursa'nın tarihinde üç ayrı dönüşüm dönemi. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi*, 06-08 Mayıs 1999, Uludağ Üniversitesi.
- Uçar, R., Yaman, A. (2018).** II. Abdülhamid dönemi ahlak risalelerinden Terbiye-i İslamiyye üzerine bir inceleme, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(8), 107–137.
- Ulusoy, C. (2018).** İdeoloji ve Mekân İlişkisi Bağlamında Bursa Tahayyülleri, *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 349–374.
- Vurgun, A. (2018).** II. Abdülhamid döneminde Bursa'da eğitim-öğretim faaliyetleri (Doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Yalman, B. (2011).** *Bursa'nın Kültür ve Tabiat Varlıkları 1*, Bursa: Bursa Çekirge Lions.
- Yaşayanlar, İ. (2018).** Devlet, arkeoloji ve Âsâr-ı Atîka: Vilayet Müzeciliği Örneği Olarak Müze-i Hümayûn Bursa Şubesi, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(35), 555–585.
- Yıldıran, N. (2002).** II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı, *Hazırlayan: Edisyon, Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yıldıran, N. (2002).** II. Abdülhamid dönemi mimarlığı. In Edisyon (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 15). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yıldırım, M. A. (2014).** Abdulhamid devrinde mesleki-teknik eğitimin gelişimi: Vilayet sanayi mektepleri. In *Sultan II. Abdulhamid Sempozyumu, Selanik, 20-21 Şubat 2014, Bildiriler* (C. II, ss. 217–234). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yıldırım, M. A. (2013).** Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi. *Karadeniz Araştırmaları*, 37(37), 71–90.
- Yıldırım, M. A. (2013).** Osmanlı'da ipekböcekçiliği eğitimi: Bursa Harir Dârüttalimi ve Dârülharirlerin açılması. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 577–594.
- Yıldız, Ö. (2012).** II. Abdülhamid döneminde zirai eğitime bir bakış. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 3273–3289.
- Quataert, D. (2008).** *Anadolu'da Osmanlı reformu ve tarım 1876–1909* (N. Özok Gündoğan & A. Z. Gündoğan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Url-1 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/bursa>>, erişim tarihi 02.07.2025.

Url-2 <<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/darulharir/#yazar-1>>, erişim tarihi 02.07.2025.

Url-3 <<https://www.arkhesanat.com/mimar-sinan-guzel-sanatlar-eski-adiyla-sanayi-i-nefise-mektebini-tarihcesi-nedir/>>, erişim tarihi 02.07.2025.

Url-4 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mektep>>, erişim tarihi 02.07.2025.

Url-5 <<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/darulharir/#yazar-1>>, erişim tarihi 01.07.2025.

Raporlar

Piray Mimarlık. (2007). *İpek Böcekçiliği Enstitüsü (Tohum Mektebi) restorasyon raporu* (Yıldırım Belediyesi Arşivi).

Bursa Işıklar Hava Lisesi Hamamı sanat tarihi raporu. (2009). (Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu Arşivi).

ATB Mimarlık. (2008). *Bursa Erkek Lisesi restorasyon raporu* (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi).

D2 Mimarlık. (2016). *Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Mektebi sanat tarihi raporu* (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi).

Salnameler

Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi. (H. 1307). Bursa: Vilâyet Matbaası.

Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi. (H. 1325). Bursa: Vilâyet Matbaası.

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (C.O.A.). (H. 16-12-1311). *MV.*, 80-64.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (C.O.A.). (H. 21-12-1311). *Y.A.HUS.*, 301.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (C.O.A.). (H. 1317). *Y.PRK.UM.*, 49-17.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (C.O.A.). (H. 29-02-1324). *BEO, YB.*: 2812-210865.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (C.O.A.). (H. 29-02-1324). *MF.MKT.*, YB. 925-46.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (C.O.A.). (H. 24-10-1305). *MF.İBT.*, *YB.*: 22-6.

